

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛАЙЧУК АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК796.011.3–053.6:796.071.4.001(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ДО РОЗВИТКУ
МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ
СПОРТИВНИХ ШКІЛ

Подається на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ А.М.Лайчук

Науковий керівник: Дубасенюк Олександра Антонівна, доктор педагогічних
наук, професор

Житомир – 2021

АНОТАЦІЯ

Лайчук А.М. Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2021.

У дисертації на основі теоретичних методів вивчення інформаційних джерел, узагальнення і систематизації емпіричного досвіду, цілісного наукового аналізу особливостей професійної діяльності та професійно важливих якостей здійснено наукове обґрунтування, розробку та практичне розв'язання проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Шляхом вивчення й аналізу державних законодавчих актів, робочих навчальних програм професійно орієнтованих навчальних дисциплін, звітів про особливості викладання фізичного виховання у закладах вищої освіти, наукової й навчально-методичної літератури було досліджено стан розроблення проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів, визначено місце і завдання дитячо-юнацьких спортивних шкіл у системі морального виховання юних спортсменів. Результати дослідження дозволяють констатувати, що зміни освітньої парадигми в Україні спрямовані на модернізацію вищої школи та підготовку майбутніх фахівців високої кваліфікації, які можуть конкурувати на ринку праці. У цьому контексті посилюється увага науковців до проблеми підготовки тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

У результаті аналізу сучасного стану підготовки майбутніх тренерів-викладачів виділено структурні компоненти їх професійної діяльності:

гностичний (здатність генерувати завдання для формування окремих якостей особистості в процесі підготовки спортсмена; спостерігати й фіксувати виконання спортсменом поставлених завдань; добирати критерії оцінювання; аналізувати й порівнювати результати підготовки спортсменів), *конструктивний* (прогнозувати, проектувати, планувати, конструювати та імпровізувати), *комунікативний* (встановлювати контакт між людьми; передбачати назріваючий конфлікт і уникати його; використовувати правильне усне мовлення під час звертання; розуміти психологічний стан учнів; керувати своєю поведінкою в процесі спілкування з людьми), *організаційний* (проводити тренувальні заняття, змагання, процес навчання; організовувати взаємодію спортсменів і власну діяльність; створювати сприятливий психологічний клімат), *творчо-дослідницький* (працювати з науковою літературою; знаходити нові методи й засоби тренування і застосування їх під час підготовки спортсменів; аналізувати тренувальне заняття і виступи спортсменів на змаганнях; планувати, проводити експерименти й робити висновки), *тренерський* (професійні вміння й навички, необхідні для практичного застосування в тренерській діяльності), *аксіологічний* (знання, розуміння, усвідомлення та вміння; мотивація до професійної діяльності на засадах аксіології, основних положень аксіології, педагогічних цінностей і професійно-особистісних цінностей тренера-викладача).

Встановлено, що професійна діяльність тренера-викладача дитячо-юнацьких спортивних шкіл, окрім створення умов для досягнення вихованцями найвищих спортивних результатів, має сприяти виконанню завдань, що виходять за рамки тренувальної та змагальної діяльності й стосуються морально-вольового розвитку учнів. У якості орієнтира у цьому напрямі можуть виступати інструментальні (працьовитість, відповідальність, вимогливість, уміння планувати діяльність, старанність, стриманість, обережність, поступливість, здатність визнати свою помилку та ін.) та

термальні (витримка, терплячість, умотивованість, сумлінність, цілеспрямованість, активність, сила духу, самостійність та ін.) цінності особистості.

Проведений аналіз теоретико-методологічних напрацювань у галузі професійної педагогіки уможливив виокремлення критеріїв формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, а саме: мотиваційного (усвідомлений вибір, наявність пізнавального інтересу, усвідомлена потреба у створенні та втіленні у власну спортивну діяльність таких якостей, як рішучість, упевненість); когнітивного (теоретико-методологічні знання базових понять (мораль, ціннісні орієнтири особистості, морально-вольові якості та ін.); знання концепцій і підходів до морального виховання учнів; знання освітніх технологій, спрямованих на розвиток морально-виховних якостей учнів; знання про фізичну культуру, методика фізичного виховання, діяльність тренера-викладача дитячо-юнацьких спортивних шкіл та ін.); практичного (уміння, необхідні тренеру-викладачу для розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл); рефлексивного (здатність до пізнання та аналізу власної свідомості та діяльності). На основі визначених критеріїв і показників охарактеризовано рівні (високий, достатній і низький) готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Процес підготовки майбутніх фахівців представлено як модель, що включає систему взаємопов'язаних блоків: *концептуально-цільового* (мета, завдання, підходи, принципи підготовки); *змістового* (методика підготовки); *процесуального* (*етапи* (організаційно-цільовий, практично-діяльнісний, оцінно-рефлексивний), *форми* (індивідуальна самостійна робота, аудиторна і позааудиторна робота, педагогічна практика, навчально-тренувальна підготовка та ін.), *методи* (інтерактивні лекції, семінари, консультації,

моральні дилеми, дискусії та ін.); *результативного* (критерії, показники та рівні (високий, достатній, низький) готовності).

Наскрізним компонентом моделі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл є педагогічні умови: 1) трансформація змісту підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти; 2) забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів; 3) використання активних методів навчання у процесі підготовки.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася шляхом посилення навчальних дисциплін професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів модулями, спрямованими на формування їх готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл (значення морально-вольових якостей у формуванні особистості учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл; вікові особливості розвитку морально-вольових якостей; виховні функції тренера-викладача; розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту; роль особистості тренера-викладача у розвитку морально-вольових якостей юних спортсменів та ін.).

До циклу навчальних дисциплін вільного вибору здобувача також було введено спецкурс «Основи формування моральних якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту», мета якого полягала в засвоєнні студентами інформації про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, моральні якості людини; культуру педагогічної праці, професійно-моральну культуру тренера-викладача, професійні та моральні знання педагога з планування, підготовки й проведення різноманітних рухливих ігор, спортивних змагань, спрямованих на розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Результати експериментальної перевірки педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засвідчили їх ефективність: у експериментальній групі, порівняно з контрольною, відбулося зростання кількості здобувачів вищої освіти з високим рівнем готовності до розвитку зазначених якостей з одночасним зниженням їх кількості з достатнім і низьким рівнями готовності.

Проведена дослідно-експериментальна робота сприяла зміцненню ціннісних професійних позицій майбутніх фахівців, ґрунтовності та поглибленню фахових знань і вмінь, збагаченню і розвитку їхнього творчого потенціалу, спрямованого не лише на формування готовності та здатності до власного подальшого професійного вдосконалення, а й на розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Ключові слова: мораль, воля, морально-вольові якості, фізичне виховання, тренер-викладач, дитячо-юнацька спортивна школа, учні, юні спортсмени, професійна діяльність, навчально-виховна діяльність, заклад вищої освіти.

ABSTRACT

Laichuk A. M. Preparation of future coaches-teachers for the development of moral and volitional qualities of students of children's and youth sports schools. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy in the specialty 015 Professional education (by specializations). – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2021.

In the dissertation on the basis of theoretical methods of studying information sources, generalization and systematization of empirical experience, holistic scientific analysis of features of professional activity and professionally

important qualities, the scientific substantiation, development and practical solution of a problem of preparation of future coaches-teachers for development of moral and volitional qualities of pupils of youth sports schools is carried out.

By studying and analysing state legislation, working curricula of professionally oriented bulk disciplines, reports on the peculiarities of teaching physical education in higher education, scientific and educational literature, the state development of the problem of training future coaches for the development of moral and volitional qualities of students, the place and tasks of children's and youth sports schools in the system of moral education of young athletes are determined. The results of the study allow us to state that changes in the educational paradigm in Ukraine are aimed at modernizing higher education and training future highly qualified specialists who can compete in the labour market. In this context, the attention of scientists to the problem of training coaches for the development of moral and volitional qualities of students of children's and youth sports schools is increasing.

As a result of the analysis of the current state of training of future coaches, the structural components of their professional activity are identified: gnostic (ability to generate tasks for the formation of individual personality traits in the athlete's training; to observe and record the athlete's performance; athletes), constructive (predict, design, plan, construct and improvise), communicative (establish contact between people; anticipate and avoid impending conflict; use correct oral speech when addressing; understand the psychological state of students; manage their behaviour in communication with people), organizational (conduct training sessions, competitions, learning process; organize the interaction of athletes and their own activities; create a favourable psychological climate), creative research (work with scientific literature; find new means and methods of training and their application during the training of athletes; to analyse training sessions and performances of athletes at competitions; plan, conduct experiments and draw conclusions), coaching (professional skills required for practical

application in coaching), axiological (knowledge, understanding, awareness and skills; motivation for professional activity on the basis of axiology, the basic principles of axiology, pedagogical values and professional and personal values of the trainer-teacher).

It is established that the professional activity of a coach-teacher of children's and youth sports schools, in addition to creating conditions for students to achieve the highest sports results, should contribute to tasks that go beyond training and competitive activities and relate to moral and volitional development of students. Instrumental (diligence, responsibility, exactingness, ability to plan activity, diligence, restraint, caution, flexibility, ability to admit the mistake, etc.) and thermal (endurance, patience, motivation, honesty, purposefulness) can act as a reference point in this direction, strength of spirit, independence, etc.) values of the individual.

The analysis of theoretical and methodological developments in the field of professional pedagogy made it possible to identify criteria for forming the readiness of future coaches-teachers to develop moral and volitional qualities of students of children's and youth sports schools, namely: motivational (conscious choice, cognitive interest, conscious need to create and in own sports activity of such qualities as determination, confidence); cognitive (theoretical and methodological knowledge of basic concepts (morality, values of personality, moral and volitional qualities, etc.); knowledge of concepts and approaches to moral education of students; knowledge of educational technologies aimed at developing moral and educational qualities of students; knowledge of physical culture, methods of physical education, the activities of the coach-teacher of children's and youth sports schools, etc.); practical (skills necessary for a coach-teacher for the development of moral and volitional qualities of students of children's and youth sports schools); reflexive (ability to know and analyze one's own consciousness and activity). Based on the defined criteria and indicators, the levels (high, sufficient and low) of readiness of future coaches-teachers for the

development of moral and volitional qualities of students of children's and youth sports schools are characterized.

The process of training future professionals in this direction presented as a model that includes a system of interrelated blocks: conceptual-target, which covers the purpose, objectives, approaches and principles of training; semantic (training methods); procedural (organizational-target, practical-activity and evaluation-reflexive stages of preparation); forms (individual independent work, classroom and extracurricular work, pedagogical practice, training, etc.) and methods (interactive lectures, seminars, consultations, workshops, moral dilemmas, discussions, etc.). The resultant block contains criteria, indicators and levels (high, sufficient, low) of readiness.

A cross-cutting component of the model of readiness of future coaches-teachers for the development of moral and volitional qualities of students of children's and youth sports schools are pedagogical conditions: 1) transformation of the content of training future specialists in higher education institutions; 2) providing positive motivation for the professional activities of future coaches-teachers; 3) the use of active learning methods in the training process.

Experimental work was carried out by strengthening the disciplines of professional training of future coaches-teachers with modules aimed at forming their readiness to develop moral-volitional qualities of students of children's and youth sports schools (the importance of moral and volitional qualities in shaping the personality of students of children's and youth sports schools; age features of development of moral and volitional qualities; educational functions of the coach-teacher; development of moral and volitional qualities of pupils of children's and youth sports schools by means of physical culture and sports; the role of the coach-teacher personality in development of moral and volitional qualities of young sportsmen.

A special course «Fundamentals of formation of moral qualities of students of children's and youth sports schools by means of physical culture and sports» was

also introduced into the cycle of academic disciplines of free choice of the applicant; culture of pedagogical work, professional and moral culture of the coach-teacher, professional and moral knowledge of the teacher on planning, preparation and carrying out of various mobile games, sports competitions directed on development of moral and volitional qualities of pupils of children's and youth sports schools.

The results of experimental testing of pedagogical conditions of preparation of future coaches-teachers for the development of moral and volitional qualities of students of children's and youth sports schools proved their effectiveness: in the experimental group, compared to the control, there was an increase in the number of higher education students, reducing their number with sufficient and low levels of readiness.

The conducted experimental work significantly contributed to the strengthening of valuable professional positions of future professionals, thoroughness and deepening of professional knowledge and skills, enrichment and development of their creative potential, aimed not only at readiness and ability to further professional development, but also at moral development qualities of students of children's and youth sports schools.

Key words: morality, will, moral and volitional qualities, physical education, coach-teacher, children's and youth sports school, students, young athletes, professional activity, educational activity, institution of higher education.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких відображені основні наукові результати дисертації

1. Лайчук, А. М., 2016. Історичний аспект особливостей техніки спринтерського бігу на 200 метрів на різних етапах її пробігання. В: *Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Випуск LXX. Херсон: Видавничий дім «Гельветика»*. С. 98–101. (Index Copernicus).
2. Лайчук, А. М., 2018. Педагогічні умови формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. *Інноваційна педагогіка*, вип. 6. Том 3, с.175–177. (Index Copernicus).
3. Лайчук, А. М., 2019. Формування морально-вольових якостей в учнів під час тренувального етапу в спортивній школі. *Народна освіта, електронне фахове видання*. Вип. №1 (37).
URL:https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5588
4. Лайчук, А. М., 2019. Порівняльний аспект підготовки спеціалістів фізичного виховання у Польщі та Україні до формування морально-вольових якостей в учнів спортивно-юнацьких шкіл. *Педагогічний часопис Волині*, №2 (13), с. 79–85.
5. Лайчук, А. М., та Самойленко, Д. О. 2019. Педагогічне проєктування моральних якостей учнів тренером-викладачем. *Нові технології навчання*, вип.92, с.177–181.
6. Дубасенюк, О., Вознюк, О., та Лайчук, А., 2020. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. *Професійна педагогіка*, №1, с. 167–174. (Index Copernicus).
7. Laichuk, A. N., 2017. Conditions of formation of moral-volitional qualities of pupils of children's and youth sports schools. *World Science*, 3 (9(25)), p.4–7.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Лайчук, А. М., 2016. Розвиток фізичних якостей бар'єристів на різних етапах підготовки. *Stav, problemy a perspektivy pedagogickeho studia a socialnej prace*, Vysoka skola Danubius, Sladkovicovo, с. 117–119.
9. Лайчук, А. М., 2017. Формування морально-вольових якостей при заняттях фізичною культурою дітей. В: Сидорчук, Н., ред. *Збірник наукових праць молодих дослідників*. Житомир, вип.1, с. 63–69.
10. Лайчук, А. М., 2017. Підготовка педагогів-тренерів до формування морально-вольових якостей учнів спортивної школи. *Андрогогічний вісник: науковий електронний журнал*, №8, с. 190–196. URL: https://library.zu.edu.ua/doc/andragogic_visnyk/Andragogichniy_visnyk_8.pdf

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ-ВІКЛАДАЧІВ ДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ СПОРТИВНИХ ШКІЛ.....	24
1.1. Наукові підходи до проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.....	24
1.2. Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів як сучасна педагогічна проблема.....	56
1.3. Роль дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розвитку морально-вольових якостей учнів.....	77
Висновки до першого розділу.....	88
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ-ВІКЛАДАЧІВ ДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДЮСШ	91
2.1. Критерії, показники та рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.....	91
2.2. Модель підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл ...	122
2.3. Педагогічні умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.....	135
2.3.1. Трансформація змісту підготовки майбутніх тренерів-викладачів у закладах вищої освіти	138

2.3.2. Забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів.....	145
2.3.3. Використання активних методів навчання у процесі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.....	150
Висновки до другого розділу.....	162
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДЮСШ.....	165
3.1. Програма і методика дослідно-експериментальної роботи.....	165
3.2. Результативність та визначення ефективності дослідно-експериментальної роботи.....	174
3.2.1. Стан готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.....	174
3.2.2. Аналіз результатів формувального етапу експерименту.....	195
Висновки до третього розділу.....	204
ВИСНОВКИ.....	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	214
ДОДАТКИ.....	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗУ – Закон України

ФКіС – Фізична культура і спорт

НОК – Національний олімпійський комітет

СКУ – Спортивний комітет України

ШВСМ – Школа вищої спортивної майстерності

ДЮСШ – Дитячо-юнацька спортивна школа

ФСТ – Фізкультурно-спортивне товариство

МКМС – Міністерство культури, молоді та спорту

МОН – Міністерство освіти і науки

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

ЕГ – Експериментальна група

КГ – Контрольна група

ЗФП – Загальна фізична підготовка

СФП – Спеціальна фізична підготовка

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена концептуальними положеннями Стратегії розвитку фізичної культури і спорту (2020) щодо створення для здобувачів освіти належних умов для рухової активності й формування ставлення до фізичної культури і спорту як важливої складової здорового способу життя, морального розвитку особистості. Визначені завдання здійснюються сучасною системою дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), у яких реалізується виховний потенціал дозвілля дітей, відбувається їх оздоровлення, розвиваються здібності в обраних видах спорту, інтеріоризуються суспільні цінності. Зазначене потребує модернізації процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів у закладах вищої освіти і спрямування його на формування творчої особистості, здатної виконувати роль наставника у розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Законах України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт», Концепції фізичного виховання в системі освіти України виголошено, що розвиток особистості безпосередньо пов'язаний з високим рівнем фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я як мета всебічного розвитку особистості й, зокрема, системи фізичного виховання у ДЮСШ. У зазначених документах особливий акцент зроблено на важливості забезпечення у процесі занять фізичною культурою розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Високий морально-вольовий рівень особистості створює в учнів світовідчуття, за якого їх перебування у сфері спортивної (тренувальної й змагальної) діяльності характеризується екзистенціально-сенсовою повнотою, виявляється поєднаною з почуттям гармонії. Це виступає фактором успішного подолання перешкод, самовдосконалення, спрямованістю на перевершення досягнутих результатів. Проте практика

діяльності ДЮСШ показує, що виховання особистості юних спортсменів у цих закладах часто є необов'язковим доповненням до тренувального процесу: епізодична й нескоординована виховна робота тренерів-викладачів значно нівелює можливості розвитку морально-вольових якостей учнів в умовах спортивної діяльності. Запорукою подолання зазначених недоліків є підвищення рівня готовності тренерів-викладачів ДЮСШ до розвитку морально-вольових якостей учнів, яка формується, перш за все, на етапі професійної освіти. Разом з тим, у процесі підготовки майбутніх тренерів-викладачів на профільних факультетах існує низка суперечностей, зокрема, між:

- значним зростанням кількості випускників факультетів фізичного виховання та їхньою недостатньою готовністю до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ;

- рівнем сформованості та прояву в майбутніх тренерів-викладачів морально-вольових якостей і суспільним очікуванням розвинутої здатності до трансляції морально-вольових рис у взаємодії з учнями;

- декларуванням важливості набуття у процесі фахової підготовки майбутніми тренерами-викладачами досвіду моральної поведінки в конкретних педагогічних ситуаціях і дефіцитом ефективних педагогічних технологій їх підготовки до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

У контексті розв'язання зазначених суперечностей наявні суттєві успіхи, зокрема в питаннях:

- розробки теоретико-методологічних основ формування знань про фізичне і психічне здоров'я особистості, моральні орієнтири й вольові установки (І. Гасюк, І. Городинська, Н. Долбишева, О. Костенко, В. Мунтян, В. Приходченко, І. Ячнюк та ін.);

– теорії й методики професійної освіти фахівців фізичної культури та спорту (Д. Бермудес, А. Ковтун, Н. Маковецька, Р. Маслюк, Т. Плачинда, О. Проніков, М. Турянська та ін.);

– виявлення шляхів підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту (А. Бубнова, Ю. Васьков, І. Гасюк, В. Фесенко, А. Хоменко, Р. Чудна, Л. Шеремет та ін.);

– конструювання системи підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до впровадження інноваційних педагогічних технологій у професійній діяльності (С. Бабюк, А. Боднар, А. Глізdra, Л. Іванова, Т. Погребняк, Д. Пелипась та ін.)

Аналіз наукової, навчально-методичної літератури свідчить про недостатньо розроблену науково-методичну базу професійної підготовки тренера-викладача, фрагментарність деяких матеріалів і розкриття ними лише загальних положень. Отже, вирішення завдання підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ обумовлює необхідність розв'язання сформульованих суперечностей, корекції системи підготовки майбутніх фахівців з окресленої проблеми.

Актуальність формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл у професійній освіті та недостатня розробленість проблеми в педагогічній науці зумовили вибір теми дисертації: «Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами на 2016-2020 рр. у межах комплексної науково-дослідної теми «Морально-етичні засади формування зростаючої особистості» (державний реєстраційний номер 0110U002111, 01.10–01.20). Тему дисертації

затверджено Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол №11 від 24.06.2016) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол №262 від 28.03.2017).

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Визначена мета обумовила постановку та розв'язання таких **завдань дослідження:**

1. Здійснити аналіз базових понять дослідження і проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

2. Визначити роль і завдання дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розвитку морально-вольових якостей учнів.

3. Розробити критерії, показники та визначити рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

4. Теоретично розробити модель та обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

5. Експериментально перевірити педагогічні умови ефективності моделі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Об'єкт дослідження – підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань визначено систему взаємодоповнюючих методів дослідження: *теоретичних* (метод вивчення інформаційних джерел, методи аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, систематизації, класифікації, моделювання) – для визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження, розгляду стану теоретичної і практичної розробленості досліджуваної проблеми, виявлення чинників, що забезпечують її вирішення, обґрунтування моделі й педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ; *емпіричних* (педагогічний експеримент, спостереження, бесіда, анкетування, тестування) – для діагностування рівнів сформованості готовності майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ; *статистичних* – якісне та кількісне опрацювання результатів дослідження; графічне відображення даних, методи математичної статистики (критерій χ^2 К. Пірсона).

Експериментальна база дослідження. У дослідженні взяли участь студенти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 017 Фізична культура та спорт, 014 Середня освіта (Фізична культура) Бердянського державного педагогічного університету, Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Хмельницького національного університету, Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше у вітчизняній педагогічній науці на основі системного, компетентнісного, діяльнісного, акмеологічного та аксіологічного підходів здійснено цілісне дослідження теоретичних і методичних основ підготовки майбутніх тренерів-викладачів у закладі вищої освіти; теоретично обґрунтовано й розроблено модель (концептуально-цільовий, змістовий, процесуальний, результативний блоки) і педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (трансформація змісту навчальних дисциплін професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів; забезпечення позитивної мотивації студентів до майбутньої професійної діяльності; використання активних методів навчання майбутніх тренерів-викладачів), експериментально підтверджено їх ефективність;

удосконалено форми і методи підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ; зміст навчально-методичного забезпечення процесу фахової підготовки у закладі вищої освіти; уточнено сутність понять: «морально-вольові якості учнів», «готовність тренера-викладача до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл»;

подальшого розвитку набули науково-теоретичні положення щодо вдосконалення і збагачення змісту фахової підготовки майбутніх тренерів-викладачів, добору відповідних форм, методів і ресурсів навчання з метою формування готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ і методика підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Практичне значення одержаних результатів визначається: *упровадженням педагогічних умов* підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл; *удосконаленням змісту* навчальних дисциплін професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів, що сприяє ефективному

формуванню їх готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл: зокрема, доповнено зміст навчальних дисциплін професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів модулями, спрямованими на формування їх готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, до циклу навчальних дисциплін вільного вибору здобувача введено спецкурс «Основи формування моральних якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту».

Отримані наукові результати і висновки можуть бути використані у подальших наукових розробках з питань фізичного виховання, у процесі написання узагальнюючих праць, посібників і підручників з підготовки майбутніх тренерів-викладачів фізичного виховання та спорту.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка №57-08/258 від 03.03.2021), Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (довідка №01-12/01/337 від 12.03.2021), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка №258-33/33 від 25.02.2021), Хмельницького національного університету (довідка №13 від 17.02.2021), Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (довідка №159/30/3 від 28.01.2021).

Особистий внесок здобувача. В підготовленій у співавторстві з О. Дубасенюк та О. Вознюк статті «Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ» авторові належить представлення результатів експериментальної перевірки педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнівської молоді; у праці «Педагогічне проектування моральних якостей учнів тренером-викладачем» (співавтор

Д. Самойленко) автором розроблено рекомендації щодо педагогічного проектування розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях: *міжнародних*: «Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи» (Сладковічево, Словацька Республіка, 2016), «Професійна підготовка фахівців в умовах неперервної освіти: креативний підхід» (Житомир, 2017), «New Opportunities in the World Science» (Abu-Dhabi, UAE, 2017), «Професійна підготовка спеціалістів в умовах безперервної освіти: андрагогічний підхід» (Словацька республіка, м. Кошице, м. Прешов, 2018); *всеукраїнських*: «Освіта в умовах ціложиттєвого навчання: вітчизняний та міжнародний досвід» (Житомир, 2017), «Компетентнісні засади освітнього процесу в умовах діяльності наукових шкіл: вітчизняний та міжнародний досвід» (Житомир, 2018), «Компетентнісні засади освітнього процесу в умовах підготовки педагогічних та професійних кадрів: вітчизняний та міжнародний досвід» (Житомир, 2019).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 10 публікаціях, з них 6 статей у наукових фахових виданнях України (5 одноосібних), 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні, 3 статті та доповіді на наукових конференціях, у збірниках наукових праць.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (258 найменувань, з них 11 іноземною мовою) та 11 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 272 сторінки, основний текст викладено на 213 сторінках. Робота містить 23 таблиці, 12 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ- ВИКЛАДАЧІВ ДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ СПОРТИВНИХ ШКІЛ

У розділі здійснено аналіз наукових підходів, базових понять і проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл; розкрито зміст структурних компонентів професійної діяльності тренера-викладача; визначено роль і завдання дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розвитку морально-вольових якостей учнів.

1.1. Наукові підходи до проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл

Ефективність підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл визначається рівнем наукового обґрунтування проблеми, що необхідно вирішити. Важливо чітко визначити основні наукові підходи, на яких базується дослідження. Саме підхід є тим методологічним засобом, методологічною основою, яка сприяє розв'язанню визначених теоретичних та практичних педагогічних проблем. Тому постає потреба у визначенні та обґрунтуванні наукових підходів до підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Поняття «науковий підхід» є загальнозживаним під час обґрунтування методології наукового дослідження, утім, його зміст і місце в системі інших дефініцій до цих пір залишається невизначеним. Тому постає необхідність

з'ясувати сутність цього поняття¹. Так, у словнику з методології О. Новикова та Д. Новикова зазначено, що з одного боку підхід розглядають як певний вихідний принцип, вихідну позицію, основне положення чи переконання, а з іншого – як напрям вивчення предмета дослідження². На думку О. Дубасенюк, саме підхід закладає основні положення для реалізації відповідних концепцій, визначення компонентів навчально-виховної системи. Враховуючи це, дослідниця зазначає, що науковий підхід не може бути єдиним, це має бути система підходів, яка передбачає альтернативність освітніх стратегій³.

У методології педагогічних досліджень розрізняють різні підходи, які дають змогу з різних боків розглянути певні явища на основі окремого аспекту. Така різноманітність дає змогу науковцям вибрати той чи інший підхід. Однак, зважаючи на те, що з позицій лише одного підходу важко зрозуміти сутність предмета дослідження, найчастіше науковці спираються на сукупність декількох підходів⁴.

Аналіз наявної теорії і практики підготовки фахівців у закладах вищої освіти⁵ дозволив встановити необхідність використання 10 наукових підходів: термінологічний, системний, синергетичний, компетентнісний, діяльнісний, суб'єктний, особистісно орієнтований, акмеологічний,

¹ Андрощук І. В. 2016. Наукові підходи до підготовки майбутніх вчителів технологій як суб'єктів педагогічної взаємодії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 54. С. 14-19.

²Новиков А. М. 2013. *Методология: словарь системы основных понятий*. М. : Либроком. С. 117-118.

³ Дубасенюк О.А. 2016. Методи науково-педагогічного дослідження у загальній системі методологічного становлення молодих дослідників. *Нові технології навчання: наук. метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. К., Вип. 89. Ч. II. С. 21-26

⁴Андрощук І. В. 2016. Наукові підходи до підготовки майбутніх вчителів технологій як суб'єктів педагогічної взаємодії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 54. С. 16

⁵Вишневецька М. 2020. Наукові підходи до формування естетичної культури майбутніх вчителів музичного мистецтва у процесі фахової підготовки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Вип. 1(2). С. 57-63; Теловата М. Т. 2011. Наукові підходи якості освіти під час підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. [Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Серія : Педагогічні та історичні науки. Вип. 97. С. 206-212; Бирко Н. 2015. Наукові підходи професійної підготовки майбутніх учителів до формування толерантної особистості. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Вип. 53. С. 209-214.

аксіологічний, діалогічний (рис. 1.1). Загальна характеристика кожного з окреслених підходів представлена у таблиці 1.1

Рис. 1.1. Наукові підходи до проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл

Зазначимо, що ґрунтовно аналіз наукових підходів до проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл представлено у підрозділі 2.2 розділу 2 дисертації. Тому наразі ставимо за мету оглядово представити виокремлені підходи для формування загального уявлення про особливості нашого дослідження.

Жодне з педагогічних досліджень не обходиться без аналізу понять, що входять у формулювання теми і предмета дослідження, тобто без термінологічного аналізу. Термінологічний аналіз – це один з теоретичних методів дослідження, який спрямований на розкриття сутності досліджуваних педагогічних явищ за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів термінів (понять), що їх позначають. Результатом

термінологічного аналізу, як правило, стають дефініції, а також позначення виявлених наукових підходів (позицій) до трактування і визначення відповідних понять.

Таблиця 1.1

Наукові підходи до проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл

№ з/п	Науковий підхід	Зміст підходу	Мета використання у дослідженні
1	Термінологічний	уможливорює визначення базових дефініцій та понять дослідження	визначаємо базові поняття дослідження «морально-вольові якості особистості», «мораль», «воля», «тренер-викладач», «дитячо-юнацька спортивна школа».
2	Системний	спрямований на виявлення безлічі елементів в досліджуваних педагогічних явищах і зв'язків між ними.	передбачає розгляд об'єкта вивчення як системи, виявлення деякого безлічі елементів системи, які будуть піддані вивченню, встановлення зв'язків між елементами і їх класифікація та ін.
3	Синергетичний	дозволяє розглядати ідеї самоорганізації, пробудження власних сил та здібностей майбутнього педагога, ініціювання індивідуальних освітніх траєкторій та шляхів особистісного розвитку, що є креативним принципом процесів самоутворення.	використовуємо для обґрунтування методів формування позитивної мотивації майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл
4	Компетентнісний	передбачає усвідомлення своїх спонукань до діяльності, прагнень і ціннісних орієнтацій, мотивів, уявлень про свої соціально-професійні ролі; аналіз та оцінку своїх особистісних якостей, знань, умінь та навичок; регулювання на цій основі свого саморозвитку і власної діяльності.	дає змогу трансформувати цілі і зміст освіти у суб'єктивні надбання майбутнього фахівця, які можна об'єктивно виміряти; допомагає у створенні умов для самоорганізації майбутнім фахівцем себе і своєї діяльності, виявлення і розвитку йоготворчих можливостей, формування навчальної позиції

Продовження таблиці 1.1

№ з/п	Науковий підхід	Зміст підходу	Мета використання у дослідженні
5	Діяльнісний	визначає діяльність як процес розв'язання завдань, викликаний прагненням людини досягти мети	важливо залучати здобувачів освіти до провідних видів діяльності, орієнтований на майбутню професійну діяльність
6	Суб'єктний	репрезентує сутність відносин, які склалися у освітньому процесі.	майбутній тренер-викладач розглядається як «суб'єкт педагогічної взаємодії»
7	Особистісно орієнтований	забезпечує гармонійне формування і всебічний розвиток особистості, повне розкриття її творчих сил, вироблення власного "Я", неповторної індивідуальності.	створення відповідного розвивального середовища, у якому студент, набуває статусу найвищої цінності навчального процесу і яке сприяє розвитку інтелектуального, творчого і духовного потенціалу та под.
8	Акмеологічний	спрямований на вдосконалення і корекцію професійної діяльності, забезпечує керування індивідуально-професійним розвитком майбутнього фахівця	базова підготовка майбутніх тренерів-викладачів розуміється як інваріантний етап неперервної педагогічної освіти, становлення педагогічної майстерності й суб'єктності фахівця.
9	Аксіологічний	характеризує цінності як основу регуляції людської поведінки, навчальної і професійної діяльності, прийняття рішень у ситуаціях вибору, дає змогу аналізувати процес формування системи знань, умінь, навичок через зумовлення ціннісного ставлення педагога й учня до змісту і результатів власної діяльності, професійних ролей і позицій.	створення найкращих умов для опанування майбутніми тренерами-викладачами на об'єктивному рівні системою цінностей, норм та правил, необхідних для їх професійної діяльності
10	Діалогічний	забезпечує переведення студента в позицію активного суб'єкта пізнання, навчання, спілкування	сприяє розвитку особистісної активності, креативності особистості, її самовдосконаленню та саморозвитку.

Реалізація завдань нашого дослідження також потребувала психолого-педагогічного аналізу основних понять, установлення між ними

спільного та відмінного, взаємозв'язку, визначення власної позиції щодо використаної термінології. До базових понять дослідження відносимо: «морально-вольові якості особистості», «мораль», «воля», «тренер-викладач», «дитячо-юнацька спортивна школа».

Категорія понять «мораль», «воля», «морально-вольові якості», є предметом дослідження різних наук: педагогіки, психології, філософії, соціології. Проте, серед науковців поки що немає єдиної думки щодо трактування структури морально-вольових якостей як суспільного явища.

Виникнення моралі як явища не являється подією певного періоду в історії, адже мораль притаманна суспільству протягом усього часу його багатовікового розвитку. З давніх-давен і до сучасності дійсність людини, що перебуває серед подібних собі, поєднувалася моральними канонами найрізноманітнішої суті і змісту, маючи вигляд традицій та звичаїв, державних чи релігійних постулатів.

Зародження моралі пов'язано з первісним суспільством, коли виникає природна потреба врегулювання відносин між людьми, що склалися під впливом жорстокої боротьби за існування поступово творила звичаї, традиції, яких потрібно було дотримуватись.

Основою такої моралі була первісна рівність і притаманний родовому суспільству колективізм. Людина самотійно не могла протистояти багатьом своїм суперникам, а також задовольнити природні потреби, тому загальноприйнятими нормами моралі того часу були вірність, відданість своєму роду і племені, захист, взаємодопомога, співчуття і милосердя.

Завдяки спільній праці в первісному суспільстві сформувалися такі моральні почуття, як обов'язок та справедливість. Оскільки мораль була єдиною для усіх членів роду, у первісному суспільстві не було суттєвої майнової диференціації. Кожен, навіть найслабший представник роду, завдяки загальноприйнятим нормам відчував за собою його колективну силу.

У первісному суспільстві сформувалися також негативні рисиморалі – кровна помста і людоїдство. Суворі принципи життя зумовили формування таких моральних принципів, як жорстокість, зрадництво, фанатизм.

Зачатки рефлексивно-філософського осмислення проблем моралі визначаються дослідниками ще за часів життя давньогрецьких філософів Гомера та Гесіода. Різниця у два сторіччя між їх існуванням, вказує на суттєву відмінність у розумінні цінностей життя. У гомерівському епосі (XI-X ст. до н.е.) такі чесноти, як хоробрість, мужність, фізична міць та військова доблесть стають предметом уславлення поетом. Гесіод же (VIII-VII ст. до н.е.) у своїх поемах утверджував сумлінну працю, простоту у побуті, помірність у задоволеннях. Основним принципом поведінки за часів Гесіода було «дотримання міри у всьому»⁶.

До прагнення осмислити проблеми моралі також спонукав давньогрецький спосіб життя. Ідея змагальності ставила особистість перед потребою вибору вчинків та відповідальності за їх подальші наслідки. Ці змагання супроводжувалися у військових походах та виступали рушійною силою на Олімпійських іграх, були характерними в управлінні державою, а також стосувалися художньо-мистецької творчості (змагання поетів у складанні ліричних творів, у драматургії тощо).

На основі змагальності вибудовувались стосунки у соціальній сфері між різними політичними партіями у межах міст-держав Давньої Греції. Особливо актуальним визначалися проблеми справедливості, міри моральності, доброчесності вчинків, що і зумовило формування давньогрецької етичної науки.

Термін «moralis» (моральний) був запропонований давньоримським філософом Цицероном для перекладу поняття «етика» з грецької мови на

⁶ Аристотель. 1975. О душе. Соч. в 4-х т. – Т. 1. М.. С. 96–142.

латинську⁷. У IV ст. до н.е. у латинській мові з'явився термін «moralitas» – мораль⁸. Мораль є свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми і світом.

У Середні віки мораль фактично ототожнювалася з релігійним проявом духовності і характеризувалася тим, що з одного боку, була пропагандою гуманістично орієнтованої християнської моралі, з іншого – реальні моральні відносини були дуже далекими від любові до ближнього. Проте позитивну роль відіграли лицарські, дворянські кодекси честі, які ґрунтувалися на чесності, справедливості, безкорисливості та інших високих моральних якостях і чеснотах.

У філософському словнику мораль визначено, як «те, що належить до вдачі, характеру, складу душі, звичок» – предмет вивчення етики; форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин, спрямованих на ствердження самоцінності особистості, рівності всіх людей в їх прагненні до щасливого й гідного життя, що виражає ідеал людяності, гуманістичну перспективу історії⁹.

У академічному тлумачному словнику з української мови категорія «мораль» трактується як система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства¹⁰.

Психологи та педагоги розподіляють мораль на автономну й гетерономну. Під автономною розуміється мораль, правила якої встановлюються самою людиною і можуть бути нею ж змінені, під гетерономною – мораль, правила якої вироблюються іншими людьми, і які індивід вважає обов'язковими і «священними»¹¹.

⁷Шилова, М. И. 2005. Формирование нравственных и волевых черт характера подростков в школах спортивной ориентации. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. № 4. С. 46–49.

⁸Шинкарук, В. І. 1986. *Філософський словник 2-ге вид., перероб. і доп.* Київ: Голов. ред. УРЕ. С. 270

⁹Шинкарук, В. І. 1986. *Філософський словник 2-ге вид., перероб. і доп.* Київ: Голов. ред. УРЕ. С. 270

¹⁰Куньч, З. Й. 2005. *Універсальний словник української мови*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

¹¹Зязюн, І. А. 2000. *Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб.* Київ: МАУП. С. 308

Мораль – це моральні цінності та ідеали, що відображають рівень розвитку окремої особистості, моральність є її основою (ядром), що визначає характер життєвої позиції й результати її діяльності. Зокрема, український психолог І. Бех у своїх працях трактує моральність як «один із основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві..., формою суспільної свідомості відносно двох сфер – світу людей і світу речей»¹².

Український науковець М. Юрій трактує мораль як одну з форм суспільної та особистісної свідомості, що є системою поглядів, уявлень, норм і оцінок, які регулюють поведінку людей. Її основу становлять переконання, звичаї, традиції, громадська думка. Вона охоплює всі сфери суспільного буття: ті, що регулюються державою (політика, виробництво, соціальна сфера, сім'я тощо), і ті, які держава чи громадські організації не регулюють (дружба, любов, товаришування, побут)¹³.

Отже, мораль – це об'єктивне суспільне явище, за умови впливу якого на свідомість індивіда у нього виникає моральність.

«Мораль» і «моральність» – поняття, які нерідко ототожнюють і підставами для цього є не тільки їх синонімічна спорідненість. Сучасна література закріплює за цими поняттями, спираючись на німецького мислителя Г. Гегеля, осмислення моралі як одну з форм людської свідомості, норм поведінки, засад і приписів; моральність же визначається як втілення відповідних принципів, нормативів та правил у поведінці особистості й відносинах у суспільстві¹⁴.

Отже, у всі часи сутність моралі тлумачили по-різному:

– як життєву мудрість;

– як інститут виховання людини, навчання її доброчесності;

¹²Бех, І. Д. 2003. *Виховання особистості*: У 2-х кн. Київ: Либідь. С. 18

¹³Сумарокова, Н. М. 1981. *О направленности подготовки тренера СДЮШОР. Совершенствование системы подготовки кадров по физкультуре и спорту*. Москва: С. 168–170.

¹⁴Путятіна, Г. М. 2007. Аналіз напрямків удосконалення діяльності спортивних шкіл. *Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту*. Львів. Вип. 11, т. 5. С. 314–317.

- як божественні заповіді;
- як найкоротший шлях до щастя;
- як честь та гідність;
- як незаперечний обов’язок;
- як інструмент збереження порядку в суспільстві;
- як служіння ідеалу;
- як засіб взаєморозуміння і згуртування людей;
- як вищий сенс людського життя.

Викладений вище матеріал узагальнено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Наукові підходи до визначень поняття «мораль»

Джерело	Визначення поняття
філософський словник ¹⁵	те, що належить до вдачі, характеру, складу душі, звичок
Г. Гегель ¹⁶	сферу суб’єктивних уявлень людини про добро і зло та інші етичні цінності, мотиви поведінки, цілі й наміри
І. Бех ¹⁷	засіб розвитку особистості, її морального становлення
Дж. Бентам ¹⁸	вчення про мистецтво направляти дії людей таким чином, аби виробляли найбільшу суму щастя»
М. Юрій ¹⁹	систему норм, правил, які регулюють спілкування і поведінку людей для забезпечення єдності суспільних та особистих інтересів

Проаналізувавши вище зазначені підходи, ми визначили, що поняття мораль становить систему поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей.

¹⁵ Філософський енциклопедичний словник (2002)/ голова редкол. В. І. Шинкарук ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. К. : Абрис, 742 с.

¹⁶ *Новейший философский словарь*. 1998. Минск: Изд-во В. М. Скакун.

¹⁷ Бех, І. Д. 2003. *Виховання особистості: У 2-х кн.* Київ: Либідь.

¹⁸ *Новейший философский словарь*. 1998. Минск: Изд-во В. М. Скакун.

¹⁹ Юрій М. Ф. 2006. *Людина і світ.* К. : Дакор, 460 с.

Оскільки об'єктом нашого дослідження є розвиток морально-вольових якостей в учнів, то продовжимо розглядати взаємозв'язок ключових понять цього феномену.

Однією з найбільш складних і значущих проблем при формуванні особистості є аспект волі та вольової регуляції поведінки і діяльності людини.

За часів античності поняття волі було однією з основних категорій психології, поряд з розумом та почуттями. Особливого поширення набуло вчення про волю давньогрецького філософа Аристотеля, який вважав волю функцією, необхідною для пояснення механізмів поведінки з позиції розуму. Уже в той час існували поняття «вольові» та «довільні дії». Причинами виникнення вольових дій Аристотель вважав «розумні прагнення», бо «там, де нема розуму, там немає і волі». Крім того, воля, за Аристотелем, має суспільну природу: людина спроможна тоді прийняти розумні рішення, коли адекватно усвідомлює власні суспільні обов'язки²⁰.

Відомості про поняття «воля», які на рівні здогадок, спостережень і відповідних роздумів накопичилися за період існування античної науки, вказують на розуміння давніми мислителями її значущості для життєдіяльності людини. Тут закладалися передумови для осмислення психологічної сутності.

Спроба психологічного аналізу волі належить нашому співвітчизнику К. Ушинському, який вказує на її значення в кількох аспектах:

- 1) воля – це влада душі над тілом;
- 2) воля – «це почуття хотіння»;
- 3) воля – «...щось протилежне неволі»²¹.

²⁰Шинкарук, В. І. 1986. *Філософський словник 2-ге вид., перероб. і доп.* Київ: Голов. ред. УРЕ.

²¹Ушинский, К. Д. 1950. *Собрание сочинений: в 11 т.* Москва-Ленинград: Академия педагогических наук РСФСР. Т. 10.

Теоретичне тлумачення поняття «воля» віддзеркалюються в його практичних рекомендаціях щодо її становлення, доводячи думку про обмеження волі як необхідної умови розуміння людиною почуття свободи. ЗаК. Ушинським, поняття волі стає не просто необхідним для тлумачення людської особистості, а основним її елементом²².

К. Ушинський назвав волю живою водою, якщо не проти всіх, то проти багатьох захворювань. За твердженням педагога, воля укріплює своїми перемогами, кожна з яких надає людині впевненість у своїх силах і в можливостях подолати перешкоди²³.

На думку українського психолога Г. Костюка, воля є історичним продуктом розвитку особистості, оскільки вона виробляється в процесі праці, пізнання й спілкування з іншими людьми. Воля людини залежить від об'єктивної дійсності, яка її оточує, але опосередковується внутрішніми станами, процесами та властивостями особистості²⁴.

У розвитку уявлення про волю Т. Цигульська виокремлює три основні напрями: мотиваційний напрям, воля як подолання перешкод і напрям свободи вибору, тобто людина здійснює вибір між двома цілями за власною ініціативою. Напрямок свободи вибору фактично зводить волю до мислення, оскільки воля виконує функцію аналізу в прийнятті рішення²⁵.

Воля, за визначенням М. Варія, свідоме управління людиною своєю діяльністю та поведінкою, що виявляється у прийнятті рішення, подоланні

²² Сущенко, Л. П. 2003. *Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04* ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. КС. 225

²³ Сущенко, Л. П. 2003. *Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04* ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. КС. 377

²⁴ Кільова, Г. 2010. Зміст загальної середньої освіти, її реформування, становлення і розвиток. *Молодь і ринок*. Дрогобич. № 11. С. 16–20.

²⁵ Ушинський, К. Д. 1950. *Собрание сочинений: в 11 т.* Москва-Ленинград: Академия педагогических наук РСФСР. Т. 10. С. 46.

труднощів і перешкод на шляху досягнення мети, виконання поставлених завдань²⁶.

На основі праць І. Сеченова²⁷ доведено, що людина здатна регулювати свої стани та вчинки. Тобто мова йде про регуляційний напрям у розвитку теорії волі. А. Цьось²⁸ вважає що, психологія волі розкривається тільки в рамках мотиваційного напрямку. Аналіз психологічної літератури свідчить, що питання про природу волі трактується по-різному. Одні автори пов'язують волю переважно з подоланням труднощів, інші вказують, що в основі вольових дій завжди є мотив²⁹.

Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених проблемі волі в психології і особливо в психології спорту, залишається багато невирішених питань. Немає єдиної думки щодо визначення психологічної структури вольових дій, і щодо окреслення основних термінологічних понять.

Водночас досить чітко можна виділити декілька типів критеріїв волі. Воля проявляється: у вольових діях, у виборі мотивів і цілей, у регуляції внутрішніх станів людини, її діях і різних психічних процесів та у вольових якостях особистості. С. Поліщук ці критерії ототожнює з ключовими поняттями волі. Відокремлення основних понять, на думку автора, з'ясування їх психологічного змісту може сприяти виробленню конкретної стратегії формування волі особистості³⁰. Науковцями найчастіше воля розуміється як психологічний механізм, який сприяє подоланню перешкод,

²⁶Булатова М. М. 2010. *Система олімпійської освіти в Україні. Олімпійський спорт і спорт для всіх: тези доп. XIV Міжнар. наук. конгрес.* Київ: Олімпійська література. С. 603.

²⁷Рудик, П. О. 1973. *Психологія волі спортсмена.* М

²⁸Цьось, А. В. 2003. Закономірності розвитку фізичної культури. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту.* № 13. С. 65–72.

²⁹Акатов, Л. И. 1971. *Экспериментальное исследование группового волевого усилия:* автореф. дис. канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Москва.

³⁰Петунин, О. В. 1980. *Формирование профессионального мастерства учителя физкультуры.* Москва: Просвещение. С.8

як здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди³¹.

На думку І. Беха, ці перешкоди, насамперед, пов'язані з етапом визначення дії суб'єктом³². Є. Ільїн вказує на те, що воля в поєднанні з розумом і почуттями регулює поведінку та діяльність в ускладнених умовах, але людина зовсім не повинна реагувати на будь-яку перешкоду виникненням потреби її подолання. Тільки наявність мотиву відображає свідомий і навмисний характер регуляції, яка називається довільною³³.

На основі аналізу основних фізіологічних механізмів вольових дій (І. Сеченов, І. Павлов) доведено, що воля як своєрідний пусковий і гальмівний механізм регулювання поведінки, свідоме спрямування розумових та фізичних зусиль людини на досягнення поставленої мети виявляє одну із найважливіших функцій – функцію контролю, регулювання поведінки і діяльності. Терміном «воля» І. Бех визначає сторону психічного життя, яка виявляється у свідомій цілеспрямованості дій людини³⁴.

Чисельні дослідження трактують волю як самокерування своєю поведінкою за допомогою свідомості, що передбачає самостійність людини не тільки у прийнятті рішення, а й в ініціації дій, їх здійсненні та контролі³⁵. При цьому головною сутністю волі є свідоме цілеспрямоване планування людиною своїх дій відповідно до власних бажань, власного почуття обов'язку (мотивації), надання самому собі команди для початку дії, стимуляція самого себе, здійснення контролю за власними діями, станом. Доведено, що довільні (вольові) дії органічно пов'язані з процесом мислення,

³¹Кільова, Г. 2010. Зміст загальної середньої освіти, її реформування, становлення і розвиток. *Молодь і ринок*. Дрогобич. № 11. С. 16–20.

³²Бех, І. Д. 1995. *Від волі до особистості*. Київ: Україна-Віта. С. 69

³³Ільїн, Е. П. 2000. *Мотивація и мотивы*. Санкт-Петербург. С. 31

³⁴Бех, І. Д. 1995. *Від волі до особистості*. Київ: Україна-Віта. С. 68

³⁵Бех, І. Д. 1995. *Від волі до особистості*. Київ: Україна-Віта. С. 76

оскільки в них важливу роль відіграє розуміння обставин, в яких доводиться діяти.

Призначення волі І. Бех вбачає у практичному поєднанні близьких та віддалених перспектив життя в одну особистісну цілісність, яка реалізується у повсякденній поведінці людини³⁶. Прояви волі завжди пов'язуються з вольовими діями, при цьому особливістю вольових дій є їх зв'язок з просуванням до поставленої мети. Деякі автори, наприклад, П. Рудик підкреслює значну роль у вольових діях рухових навичок, що здобуваються впродовж життя³⁷. Зовнішні прояви мозкової діяльності І. Сеченов пов'язує з руховими діями³⁸. При цьому вольовий акт може виявитися й в утриманні від виконання тих чи інших рухів.

Прояв волі («сили волі», вольового зусилля) в різних специфічних ситуаціях змушує стверджувати про вольові якості, як властивості особистості. При цьому як саме поняття «вольові якості», так і конкретний набір цих якостей залишаються досить невизначеними, що дає підстави деяким ученим сумніватися в дійсному існуванні цих якостей.

До цих пір існують великі труднощі в розведенні або ідентифікації понять, що позначають вольову активність. Де межа між моральними і вольовими якостями? Чи всі вольові якості моральні? Ці та ряд інших питань являють не тільки теоретичний, а й практичний інтерес, оскільки від їх вирішення залежать методи діагностики вольових проявів і педагогічні методи розвитку конкретної вольової якості.

Бажання, воля, суть стану свідомості, добре знайомі кожному, але не піддаються будь-яким визначенням. Ми бажаємо відчувати, мати, робити всілякі речі, яких у конкретну хвилину ми не відчуваємо, не маємо, не робимо. Якщо з бажанням чого-небудь у нас пов'язано усвідомлення того,

³⁶Бех, І. Д. 1995. *Від волі до особистості*. Київ: Україна-Віта. С. 67

³⁷Рудик, П. О. 1973. *Психологія волі спортсмена*. МС. 312

³⁸Ильин, Е. П. 2000. *Психология воли*. Санкт-Петербург. С. 147.

що предмет наших бажань недосяжний, то ми просто бажаємо, коли ж ми впевнені, що мета наших бажань досяжна, то ми хочемо, щоб вона здійснилася, і вона здійснюється або негайно, або після того, як ми зробимо деякі попередні дії.

Єдині цілі наших бажань, які ми здійснюємо, безпосередньо, – це рух нашого тіла. Якби думки ми не бажали випробувати, ми можемо досягти їх не інакше, як зробивши для нашої мети кілька попередніх рухів. Цей факт очевидний і тому не потребує прикладів: тому ми можемо прийняти за вихідний пункт нашого дослідження волі те положення, що єдині безпосередні зовнішні прояви – рухи тіла. Нам доведеться тепер розглянути механізм, за допомогою якого здійснюються вольові рухи.

Воля, як свідома організація і саморегуляція діяльності, спрямована на подолання внутрішніх труднощів. Це, насамперед, володіння собою, своїми почуттями, діями. Загальновідомо, що у різних людей ця властивість характеризується різним ступенем вираженості. Буденна свідомість фіксує значний спектр індивідуальних особливостей волі, що розрізняються за інтенсивністю своїх проявів, характеризуються на одному полюсі як сила, а на іншому як слабкість волі. Людина, що має сильну волю, уміє долати будь-які труднощі, що зустрічаються на шляху до досягнення поставленої мети, при цьому виявляє такі вольові якості, як рішучість, мужність, сміливість, витривалість тощо. Слабовільні люди пасують перед труднощами, не виявляють рішучості, наполегливості, не вміють стримувати себе, пригнічувати одномоментні спонукання в ім'я більш високих, морально виправданих мотивів поведінки та діяльності³⁹

Проаналізовані підходи, дають змогу зробити висновки щодо поняття «воля». Викладений вище матеріал узагальнено в таблиці 1.3. Отже, поняття воля нами визначається як свідоме регулювання людиною своєї поведінки і

³⁹Божович, Л. И. 1981. Что такое воля? *Семья и школа*. № 1. С. 18–24.

діяльності, виражене в умінні долати внутрішні і зовнішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків.

Наступним феноменом нашого дослідження є розкриття поняття морально-вольові якості.

Морально-вольові якості – це особливості вольової регуляції, які проявляються в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером подоланих труднощів.

Таблиця 1.3

Наукові підходи до визначень поняття «воля»

Автор	Зміст підходу
Арістотель ⁴⁰	воля є функцією, яка потрібна для пояснення механізмів поведінки з позиції розуму
А. Шопенгауер ⁴¹	як темна, несвідома, ірраціональна сила, яка лежить в основі світу
І. Павлов ⁴²	уміння затримувати і гальмувати неадекватні вчинки
Є. Ільїн ⁴³	поєднання розуму та почуттів, регулює поведінку та діяльність в ускладнених умовах
І. Бех ⁴⁴	практичне поєднання близьких та віддалених перспектив життя в одну особистісну цілісність
Т. Цигульська ⁴⁵	мотиваційний напрям, воля як подолання перешкод і напрям свободи вибору, тобто людина здійснює вибір між двома цілями за власною ініціативою

Система морально-вольових якостей формується в процесі накопичення індивідуального досвіду під впливом соціального середовища, навчання та виховання, організаційної роботи з морально-вольової підготовки до виконання обов'язків і передбачає становлення загальнолюдських ідеалів,

⁴⁰ *Новейший философский словарь*. 1998. Минск: Изд-во В. М. Скакун.

⁴¹ *Новейший философский словарь*. 1998. Минск: Изд-во В. М. Скакун.

⁴² Вейнберг, Роберт С. 2001. Психология спорта: підручник. К. : Олімпійська література, 336 с.

⁴³ Ильин, Е. П. 2000. *Психология воли*. Санкт-Петербург.

⁴⁴ Бех, І. Д. 2003. *Виховання особистості: У 2-х кн.* Київ: Либідь.

⁴⁵ Цигульська, Т. Ф. (2000) *Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим: курс лекцій*. Навч. посіб. К. : Наукова думка. 189 с

виховання громадянської зрілості та громадської активності, високих моральних потреб, інтересів і мотивів діяльності.

Проте у вітчизняній науковій літературі тривалий час існувала думка, що воля та моральність – це окремі, незалежні одна від одної якості, що жодним чином не співвідносяться. Вивчення особливостей вольових якостей дозволило науковцю М. Бріхцину визначити їх як засіб свідомої саморегуляції та управління особистістю своєю активністю, діями й спілкуванням. Дослідник вважає, що вони є відносно стабільними та індивідуальними й виявляються при цілеспрямованому впливі на зовнішнє середовище, внутрішні процеси і стани та на саму особистість. Тобто вольові якості є індивідуальними рисами особистості людини⁴⁶.

На думку В. Крутецького, вольові риси характеру виражаються в готовності, умінні й звичці свідомо спрямовувати свою поведінку, свою діяльність у відповідності з конкретними принципами, долаючи перешкоди на шляху до поставлених цілей⁴⁷.

Важливим для розуміння шляхів формування вольових якостей є твердження В. Каліна, який вважає, що ці властивості особистості майбутнього фахівця найбільш інтенсивно формуються саме в тій діяльності, за здійснення якої особистість цілком бере на себе відповідальність, яку вона хоче вдосконалити, вкладаючи в неї всі свої сили⁴⁸.

У свою чергу поняття «вольова якість», за В. Селівановим, визначається як порівняно постійне, стійке особистісне утворення, яке не обмежується конкретною ситуацією й проявляється у вольовому напруженні під час подолання труднощів⁴⁹.

⁴⁶Бріхцин, М. 1989. *Воля и волевые качества. В: Психология личности в социалистическом обществе.* Москва, С. 94–98.

⁴⁷Селіванов, В. И. 1989. *Терминологический минимум основных понятий воли.* Рязань: РГПИ.

⁴⁸Калин, В. К. 1983. *Классификация волевых качеств. Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности.* Симферополь. С. 175–181.

⁴⁹Рудик, П. О. 1973. *Психология воли спортсмена.* М

На думку Є. Ільїна, вольові якості – це специфічні прояви волі, пов’язані з подоланням різного роду труднощів⁵⁰. Таким чином, можемо дійти висновку, що вольові якості – це прояви волі, необхідні для подолання перешкод на шляху до поставлених цілей, з одного боку, з іншого – своєрідний регулятор поведінки людини в її професійній діяльності та повсякденному житті.

Серед вивчених робіт, що стосуються проблеми виховання вольових якостей, ми виявили лише невелику кількість педагогічних досліджень. Дана проблема досліджувалася в основному психологами. Зокрема, психологічний аспект вольових якостей представлений у роботах І. Беха, Є. Ільїна, В. Каліна, В. Селіванова, Ш. Чхартішвілі. Одноголосно розглядаючи такі основні вольові якості, як цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, витримка, самовладання, автори не ставили спеціального завдання розгляду їхньої моральної основи. Проте ці дослідження допомогли нам визначити зміст вольових якостей у структурі особистості.

Моральні якості, своєю чергою, визначаються дослідниками досить різнопланово. Е. Ільїн характеризує моральні якості як стійкі риси характеру людини, що обумовлюють її поведінку та проявляються в ставленні особистості до самої себе, свого оточення, суспільства загалом. Ці якості виступають як усвідомлені та внутрішньо прийняті норми та правила поведінки суспільного життя, що формуються під впливом діяльності особистості, у результаті чого високий рівень розвитку моральних якостей ототожнюється з її вихованістю. Таким чином, що вихованість людини – це не окремо взяті якості, а їх сукупність, що визначається моральним змістом та рівнем сформованості⁵¹.

⁵⁰Ільїн, Е. П. 2000. *Мотивация и мотивы*. Санкт-Петербург. С. 368

⁵¹Ільїн, Е. П. 2000. *Мотивация и мотивы*. Санкт-Петербург.

Дослідниця А. Светова вказує на те, що моральні якості є складовими компонентами особистості, що входять до структури моральної свідомості. Вони належать до набутих якостей, завдяки яким формується певний образ мислення й поведінки, що може бути як позитивним, так і негативним. Тобто моральні якості визначають найтиповіші ознаки поведінки особистості. Завдяки цим якостям особистість здатна надавати оцінки різним вчинкам незалежно від того, який статус у суспільстві вона займає, з одного боку, з іншого, – вони характеризують конкретну поведінку особистості, що проявляється як риса її характеру⁵².

Учений П. Яременко, вивчаючи моральні якості, трактує їх як стійкі прояви поведінки та свідомості, що виявляються завдяки усвідомленню майбутніми фахівцями їхніх власних мотивів і формуванню відповідних способів професійної діяльності. Наявність високих моральних якостей – це показник рівня його загального розвитку та професійної придатності до виконання функціональних обов'язків⁵³.

Як зазначає К. Бабаян, морально-вольові якості виявляються в здатності людини керувати своєю поведінкою як взагалі, так і конкретно в професійній діяльності⁵⁴.

Не менш важливою морально-вольовою якістю є відповідальність. Зокрема, дослідник М. Савчин трактує відповідальність, з одного боку, як смислове утворення особистості, з іншого – як загальний принцип співвіднесення мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводяться до правила або кодексу правил поведінки, не є конкретним мотивом або їх

⁵² Светова, А. О. 2010. *Виховання духовно-моральних якостей майбутніх професійних тенісистів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання*. Луганськ. С. 186-188

⁵³ Яременко П. С. 2010. *Морально-духовне виховання сучасної молоді*. К. : Лібра, С. 77-80.

⁵⁴ Бабаян, К. Л. 1970. *Анализ структуры волевых качеств и особенности их проявления в процессе воспитания спортсменов*: Кандидат педагогических наук. С. 18

сукупністю. Дослідник вважає, що в тому чи іншому вигляді цей смисловий принцип реалізується в кожній новій конкретній життєвій ситуації⁵⁵.

Досліджуючи проблему відповідальності, Ф. Хайдегер запропонував теорію атрибуції, при якій людині приписують поведінку інших людей їх внутрішнім диспозиціям або зовнішнім ситуаціям⁵⁶.

Зокрема, В. Левків розглядає відповідальність як якість особистості, яка здатна дотримуватися загальноприйнятих норм, виконувати рольові обов'язки та готовність звітуватися за власні дії⁵⁷.

За Л. Малинівською, поняття «відповідальність» трактується як усвідомлення особистістю динамічної складності її зв'язків зі світом, іншими людьми, переконання в необхідності брати на себе конкретні зобов'язання для гармонізації цих взаємовідносин та прогнозування наслідків певних вчинків⁵⁸.

Перераховані вище морально-вольові якості належать до позитивних якостей і саме їх сформованість значною мірою впливає на професійну діяльність.

Проаналізовані підходи, дають змогу зробити висновки щодо поняття «морально-вольові якості». Викладений вище матеріал узагальнено в таблиці 1.4.

⁵⁵Савчин М. В. 1997. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія. К., С. 280.

⁵⁶*Новейший философский словарь*. 1998. Минск: Изд-во В. М. Скакун.

⁵⁷Левків, В. І. 2014. Тенденції розвитку системи професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів зі спортивних ігор у вищих навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 3К (45) 14. С. 107–111.

⁵⁸Малинівська, Л. І. 2011. Формування відповідального ставлення в учнів 5-9 класів сільської школи до природи в процесі позакласної виховної роботи: Кандидат педагогічних наук. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомилинського. Миколаїв. С. 20

Таблиця 1.4

Наукові підходи до визначень поняття «морально-вольові якості»

Автор	Зміст підходу
С. Ігнатенко	стійкі риси характеру людини, що обумовлюють її поведінку та проявляються в ставленні особистості до самої себе, свого оточення.
П. Яременко	стійкі прояви поведінки та свідомості, що виявляються завдяки усвідомленню майбутніми фахівцями їхніх власних мотивів і формуванню відповідних способів професійної діяльності
К. Бабаян	здатність людини керувати своєю поведінкою у професійній діяльності
М. Савчин	загальний принцип співвіднесення мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводяться до правила або кодексу правил поведінки, не є конкретним мотивом або їх сукупністю
М. Левківський	якість особистості, яка здатна дотримуватися загальноприйнятих норм, виконувати рольові обов'язки та готовність звітуватися за власні дії
Є. Ільїн	цілеспрямованість, самовладання, самостійність, ініціативність, дисциплінованість, організованість, енергійність, героїзм і мужність, принциповість
К. Платонов	форма психічної саморегуляції, яка здійснюється через свідоме управління психічними процесами та вольовий вплив на них

Дослідник А. Веденов, роблячи акцент на нерозривному зв'язку морального та вольового виховання, наголошує на необхідності керувати організацією вольової поведінки, без чого не може бути повноцінної зрілості. Такий постійний контроль необхідний у процесі занять фізичними вправами; він забезпечує формування вольових меж особи, перетворюючи вольову поведінку у звичну для людини⁵⁹.

Проведений аналіз понять дозволяє зробити висновок про те, що моральні якості – визначаються внутрішньою необхідністю виконувати моральні вимоги і певним чином мотивують професійну діяльність, тобто вони спонукають особистість до дій відповідно до її власних моральних установок та моральних вимог суспільства.

⁵⁹Веденов, А. В. 1957. *Воспитание воли школьника в процессе учебной деятельности*. Москва: МГУ.

Аналіз наукової, навчально-методичної літератури свідчить про недостатньо розроблену науково-методичну базу професійної підготовки тренера-викладача, деякі матеріали фрагментарні і розкривають тільки загальні положення. Загалом, сучасна система професійної підготовки в Україні спрямовує на якісну професійну підготовку тренерів-викладачів. В той же час система професійної освіти передбачає реформування і удосконалення системи фахової підготовки фахівців галузі фізичної культури та спорту у напрямі формування їх готовності до майбутньої професійної діяльності.

Свою професійну діяльність тренер-викладач здійснює у ДЮСШ – дитячо-юнацькій спортивній школі, що є закладом спеціалізованої позашкільної освіти спортивного профілю, закладом фізичної культури і спорту, який забезпечує розвиток здібностей вихованців в обраному виді спорту, визнаному в Україні, створює необхідні умови для гармонійного виховання, фізичного розвитку, повноцінного оздоровлення, змістовного відпочинку і дозвілля дітей та молоді, самореалізації, набуття навичок здорового способу життя, підготовки спортсменів для резервного спорту⁶⁰.

Професія тренера належить до педагогічних професій і містить у собі ті ж компоненти, що й професія педагога⁶¹. Н. Кузьміна (1967) в структурі діяльності вчителя-предметника, у діяльності вчителя фізичної культури виділила чотири компоненти – гностичний, організаційний, комунікативний і конструктивний. До змісту кожного із них входить сукупність розумових і практичних дій, спрямованих на досягнення поставлених завдань. Оскільки професія тренера належить до педагогічних, то всі ці компоненти й складають діяльність тренера. Однак ця професія має свої особливості, які

⁶⁰ Про затвердження Положення про дитячо-юнацьку спортивну школу (2008): Постанова КМУ від 5 листопада 2008 р. № 993, Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993-2008-п#Text>

⁶¹ Данилко М. 2010 Сучасні уявлення про сутність і структуру діяльності тренера. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. - Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, № 2 (10). С. 22-26.

залежать від того, як спорт розвивається, як зростають рекорди, як змінюються методи тренування тощо.

Л. Макаренко (1983) поряд із пізнавальним, конструктивним, організаційним, комунікативним компонентами в діяльності тренера відзначає тренерський компонент.

Відповідно до спрямованості гностичних умінь на об'єкти діяльності виділено групи вмій, які пов'язані із: власною діяльністю й діяльністю колег; вивченням особистості спортсмена; вивченням спортивного колективу та суперників, їх спортивної діяльності.

Найважливішими гностичними вміннями в діяльності тренера є вміння, пов'язані з вивченням особистості спортсмена, до яких належать:

- уміння поставити завдання для формування окремих якостей особистості в процесі підготовки спортсмена;
- уміння спостерігати й фіксувати виконання спортсменом поставлених завдань;
- уміння добирати критерії оцінювання;
- уміння аналізувати й порівнювати результати підготовки спортсменів.

Г. Бабушкін (1985) відзначає, що гностичні вміння починають розвиватися ще до початку роботи тренера, тобто в період занять спортсмена в ДЮСШ та у вищому навчальному закладі. За сприятливої роботи тренера їх розвиток продовжується⁶².

Гностична діяльність тренера обумовлена такими основними вміннями: адекватно оцінювати стан спортсмена; аналізувати спеціальну літературу й вибирати з неї все необхідне; знаходити причини помилок і труднощів під час оволодіння спортивними рухами; аналізувати свою діяльність, діяльність вихованців і колег; аналізувати явище та знаходити в ньому головне.

⁶² Бабушкін Г. Д. 1985. Психологія труда тренера по спорту. Омск : ОГИФК, 84 с.

Аналіз будь-якого виду творчої діяльності, у тому числі й педагогічної, засвідчує, що суттєве значення для її результативності має виявлення в ній конструктивного компонента. До змісту цього компонента діяльності тренера такого рівня (досліджено тренерів жіночих команд вищої ліги з волейболу), як основні входять такі компоненти:

- прогнозування (висновок про майбутній розвиток спортивних результатів, техніки й тактики світового спорту, своєї команди та окремих її гравців);
- проектування (визначення цільових установок своєї діяльності і її загального задуму);
- планування (визначення обсягу й складу тренувальних засобів, характеру своїх дій і дій спортсменів, розподіл цих дій і засобів у часі);
- композиція (побудова навчально-тренувального заняття);
- імпровізація (уточнення завдань на основі термінової інформації, внесення необхідних змін у тренувальний процес).

Г. Бабушкін (1985) відзначає, що конструктивний компонент пов'язаний з аналізом своєї праці й установкою на майбутнє, тому має двоякий прояв. По-перше, у плануванні, яке здійснюється до тренування: сюди входять відбір і розподіл навчального матеріалу на тиждень, місяць, рік та більше; визначення послідовності засвоєння рухових дій; планування завдань на кожне тренування. По-друге, у плануванні, яке здійснюється на тренуванні. Воно може бути пов'язане зі зміною плану тренувального заняття. Основні конструктивні вміння тренера полягають у: плануванні навчального матеріалу під час підготовки до занять; виборі й синтезуванні навчального матеріалу в процесі планування процесу підготовки спортсменів; передбачених утрудненнях під час навчання і їх уникненні.

М. Прохорова (1974) зазначає, що комунікативна діяльність тренера значною мірою визначається загальною специфікою роботи ДЮСШ, а саме добровільним відвідуванням занять, різноманітністю складу груп

спортсменів, формальним положенням тренера (особливо в ДЮСШ із бригадним методом керівництва), ореолом спортивної слави тренера, постійною необхідністю для тренера підтримувати високий рівень своїх технічних і фізичних можливостей⁶³.

Г. Бабушкін (1985), говорячи про комунікативний компонент діяльності тренера, відзначає в ньому, насамперед, спілкування як зі спортсменами, так і з керівниками спортивних організацій, тобто тренер установлює правильні стосунки⁶⁴.

Комунікативна діяльність, як і організаційна, є практичною діяльністю тренера, тому залежить від гностичної. До складу основних комунікативних умінь входять: уміння встановлювати контакт між людьми; уміння передбачати назріваючий конфлікт і уникати його; уміння використовувати правильне усне мовлення під час звертання; уміння розуміти психологічний стан спортсменів; уміння керувати своєю поведінкою в процесі спілкування з людьми.

Організаційний компонент є одним із провідних у діяльності тренера та включає в себе реалізацію намічених планів на практиці. На думку В. Данилко, у практичній роботі тренера вагоме значення мають такі основні організаційні вміння: організувати тренувальні заняття, змагання, процес навчання; організувати взаємодії спортсменів; організувати власну діяльність; організувати спортивний колектив і керувати ним; створювати сприятливий психологічний клімат⁶⁵.

Творчо-дослідницький компонент діяльності тренера передбачає вміння: працювати з науковою літературою; знаходити нові засоби й методи тренування та застосування їх під час підготовки спортсменів; аналізувати

⁶³ Прохоров В. Н. 1980. К анализу деятельности тренера ДЮСШ. Теория и практика физической культуры. № 8. С. 32-34.

⁶⁴ Бабушкин Г. Д. 1985. Психология труда тренера по спорту. Омск : ОГИФК, 84 с.

⁶⁵ Данилко В. М., Толкач В.П., М.Т. Данилко 2010. Зміст роботи тренера-викладача. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. № 3. С. 12–16.

тренувальне заняття та виступи спортсменів на змаганнях; планувати, проводити експерименти й робити висновки.

Ці вміння перегукуються з визначенням пізнавального компонента, який пов'язаний з умінням систематизувати; узагальнювати, вивчати власний досвід та досвід роботи інших тренерів; набувати ґрунтовні знання із суспільних наук у галузі культури й інших галузей, що пов'язані зі спортом, вихованням, навчанням.

Пізнавальна діяльність тренера пов'язана також з умінням експериментувати, тобто шукати, накопичувати, узагальнювати нові факти, робити з цих узагальнень висновки та перевіряти їх на практиці. В основі пізнавальної діяльності лежить постійне поглиблення знань із основних розділів спортивних дисциплін.

Руховий компонент – це специфічний вид діяльності тренера, який містить у собі: навчання спортивних дій (показ техніки виконання); надання допомоги, страховки; уміння знайти правильне своє місцезнаходження під час навчання спортсменів спортивних дій.

Л. Макаренко відзначає, що безпосередньо тренерський компонент включає в себе ті професійні вміння й навички, котрі необхідні для практичного застосування в тренерській діяльності⁶⁶. Вищеназвані компоненти діяльності перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним і постійно вдосконалюються в процесі самостійної роботи тренера за наявності мотиваційного компонента. Переважаюча роль того чи іншого компонента буде чітко відображатися в діяльності тренера й характеризувати його як «тренера-організатора», «тренера-новатора», «тренера-знавця», «тренера-конструктора», «тренера-комунікатора» тощо.

Специфіка виду спорту вимагає різного значення щодо прояву здібностей у структурі діяльності спортивного тренера. Найкраще людина

⁶⁶Макаренко Л. П. (1983) Юный пловец : учеб. пособие для тренеров ДЮСШ и студ. тренерского фак. ин-тов физ. культуры . М. : Физкультура и спорт, 1983. 288 с.

виконує ті завдання, під час розв'язання яких вона спирається на сильні сторони своєї діяльності. Так формується індивідуальний стиль діяльності тренера.

Так науковці (Н. Жариков, Н. Жмарев, В. Келлер, В. Корецький Ю. Коломойцев, І. Решетень, Г. Овчинникова, В. Прохоров М. Фролова та ін.) виділяють такі функції тренера-викладача: експерта й представника групи, проєктувальну (поточне та перспективне планування), господарсько-організаційну, навчально-тренувальну, виховну, психологічну, функцію контролю, самовдосконалення та суддівства.

Ю. Коломойцев наголошував на функціях⁶⁷: адміністратора, стратега, який планує діяльність групи; регулятора конфліктів у групі; тренера як зразка для своїх учнів; особи, яка несе відповідальність за діяльність групи; провідника світогляду групи; об'єкта звинувачення; особи, яка здійснює заохочення й покарання.

Н. Жариков указує ще на функцію забезпечення навчально-тренувального процесу⁶⁸. Н. Сумарокова – на контроль навчання юних спортсменів, активізацію суспільної діяльності⁶⁹ Г. Прохоров – організаційну та лікарсько-контрольну⁷⁰; А. Деркач, А. Ісаєв – постановку колективу в позицію суб'єкта діяльності; урахування дієвості форм, методів, засобів виховання за допомогою наукових методів аналізу⁷¹.

В. Келлер відзначає функцію проведення відбору (початкового й поточного); визначення стратегії тренувального процесу; навчання та вдосконалення техніки й тактики; розвиток фізичних якостей і

⁶⁷ Коломойцев Д. А. (1976) Социально-психологический анализ в деятельности тренера спортивной группы. Теория и практика физической культуры. № 6. С. 13-15.

⁶⁸ Жариков Н. Л. (1985) Формы активизации профессиональной подготовки спортивных педагогов к воспитательной деятельности. Спорт, молодежь, воспитание. Минск : [б. и.], С. 81-85.

⁶⁹ Сумарокова Н. М. (1981) О направленности подготовки тренера СДЮШОР. Совершенствование системы подготовки кадров по физкультуре и спорту. М. : [б. и.], С. 168-170.

⁷⁰ Прохоров В. Н. (1980) К анализу деятельности тренера ДЮСШ. Теория и практика физической культуры. № 8. С. 32-34.

⁷¹ Деркач А. А. (1982) Творчество тренера. М. : Физкультура и спорт, 239 с.

функціональних можливостей організму; управління розвитком тренуваності й динамікою спортивної форми; тренер, відзначає автор, – це і режисер, і критик, і дипломат⁷².

В. Корецький, Є. Петренко зауважують, що важливою функцією, яку виконує тренер у процесі своєї діяльності (навчання виховання в процесі тренування), є функція планування. В. Жмарев наголошує⁷³, що зміст роботи тренера складається з організації та проведення навчальних, навчально-тренувальних занять, підготовки й участі в змаганнях, набору й відбору спортсменів, організації та проведення виховної роботи, спортивного суддівства й представництва, агітаційної роботи, організаторської, господарської та фінансової діяльності, підвищення ділової кваліфікації, суспільної діяльності щодо управління навчально-тренувальним і виховним процесом.

На думку В. Корецького, робота тренера має свій зміст і структуру, котрі визначаються ставленням учасників процесу: тренера й спортсменів (групи спортсменів)⁷⁴. Діяльність тренера спрямована на управління такими процесами: виховання сучасної людини, засвоєння спортсменами окремих дій, розвиток фізичних якостей і функціональних можливостей організму на високому рівні в специфічних умовах конкретного виду спорту. Для того, щоб спортсмен засвоїв у процесі тренувальних занять необхідний матеріал, тренер повинен пояснювати, показувати, спостерігати, аналізувати, оцінювати, спрямовувати, допомагати тощо.

⁷² Келлер В. С. (1975) Функция управления в системе подготовки спортсменов. Теория и практика физической культуры. № 6. С. 57-58.

⁷³ Жмарев Н. В. (1980) Управленческая и организаторская деятельность тренера. Киев : Здоровья, 144 с.

⁷⁴ Данилко В. М., Толкач В.П., М.Т. Данилко (2010) Зміст роботи тренера-викладача. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. № 3.С. 12–16.

Як зазначають А. Деркач та А. Ісаєв, структурні компоненти діяльності тренера знаходять своє відображення в структурі його знань, а функціональні – у структурі його вмінь⁷⁵.

Під час дослідження структури діяльності тренерів, які за результатами своєї праці належать до категорії майстрів, а також за оцінюванням їхньої діяльності, керівниками спортивно-масової роботи виявлено, що для них характерним є постійне методичне вдосконалення, підпорядкування всіх засобів основному педагогічному задуму, недопущення стихійності й випадковості в роботі, наукова організація педагогічної праці, педагогічна творчість, винахідливість, прагнення виробити свій стиль і «почерк» у педагогічній діяльності. Їм властиве вміння глибоко розумітися в особистості юних спортсменів, розуміти їх запити й інтереси, вникати в їх труднощі, швидко вловлювати суть педагогічної ситуації та приймати єдино правильне рішення.

Положення про ДЮСШ (2008) трактує зміст діяльності тренера таким чином⁷⁶:

- тренери-викладачі зі спорту несуть відповідальність за життя й здоров'я дітей, правильне комплектування груп, проведення виховної та навчально-тренувальної роботи зі спортсменами, виконання навчальних програм;
- здійснюють контроль за своєчасним проходженням медичного огляду й диспансеризації спортсменів. Організують відбір перспективних юних спортсменів. Розробляють для кожного з них навчально-тренувальний план спортивного вдосконалення та вищої спортивної майстерності з урахуванням індивідуальних здібностей. Слідкують за дисципліною й контролюють відвідування занять. Забезпечують безпеку занять і санітарно-гігієнічних

⁷⁵ Деркач А. А. А. Ісаєв. (1982) Творчество тренера. М. : Физкультура и спорт, 239 с.

⁷⁶Про затвердження Положення про дитячо-юнацьку спортивну школу (2008): Постанова КМУ від 5 листопада 2008 р. № 993, Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993-2008-п#Text>

вимог. Ведуть систематичний облік результатів за загальною спеціальною фізичною, технічною та спортивною підготовкою спортсменів (картка спортсмена);

– тренери-викладачі зі спорту систематично підвищують свою кваліфікацію, беруть участь у методичних конференціях із питань сучасної методики навчання та тренування, здійснюють допомогу загальноосвітнім школам й іншим навчальним закладам щодо організації та проведення виховної й навчально-тренувальної роботи. Розробляють положення про вдосконалення навчально-тренувального процесу, упроваджують найбільш ефективні форми тренувань і методи ідейного виховання спортсменів.

Отже, тренер-викладач, відповідно до покладених на нього обов'язків, контролює дотримання ними дисципліни, правил і норм, які забезпечують безпеку занять і несуть відповідальність за правильне комплектування груп та підвищення спортивної майстерності спортсменів, організацію й планування навчального процесу, проведення прийомних і контрольних випробувань, проходження спортсменами в установлені терміни медичного огляду, ведення обліку роботи, розробку індивідуальних перспективних планів підготовки висококваліфікованих спортсменів, дотримання правил проведення спортивних змагань, здійснює виконання виховної функції. Структура діяльності тренера-викладача складається із взаємопов'язаних компонентів, які направлені на оволодіння цінностями професійної фізкультурної освіти учнів. Проте, вважаємо, що аксіологічна складова професійної діяльності тренера-викладача є важливим компонентом її структури (табл. 1.5).

Аксіологічний компонент охоплює знання, розуміння, усвідомлення та вміння: мотивації до професійної діяльності на засадах аксіології, основних положень аксіології, педагогічних цінностей та професійно-особистісних цінностей тренера-викладача ДЮСШ.

Таблиця 1.5

**Структурні компоненти професійної діяльності тренера-викладача
ДЮСШ**

Компонент	Зміст компонента (знання, уміння та навички)
Гностичний	<ul style="list-style-type: none"> – уміння поставити завдання для формування окремих якостей особистості в процесі підготовки спортсмена; – уміння спостерігати й фіксувати виконання спортсменом поставлених завдань; – уміння добирати критерії оцінювання; – уміння аналізувати й порівнювати результати підготовки спортсменів.
Конструктивний	<ul style="list-style-type: none"> – прогнозування (висновок про майбутній розвиток спортивних результатів, техніки й тактики світового спорту, своєї команди та окремих її гравців); – проектування (визначення цільових установок своєї діяльності і її загального задуму); – планування (визначення обсягу й складу тренувальних засобів, характеру своїх дій і дій спортсменів, розподіл цих дій і засобів у часі); – композиція (побудова навчально-тренувального заняття); – імпровізація (уточнення завдань на основі термінової інформації, внесення необхідних змін у тренувальний процес).
Комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> – уміння встановлювати контакт між людьми; – уміння передбачати назріваючий конфлікт і уникати його; – уміння використовувати правильне усне мовлення під час звертання; – уміння розуміти психологічний стан спортсменів; – уміння керувати своєю поведінкою в процесі спілкування з людьми.
Організаційний	<ul style="list-style-type: none"> – організувати тренувальні заняття, змагання, процес навчання; – організувати взаємодії спортсменів; – організувати власну діяльність; – організувати спортивний колектив і керувати ним; створювати сприятливий психологічний клімат
Творчо-дослідницький компонент	<ul style="list-style-type: none"> – працювати з науковою літературою; – знаходити нові засоби й методи тренування та застосування їх під час підготовки спортсменів; – аналізувати тренувальне заняття та виступи спортсменів на змаганнях; планувати, проводити експерименти й робити висновки.
Тренерський	професійні вміння й навички, котрі необхідні для практичного застосування в тренерській діяльності
Аксіологічний	знання, розуміння, усвідомлення та вміння: мотивації до професійної діяльності на засадах аксіології, основних положень аксіології, педагогічних цінностей та професійно-особистісних цінностей тренера-викладача ДЮСШ

Основні аспекти мотивації майбутнього тренера-викладача до використання аксіологічного підходу у педагогічній діяльності пов'язані з вимогами до сучасного педагога, які засновані на знаннях норм сучасного уроку фізичного виховання; розумінні сенсу аксіологічного підходу до професійної діяльності; усвідомленні тренера-викладача до необхідності набуття аксіологічних знань та бажанні їх використовувати у професійної діяльності.

Теоретичне вивчення основних положень аксіології визначає знання наступних питань: цінності та системи цінностей; загальнолюдські, національні, професійні та особистісні цінності; поняття: особистість, аксіологічний потенціал особистості, норма, сенс, ідеал, інтерес, потреба; ціннісні орієнтації; аксіологічний підхід до професійної діяльності⁷⁷.

Інші поняття, важливі для підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, за потреби будуть розкриті в наступних підрозділах нашої роботи.

1.2. Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів як сучасна педагогічна проблема

В основних нормативних документах, а саме: законах України «Про освіту»⁷⁸, «Про вищу освіту»⁷⁹ зосереджена увага на стратегії розвитку освіти в Україні. У Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) зазначається, що педагогічні працівники мають стати основною рушійною силою відродження та створення якісної національної системи освіти. У зв'язку з цим головна увага має бути зосереджена на підготовці

⁷⁷ Демінська Л.О. (2012) Аксіологічна компетентність майбутнього вчителя фізичного виховання. Теоретико-методологічні проблеми неперервної професійної освіти. Ч. 3. С. 73-78.

⁷⁸ Закон України «Про освіту» від від 09.08.2019, підстава 2745-VIII. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [Дата звернення 22.02.2021]

⁷⁹ Закон України «Про вищу освіту». [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [Дата звернення 22.02.2021]

нового покоління, які сприймають рівень підвищення загальної культури, фахової підготовки в процесі здобуття професії як громадянсько-життєву необхідність та власну зацікавленість у професійному зростанні⁸⁰.

У Законі України «Про освіту» зазначається: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями»⁸¹.

У Концепції розвитку педагогічної освіти передбачено, що відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян нової держави, формування фізичного й морального здоров'я є основним завданням реформування вищої освіти в Україні⁸².

Політична і соціальна ситуація сьогодення в Україні визначає необхідність реалізації одного з пріоритетних завдань – підготовку педагогічних кадрів до професійної діяльності. На сучасному етапі розвитку нашої країни підготовка вчителя та вдосконалення професійно-педагогічної діяльності зумовлене, насамперед, високим рівнем розвитку педагогічної науки, а також суспільними процесами.

Підготовка людини до професійної діяльності є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних та закордонних учених. Зокрема, Р. Шайхтдинов стверджує, що діяльність – активність людини, яка

⁸⁰ Ващенко, Л. 2013. *Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів*: аналіт. доп. Міжнар. благод. орг. «Центр тест. технологій і моніторингу якості освіти». К.: МБО «Центр тест. технологій і моніторингу якості освіти»; Х.: Факт.

⁸¹ Закон України «Про освіту» від від 09.08.2019, підстава 2745-VIII. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [Дата звернення 22.02.2021]

⁸² Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. [online] Режим доступу: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncept.pdf [Дата звернення 22.02.2021]

спрямована на досягнення поставленої мети, пов'язаної із задоволенням її потреб та інтересів, вимогами суспільства⁸³. Ю. Павленко вказує на те, що підготовка людини є продуманою активністю, яка слугує розвитку і формуванню свідомості, що визначає стиль мислення⁸⁴.

Радянський психолог О. Леонтьєв зауважує, що підготовка є однією з різноманітних форм активності людини, яка визначає різні форми ставлення людини до дійсності. Він виокремлює макроструктурні блоки в загальному потоці діяльності, до яких відносить: «окремі (особливі) діяльності – за критеріями збуджувальних мотивів, далі виділяються дії – процеси, що підпорядковуються свідомим цілям; нарешті, операції, які безпосередньо залежать від умов досягнення конкретної мети»⁸⁵.

Підготовка фахівців, які здатні творчо підходити до здійснення професійної діяльності, приймати відповідні рішення й відповідати за їх реалізацію, здійснюється під час навчання у закладах освіти.

Значний теоретичний і практичний матеріал з професійної підготовки майбутнього педагога, формування його готовності до професійної діяльності зосереджено у педагогіці й психології.

У деяких психолого-педагогічних дослідженнях (О. Абдулліна, М. Васильєва, В. Ільїн, Н. Кузьміна, З. Курлянд, А. Линенко, В. Мерлін, В. Мясіщев, К. Платонов, В. Сластьонін, Д. Узнадзе та ін.) сформульовано поняття підготовки до професійної діяльності, визначено їх зміст і структуру, виявлено основні параметри й умови, що впливають на ефективність цього процесу, його динаміку, тривалість та усталеність. Але зауважимо, що в педагогічних дослідженнях зустрічаються різні трактування поняття

⁸³ Шайхтдинов, Р. З. 1987. *Личность и волевая готовность в спорте*. Москва: Физкультура и спорт.

⁸⁴ Павленко, Ю. О. 2011. *Науково-методичне забезпечення підготовки спортсменів в олімпійському спорті*. Київ: Олімпійська література. С. 151

⁸⁵ Леонтьев А. А. 2001. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды; Российская академия образования, Московский психолого-социальный ин-т. М. : Московский психолого-социальный ин-т ; Воронеж : НПО "МОДЭК". С. 109

«підготовка». Зокрема, М. Ярошик розглядає підготовку вчителів як сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати вчителем школі, а також формування психологічних і моральних якостей особистості вчителя, важливих для визначення характеру мети і завдань його педагогічної діяльності⁸⁶. Ототожнює це поняття з готовністю до професійної діяльності О. Крайнюк⁸⁷. Такі вчені, як Г. Дембровська⁸⁸ та Г. Путятіна⁸⁹ стверджують, що підготовка включає формування готовності до професійної діяльності.

Деякі вчені професійно-педагогічну підготовку розглядають як підсистему професійної підготовки фахівців, робота яких пов'язана з людським фактором і передбачає: сукупність спеціальних знань, навичок та вмінь, необхідних для виконання роботи в певній галузі діяльності; цілісність освіти, яка складається із взаємопов'язаних компонентів (мети навчання, змісту освіти, мотивів навчання, діяльності викладачів і студентів, технології та результату навчання). А. Сват'єв визначає професійно-педагогічну підготовку як організований систематичний і цілеспрямований процес формування психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності⁹⁰.

Цілком погоджуючись з ученою, ми можемо додати, що професійно-педагогічна підготовка на сучасному етапі спрямована на

⁸⁶Ярошик, М. Я. 2010. *Підготовка бакалаврів фізичного виховання в умовах інтеграції вищої школи України в Європейський освітній простір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення»*. Львів.

⁸⁷Крайнюк, О. П. 2016. *Формування морально-вольових якостей студентів політехнічних коледжів у процесі фізичного виховання*. Кандидат педагогічних наук. Нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків.

⁸⁸Дембровська, Г. М. 2015. *Особливості діяльності дитячо-юнацьких спортивних шкіл у 50-70-ті роки ХХ століття в Україні. Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 22 жовт. 2015 р. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України, Державна наук.пед. б-ка України ім. В.О. Сухомлинського*; Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. С. 77–85.

⁸⁹Путятіна, Г. М. 2008. *Організаційні аспекти оптимізації діяльності спортивних шкіл на основі програмноцільового управління: автореф. дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту спец. 24.00.02*. Харків. держ. акад. фіз. культури і спорту.

⁹⁰Сват'єв, А. В. 2013. *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього тренера-викладача до професійної діяльності: дис. канд. пед. наук : 13.00.04*. Запоріжжя.

формування не лише професійно значущих знань, умінь і навичок, але й на формування морально-професійних цінностей, настанов, компетентності майбутніх фахівців, які, безумовно, є надзвичайно важливими в будь-якій професійній діяльності.

Проблема педагогічної підготовки майбутніх учителів була предметом дослідження як багатьох українських (О. Абдулліна, І. Богданова, Ф. Гоноболін, І. Зимня, Е. Карпова, Н. Кічук, Н. Кузьміна, З. Курлянд, А. Линенко, В. Сластьонін, О. Цокур, Р. Хмелюк та ін.), так і зарубіжних учених (Т. Букре, П. Вітті, Е. Гомм, Г. Грассел, В. Кессель, Д. Роланд, П. Петерс, Ж. Троншер та ін.).

Педагогічну підготовку науковці розглядають як раціональний вибір тренером-викладачем форм, методів, засобів, умов оптимізованої навчальної діяльності (М. Поташник та ін.); дидактичний аспект педагогічної діяльності висвітлено у працях В. Белкіної, В. Бондаря, Ю. Горіна, Л. Григорович, А. Нестеренко, В. Паламарчук тощо.

Зокрема, М. Пітин визначає педагогічну підготовку, як особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, яка свідомо спрямована на підготовку підростаючого покоління до життя у відповідності з політичними, моральними, етичними цілями⁹¹.

Дослідниця Т. Піскунова, стверджує, що одним із найважливіших факторів у підготовці вчителя є докорінне поліпшення його теоретичної підготовки, формування наукового стилю мислення й пізнавальної самостійності. У процесі педагогічної підготовки розвивається педагогічне мислення, логіка, спостереження, уява, передбачення та інші компоненти педагогічних здібностей. У процесі підготовки майбутні тренери-викладачі роблять висновки не тільки на підставі вже відомих їм педагогічних законів, які були вивчені раніше, вони створюють деяку систему знань, у котрій

⁹¹ Пітин, М. 2015. *Теоретична підготовка в спорті*: монографія. Львів: ЛДУФК.

мають місце більш складні логічні зв'язки відношень. Практична підготовка дозволяє перевірити достовірність низки теоретичних положень⁹².

Педагогічна підготовка педагога – цілеспрямована активність людини щодо формування ціннісних орієнтацій на результати виховання⁹³. На думку Л. Сущенко, педагогічна діяльність розглядається як органічна, цілеспрямована складова виховного процесу, яка спрямована на розвиток особистості дитини⁹⁴.

Дослідник А. Конох зазначає, що діяльність свідомо спрямована на підготовку підростаючого покоління до життя у зв'язку з економічними, політичними, моральними та естетичними цілями⁹⁵.

Ми погоджуємося з думкою Т. Тищенко, який зазначає, що професійна підготовка вчителя – особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим культури та досвіду, накопичених людством, створення умов для її особистісного розвитку та підготовки до виконання соціальних ролей, визначених у суспільстві⁹⁶.

В аспекті нашого дослідження розглянемо, як визначається проблема підготовки майбутніх тренерів-викладачів в педагогічній теорії на сучасному етапі, в тому числі щодо розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Концепцією фізичного виховання наголошується, що «фізичне виховання дітей і молоді в Україні є невід'ємною частиною системи освіти,

⁹² Пискунова Т. В. (2007) Модификации ценностного содержания патриотизма в сознании российской молодежи : автореф. на соискание ученой степени канд. социолог. наук : 22.00.06 [Електронний ресурс] / Пискунова Т. В. Ростов-на-Дону. URL: http://rspu.edu.ru/rspu/science/dissertation_councils/dissertations/avtoref/PiskunovaAvto.pdf

⁹³ Павленко, Ю. О. 2011. *Науково-методичне забезпечення підготовки спортсменів в олімпійському спорті*. Київ: Олімпійська література.

⁹⁴ Сущенко, Л. П. 2003. *Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04* ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К

⁹⁵ Конох, А. П. 2005. Концептуальні підходи до професійної підготовки фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Зб. наук. пр. Харків: ХДАДМС. Вип. 23. С. 35–40.

⁹⁶ Тищенко, Т. Б. 2013. Особливості формування професійно значущих якостей майбутніх тренерів-викладачів з волейболу у вищих навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 12 (39). С. 130–135.

важливим компонентом їх гуманітарного виховання, формування в них патріотичних почуттів, фізичного та морального здоров'я, удосконалення фізичної і психологічної підготовленості до активного життя і професійної діяльності»⁹⁷.

У Законі України «Про освіту» перед учителями поставлені завдання, спрямовані на виховання з учнів громадян України – інтелектуально багатих, фізично здорових особистостей – носіїв загальнолюдських цінностей, людської гідності, національної культури, національної свідомості⁹⁸.

Одним із виховних завдань, визначених у Концепції національної школи України є утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти та інших чеснот.

Як зазначено у галузевому стандарті підготовки фахівців за спеціальністю «Фізичне виховання», майбутній учитель фізичної культури має: «Керуючись принципами гуманізму і демократизму, враховуючи національні цінності, звичаї і традиції, під час реалізації навчально-виховного процесу в різних вікових групах, використовуючи різноманітні загальнопедагогічні методи впливу, а також специфічні фактори та шляхи впливу на формування особистості, що їх надає фізична культура і спорт, з метою формування ідейних основ раціональної поведінки, етичних норм і навичок, уміти: формувати моральну свідомість, ідейну переконаність і мотиви діяльності (зокрема і фізкультурно-спортивної), які узгоджуються з ідеалами високої моралі; виховувати моральні почуття колективізму, дружби, громадянського обов'язку, миру, гуманізму; формувати моральний досвід, тверді звички, дотримуватись етичних норм, навичок суспільно-корисної поведінки, а також норм фізкультурної та спортивної етики; сприяти максимальному розвитку фізичних і духовних здібностей людини,

⁹⁷ Концепція фізичного виховання в системі освіти України. *Фізичне виховання в школі*. 1998. № 2. С.2–7.

⁹⁸ Закон України «Про освіту» від від 09.08.2019, підстава 2745-VIII. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [Дата звернення 22.02.2021]

досягненню всебічної підготовленості до творчої праці; формувати активну життєву позицію»⁹⁹.

Отже, законодавством України про освіту перед учителями різних освітніх закладів поставлено завдання не лише навчати молоде покоління, а й формування їхньої особистості, їхнього свідомого ставлення як до тих людей, що їх оточують, так і до самого себе.

Зміни освітньої парадигми в Україні спрямовані на модернізацію вищої школи та підготовку майбутніх фахівців високої кваліфікації, які можуть конкурувати на ринку праці. Головні освітні тенденції в галузі вищої школи спрямовані на розв'язання таких завдань: реалізацію загальнодержавної стратегії розвитку вищої освіти; на модернізацію вищої освіти за рахунок упровадження в навчальний процес сучасних інноваційних технологій; інтеграцію освітнього простору України в європейське співтовариство¹⁰⁰.

Професійна підготовка майбутніх тренерів-викладачів до різних видів діяльності була предметом розвідок науковців, зокрема, в наукових дослідженнях розглянуто: професійну підготовку вчителів фізичної культури на підставі культурологічного підходу (Ф. Собянін); професійно-творчий розвиток особистості в процесі підготовки спеціаліста фізичної культури і спорту (С. Бегідова), теоретико-методологічні засади фізичної культури (Ю. Ніколаєв), професійне виховання майбутніх спеціалістів фізичної культури (А. Кузьмін); методику виховання фізичних здібностей учнів (А. Вольчинський, А. Гужаловський, Г. Кахідзе) та ін.

Професійно-педагогічна підготовка розглядається у наукових роботах (Н. Башавець, Я. Бельського, О. Петуніна та ін.), де зазначено, що професійно-педагогічна підготовка безпосередньо тренерів-викладачів – це сукупність знань, вмінь та навичок, формування психологічних і моральних

⁹⁹Пітин, М. 2015. *Теоретична підготовка в спорті: монографія*. Львів: ЛДУФК.

¹⁰⁰Переплютчиков, Д. О. 2011. *Підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту до організації діяльності ДЮСШ: автореф. дис канд. пед. наук* : 13.00.04. Запоріжжя. Класичний приватний університет.

якостей особистості тренерів-викладачів, важливих для визначення характеру мети та завдань його педагогічної діяльності¹⁰¹.

Професійна діяльність майбутнього тренера-викладача спрямована на формування фізично досконалих, соціально активних, морально усталених, відданих Україні громадян.

Зазначимо, що вимоги сучасного суспільства, з огляду на концепт нової української школи, змістили акценти у професійній підготовці майбутніх тренерів-викладачів. «Майбутній учитель – учитель XXI ст., це не просто носій певної кількості знань, він не просто володіє методикою навчання і виховної роботи, він – партнер, співучасник, провайдер у цьому величезному інформаційному, глобальному просторі»¹⁰². Саме тому специфіка діяльності тренера-викладача в умовах сучасності вимагає від нього спостережливості, творчого і критичного мислення, уміння планувати, здійснювати та аналізувати як тренувальний, так і навчальні процеси.

Зазначимо, що поняття «професійна підготовка» науковцями тлумачиться як динамічний процес формування фахівця для однієї з галузей трудової діяльності, прикінцевою метою якого є формування комплексу професійних якостей особистості, який є не підготовчим етапом оволодіння професією, а цілеспрямованим процесом оволодіння базовою основою цієї професії, яка надалі розвивається під впливом безпосередніх обставин професійної діяльності та за умови виявлення особистісної активності – О. Власюк¹⁰³, Л. Давлеткіреєва¹⁰⁴.

На думку А. Тер-Ованесян, складність роботи майбутнього

¹⁰¹ Діденко Т. П. 2013. Педагогічна практика як засіб професійної адаптації майбутніх учителів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. - 2013. - Вип. 31. - С. 193-198.

¹⁰² Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. [online] Режим доступу: http://tpru.edu.ua/EKTS/proekt_koncers.pdf [Дата звернення 22.02.2021]

¹⁰³ Власюк, О. П. 2011. До проблеми професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. №1. 356 с.

¹⁰⁴ Давлеткіреєва, Л.З. 2006. Информационно-предметна среда как фактор профессиональной подготовки будущих специалистов по информационным технологиям. Материалы XVI Международной конференции-и («ИТО 2006»). [online]: Режим доступу: <http://www.ito.su/main.php?pid=26&fid=6195>

тренера-викладача полягає в тому, що в процесі своєї діяльності йому необхідно вирішувати значну кількість завдань, реалізовувати управлінські функції і виконувати цілу низку різноманітних видів діяльності¹⁰⁵.

Розглядаючи підготовку тренера-викладача до розвитку фізичних якостей, Н. Башавець визначає професійну підготовку як технологію організації його діяльності, що спрямована на прогнозування та управління діяльністю учнів з розвитку фізичних якостей, їх діагностику в змінних умовах, в ході залучення учнів до активної навчальної діяльності, розвиток у них умінь самокерування процесом розвитку власних фізичних якостей. Ж. Бережна також акцентує увагу на тому, що розв'язання виховних завдань пов'язане з удосконаленням моральних, волевих якостей, формування в учнів постійного інтересу і звички до систематичних занять фізичною культурою та спортом. Вирішення оздоровчих завдань обумовлене зміцненням здоров'я учнів, підвищенням рівня функціональних можливостей, розвитком фізичних якостей¹⁰⁶.

Педагогічна майстерність, за визначенням І. Зязюна, – це комплекс властивостей особистості вчителя, що забезпечують високий рівень самоорганізації його професійної діяльності на рефлексивному рівні¹⁰⁷. Тому педагогічну майстерність можна розглядати як вищу, творчу активність учителя, що виявляється в доцільному використанні методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній конкретній ситуації навчання й виховання. Навчитися такій доцільності можливо за двох умов:

1) оволодіння системою знань і уявлень про закони навчання, розвиток особистості дитини, про технологію та прийоми, які забезпечують такий розвиток. І як результат – здатність самого вчителя створювати педагогічні

¹⁰⁵ Тер-Ованесян, А. А. 1986. *Педагогіка спорту*. Київ: Здоров'я.

¹⁰⁶ Бережна, Ж. В. 2010. Зміст професійної компетентності майбутніх тренерів. Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. № 26. – Ч. 2. – С. 44–49.

¹⁰⁷ Зязюн, І. А. 2005. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. № 25. С. 13–18.

технології на підставі характеристик педагогічної ситуації та індивідуальних особливостей дитини.

2) урахування індивідуальних особливостей, необхідних педагогу: спрямованості, здібностей та психофізичних даних¹⁰⁸.

І. Зязюн стверджує, що саме в педагогічному навчальному закладі, окрім засвоєння знань, можуть розвиватися здібності, формуватися професійні якості і вміння. Але для цього необхідна наполеглива праця викладача і студента. Головною метою викладання педагогічної майстерності є формування у студентів потреби у професійному розвитку. Ця мета може бути реалізована за умови вивчення технології самоорганізації педагогічної діяльності¹⁰⁹.

М. Данилко розглядає професійне становлення і саморозвиток педагога у поєднанні зовнішньої професійної підготовки і внутрішнього поштовху, особистісного становлення людини. Зовнішня професійна підготовка забезпечує зміст, форми, схеми професійної рефлексії, а внутрішній імпульс забезпечує енергію, реалізацію особистісного сенсу професійного саморозвитку. Зовнішня підготовка і внутрішнє зрушення складають процес професійного саморозвитку¹¹⁰.

Останні дослідження і публікації дозволили вивчити значний досвід, накопичений в теорії і практиці вищої професійної освіти в галузі фізичного виховання, спорту і здоров'я людини. Зокрема, концептуальні засади професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту закладені в працях вітчизняних (О. Вацеб, М. Герцик, М. Дутчак, А. Конох,

¹⁰⁸ Калин, В. К. 1983. *Классификация волевых качеств. Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности*. Симферополь. С. 175–181.

¹⁰⁹ Зязюн, І. А. 2005. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. № 25. С. 13–18.

¹¹⁰ Данилко, М. 2010. Сучасні уявлення про сутність і структуру діяльності тренера. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. № 2 (10). С. 22–26.

В. Платонов, Л. Сущенко, Ю. Шкробтій та ін.) та зарубіжних учених(В. Бальсевич, Ю.Железняк, В. Магін, С. Попов, Ж. Холодов та ін.)

На нашу думку, варіанти аналізу діяльності тренера, його особистісних і фахових характеристик багато в чому визначаються особливостями виду спорту, в якому тренер-викладач реалізує свої уміння (циклічні, швидкісно-силові, складно-координаційні, єдиноборства, спортивні ігри, багатоборства тощо), віком, статтю, кількісними та якісними характеристиками цільової аудиторії.

Проте загальні для всіх категорій тренерів-викладачів нормативні програми, функціональні та структурні поєднання все ж існують, як і низка документів, що визначають офіційно затверджені алгоритми та способи діяльності тренера.

Розвиток людини засобами спортивної діяльності має потужні виховні перспективи і впливає на формування особистісної картини світу, що підтверджується результатами численних досліджень з педагогіки та психології спорту, тому важливо зосередитись на пріоритетності здобуття виховного контенту професійної освіти тренерів-викладачів.

Авторські пошуки демонструють, що неоднозначна та невизначена трансформація домінуючої в суспільстві картини світу, наявність суперечливих фактів, які змінюють уявлення про місію спортивної діяльності, роль особистості тренера-викладача, її місце у світогляді учня призводить до того, що основні методологічні й філософські ідеї, на яких базувалася вітчизняна професійна педагогіка протягом ХХ ст., нині втрачають свою силу впливу на освітні процеси, а нові концепти ХХІ ст. перебувають на стадії накопичення та випробовування.

На нашу думку, відданість обраній професії не дозволила зруйнувати на початку 90-х років ХХ ст. українську систему ДЮСШ, у якій тренери-викладачі своєчасно не отримували заробітну плату, вкладаючи власні кошти у підготовку учнів, ігноруючи нормативно-правові інструкції та

інші бар'єри на шляху до спортивного й особистого успіху мільйонів українських дітей. Ми вважаємо, що суспільство має право висунути серед численних недоліків та невідповідностей, що сповільнюють рух нашої держави до гармонійного, фізично та психічно здорового суспільства, претензію до молодого покоління, на яке покладається надія щодо відродження кращих традицій вітчизняної спортивно-фізкультурної галузі та вдосконалення професійної освіти цієї категорії фахівців шляхом науково-технічних та соціально-технологічних інновацій інформаційного суспільства.

З метою підтвердження тези та окреслення запитів потенційних роботодавців до сучасних випускників закладів вищої освіти спортивно-фізкультурного профілю було проведено інтерв'ювання організаторів дитячо-юнацького та дорослого спорту, в якому, завдяки відповідям глибоко ерудованих та внутрішньо занурених у спортивне життя, вболіваючих за свою справу людей, було отримано необхідну для аналізу інформацію про сучасні реалії галузі.

Ознайомившись з роботою майбутніх тренерів-викладачів під час практичної підготовки, було виявлено у них недостатній рівень, а у деяких випадках відсутність таких необхідних якостей, як глибоке розуміння сутності освітнього процесу; творчий підхід до розв'язання нестандартних ситуацій; здатність до встановлення доцільних професійних стосунків із суб'єктами навчально-виховного процесу; наполегливість й упевненість у виборі оптимальних рішень; мобільність при вирішенні конкретних завдань тощо.

Очевидними наслідками зазначених недоліків є невдачі українського дитячо-юнацького та дорослого спорту останніх років, що порушує перед професійною освітою проблему наявності у вищій школі матеріальних, економічних та ідеологічних резервів для системної модернізації та виходу на новий рівень кадрового забезпечення спортивної галузі.

На нашу думку, існують певні способи поліпшення даної ситуації, хоча більшість представників спортивної субкультури констатують стагнацію системи спортивно-оздоровчої та виховної роботи з населенням.

Дійсно, до моменту розпаду Українська Радянська Соціалістична Республіка володіла достатнім науковим потенціалом у галузі спорту і педагогіки. За допомогою великих колективів учених сформувалися авторитетні наукові школи в галузі медико-біологічних, психолого-педагогічних, теоретико-методичних, історико-соціологічних та організаційно-управлінських проблем фізичної культури і спорту. Поза всякими сумнівами домінуюче становище радянського спорту в світі загалом, а українського спорту зокрема, багато в чому визначалося державною політикою СРСР щодо масового спорту як важливої складової соціалістичної ідеологічної доктрини. Високий статус професії тренера-викладача в ті часи був зумовлений ставленням держави до здоров'я власних громадян, а рівень розвитку спортивної науки відповідав кращим світовим стандартам¹¹¹.

Результати Олімпійських ігор останніх років поряд із високим рівнем спортивних досягнень засвідчили серйозні проблеми стану підготовки українських спортсменів. Цей факт можна пояснити не тільки фінансовою неспроможністю відповідних організацій, а також відсутністю повноцінної системи медико-біологічного і психологічного супроводу на всіх етапах багаторічної підготовки спортсменів.

Спортивна кар'єра зірок світового рівня, а також досить успішних спортсменів суттєво залежить від раннього періоду їхньої багаторічної підготовки, яка, як правило, розпочинається з дитячого віку. Тому зараз в сучасному спорті спостерігається тенденція до зниження віку спортивної спеціалізації дітей, яка пояснюється популяризацією спорту серед дітей засобами масової інформації і прикладами зірок спорту, які рано розпочали

¹¹¹Березівська, Л. Д. 2011. *Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: хрестоматія*. Луганськ: ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка.

свою спортивну кар'єру¹¹².

Сучасними дослідженнями встановлено, що більше 70% юних спортсменів до 16-17 літнього віку мають різноманітні порушення здоров'я, що спричиняє зниження спортивних результатів і передчасне припинення занять спортом. Тому для збереження та підтримання відповідного рівня здоров'я юних спортсменів необхідне цілеспрямоване включення профілактичних і реабілітаційних заходів у багаторічний процес підготовки спортивних резервів на правах повноцінного структурного компонента, що потребує й відповідної кадрової підготовки фахівців для цієї сфери діяльності.

Нині становище спортивної науки в Україні багато в чому, на жаль, змінилося не на краще. Саме труднощі в державному фінансуванні призвели до втрати інтересу до професійної діяльності тренера значної кількості талановитих фахівців і скорочення чисельності тих, хто займається науковими проблемами в спортивній і педагогічній галузі. Частина з них виїхала за кордон і працює у наукових підрозділах, деякі – змінили свій професійний профіль. Окрім недофінансування, негативний вплив на розвиток спортивної науки в Україні мали постійні зміни в структурі керівних органів управління фізичною культурою країни і керівників галузі, чисельні перетворення в апараті Комітету з фізичної культури та спорту, недосконалість програми розвитку фізичної культури і спорту, згортання наукових контактів спортивних учених колишніх союзних республік, стагнація системи ДЮСШ тощо¹¹³.

І все ж, незважаючи на ситуацію, яка склалася, спортивна і педагогічна наука в Україні в аспекті тренерсько-викладацької діяльності та відповідної

¹¹²Борисова, О., Ибраимова М. 2015. Система подготовки тренеров в современном спорте: международный опыт (на примере тенниса). *Наука в олимпийском спорте*. № 1. С. 79–82.

¹¹³Василюк, А. 2013. Наукові підходи до аналізу освітніх реформ. *Вища освіта України*. Київ. № 2. С. 20–25.

професійної освіти розвиває започатковані та продовжує пошуки нових можливих теоретичних рішень, що стануть основою для підвищення мотивації та популярності спортивного напрямку на теренах нашої країни. У ході такої роботи автори визначають велику палітру специфічних ролей, які суспільством делегуються в професійну діяльність тренера-викладача: психолог, вихователь, учитель, друг, батько тощо.

Спираючись на попередні пошуки вирішення проблематики дослідження, можна констатувати особистісно виснажуючий, внутрішньо-рефлексивний та стресогенний характер такої професії, як тренер-викладач. Великі нервово-психічні навантаження та пікові переживання такого фахівця під час тренувальної, а особливо під час змагальної діяльності його учнів, вказує на складність і соціальну значущість такої роботи.

На думку А. Сватъєва, «сучасний тренер-викладач – це людина, яка виховує фізичні і морально-вольові якості людини в навчально-тренувальному процесі, а процес діяльності «гігантською лабораторією», в якій тренер-викладач виступає як дослідник спортивно-технічного й фізичного розвитку». Ця теза дає змогу підтвердити не тільки гуманістичний, а й креативний і науковий статус професії тренера-викладача. А. Нужи́на наголошує, що тренер-викладач перебуває у взаємозв'язках з різними структурами – забезпечує навчальні тренування і змагання, включений у відносини з адміністрацією, колегами, учнями, їх батьками, керівниками та спортсменами¹¹⁴.

Виховання інтересу до педагогічної професії пов'язане з різноманітністю організаційних заходів навчально-виховної роботи в університеті, а саме: створення адекватного уявлення про спеціальність

¹¹⁴ Сватъєв, А. В. 2013. *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього тренера-викладача до професійної діяльності: дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя.*

учителя фізичного виховання; глибоке осмислення суспільної значущості ефективної організації процесу фізичного виховання школярів; знання форм організації, засобів і методів фізичного виховання й уміння професійно застосовувати їх у конкретній педагогічній практиці; відчуття задоволення від педагогічної праці та успіхів дитячого спортивного колективу; поглиблення знань про психофізіологічні особливості дітей різного шкільного віку; підвищення спортивно-технічної підготовки, культурного рівня студентів і виховання жаги знань тощо.

Актуальними є проблеми, пов'язані з обґрунтуванням наукового теоретико-методологічного підґрунтя до формування динамічної функціональної структури професійної діяльності вчителя, психологічну основу якої у своїй діалектичній єдності складають глибокі знання та високий рівень загальної культури вчителя, його високі моральні якості, висока пізнавальна активність і самостійність, педагогічні здібності та майстерність, інтерес до педагогічної діяльності.

Важливу роль у педагогічній діяльності вчителя фізичного виховання, на нашу думку, відіграє професійна впевненість, яка базується на здатності розуміти учнів, умінні проникати в його психологію, усвідомленні правильності власних дій та вчинків, що тісно пов'язано з самооцінкою особистості, яка формується під впливом оцінок тих, хто оточує, та результатів власної діяльності. Невпевненість ще поки недосвідченого тренера-викладача, виявляється у надмірній тривожності, хвилюванні та нерішучості у своїх діях, що утруднює знаходження спільної мови з учнями, реалізацію своїх можливостей.

Важлива роль у педагогічній підготовці відводиться педагогічним умінням, зміст яких у тренера-викладача ДЮСШ складають специфічні рухові – володіння технікою фізичних вправ шкільної програми: показ вправи, допомога під час виконання, страхівка тощо й власне педагогічні – планування фізичного виховання учнів, організація фізичного процесу,

налагодження ділових взаємовідносин з учасниками освітнього процесу, аналіз результатів своєї праці з метою творчого вдосконалення подальшої діяльності вміння.

Зокрема, О. Петунін зазначає, що вчитель фізичної культури повинен уміти налагоджувати ділові контакти з учнями і колегами. Найважливішим є вміння проникати у внутрішній світ дитини, розуміти її і бути зрозумілим, вільно спілкуватися зі школярами, вносити в колектив бадьорість, життєрадісність, створювати позитивні взаємовідносини¹¹⁵.

Окрім цього, до організаторських умінь тренера-викладача О. Петунін відносить здатність поєднувати різні форми занять учнів, управляти не тільки своєю, але й діяльністю всього педагогічного колективу з фізичного виховання школярів. Учителю необхідно вміти: спостерігати, аналізувати, виявляти й актуалізувати потенційні можливості учнів; управляти своїм психологічним станом; педагогічно дієво виражати своє ставлення до вихованців, заражати й заряджати їх своєю енергією та впевненістю¹¹⁶.

Система підготовки у закладі вищої освіти надає можливості сформувати у всіх студентів необхідні знання, вміння та якості. Практика засвідчує, що у процесі підготовки майбутніх учителів фізичного виховання більша увага надається спеціальним знанням – теорії та методиці фізичного виховання й спортивних дисциплін – і майже не приділяється виховним можливостям фізичної культури. О. Петунін зауважує, що на методику професійної підготовки вчителів фізичного виховання негативно впливають недоліки змісту освіти: матеріал викладається без урахування потреб ДЮСШ: переважає предметна спрямованість, що негативно впливає на професійну та спеціальну підготовку; принцип єдності навчання й виховання студентів реалізується недостатньо, виховні завдання вирішуються не завжди

¹¹⁵ Петунін, О. В. 1980. *Формирование профессионального мастерства учителя физкультуры*. Москва: Просвещение. С. 15

¹¹⁶ Там само. С. 17

ефективно. Внаслідок цього майбутній учитель засвоює окремі предмети, але не повною мірою використовує свої знання у педагогічній діяльності.

Дослідження Н. Белікова свідчать, що викладачам фізичного виховання найважче опанувати професійні вміння, пов'язані з вирішенням виховних завдань, зокрема формування моральної свідомості та поведінки. Водночас відомо, що моральна свідомість людини не завжди адекватна її поведінці. Відстань між моральною свідомістю й поведінкою під час занять фізичними вправами виникає тоді, коли в процесі фізичного виховання не використовуються методи і засоби, що гармонійно впливають як на формування свідомості, так і на позитивний досвід моральної поведінки¹¹⁷.

Цей процес, на думку В. Білорусової та О. Маркової, реалізується тоді, коли той, хто навчається, сприймає цілі фізкультурної діяльності як соціально значущі, і в нього сформувалися суспільно значущі мотиви діяльності, які, водночас, мають й особистісний сенс. Тому, як вважають учені, у процесі занять необхідно творчо використовувати комплекс методів і прийомів морального виховання, що забезпечують педагогічне інструментування використовуваних засобів фізичного виховання та спорту¹¹⁸.

У ході тривалих педагогічних досліджень науковці дійшли висновку, що в процесі узгодження засобів морального виховання із методами фізичної діяльності забезпечуються: формування, уточнення й закріплення знань, уявлень і понять про норми моральної поведінки, безпосередньо пов'язаних із вивченням та вдосконаленням рухових дій (ставлення до колективу групи, навчальних занять і доручень, партнерів та суперників у змагальних ситуаціях, викладачів, тренерів, матеріальних цінностей тощо); створення

¹¹⁷Белікова, Н. О. 2011. Зміст професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у вищих навчальних закладах. В: *Проблеми сучасної педагогічної освіти: [збірник статей]*. Сер.: Педагогіка і психологія. Ялта: РВВ КГУ, Вип. 30. Ч. 1. С. 14-21.

¹¹⁸Маркова, Е. В. 1984. *Мотивационно-волевые особенности личности как фактор успешности деятельности: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – теория и история педагогики*. Л

позитивної емоційної налаштованості перед виконанням вправ й пошук виходу із ситуацій підвищеної складності; стимулювання вольових зусиль і створення умов під час виконання вправ, особливо тих, що містять елементи ризику; включення в організовану колективну діяльність і в ході її привчання до дисциплінованості, взаємодопомоги, культури поведінки тощо.

На нашу думку, під час занять фізичною культурою значна увага має приділятися формуванню й розвитку морально-вольових якостей учнів. Так, В. Сухомлинський акцентував на тому, що фізичне виховання є умовою духовного життя дитини. У праці «Народження громадянина» він зазначав: «...фізична культура не може обмежитися культурою тіла й здоров'я. Вона стосується таких складних сфер людської особистості, як моральна гідність, чистота особистості та благородство почуттів і відносин, життєвий ідеал, моральні й естетичні критерії, оцінки довкілля і самооцінка»¹¹⁹.

Н. Сумарокова, досліджуючи систему морального виховання студентів у процесі занять фізичною культурою і спортом, акцентує увагу на тому, що в майбутніх учителів необхідно виховувати творче начало щодо фізичної культури і спорту й тим самим націленості на самостійні заняття, щоденну реалізацію потреби в них, а також формувати таке ставлення до фізичної культури та спорту, щоб студент вбачав у них не лише засіб фізичного, тілесного вдосконалення й самоствердження, але й можливість формування моральних якостей особистості, потреби в реалізації настанови на моральну поведінку¹²⁰.

Під час навчання у закладі вищої освіти завдання викладачів, на нашу думку, полягає не тільки в тому, щоб формувати професійні знання, уміння та навички студентів, але й розвивати їхні особистісні моральні якості,

¹¹⁹ Сумарокова, Н. М. 1981. *О направленности подготовки тренера СДЮШОР. Совершенствование системы подготовки кадров по физкультуре и спорту.* Москва: С. 168–170. Сухомлинський, В. О. 1976. *Вибрані твори: в 5 т.* Київ: Рад. школа. Т.2.

¹²⁰ Воляннюк, Н. Ю. 2006. Психологічні засади професійного становлення тренера-викладача: Доктор психологічних наук. Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України.

необхідні в майбутній професії. Педагогічні вищі освітні заклади мають особливе призначення у контексті сутності педагогічної професії, підґрунтям якої є високі моральні якості людини: доброта, чуйність, великодушність, що є важливим у вихованні підростаючого покоління¹²¹.

М. Герцик, розглядаючи формування системи морального виховання підростаючого покоління у процесі занять фізичною культурою і спортом, зауважує, що вони сприяють розвитку таких цінних рис особистості, як комунікабельність, товарицькість, самостійність прийняття рішень, прагнення до творчості, що, безумовно, є важливими якостями особистості вчителя¹²². У цьому контексті А. Светова виокремлює такі завдання морального виховання студентів: формування знань про суспільно значущі моральні ідеали, погляди, норми, вимоги тощо; навчання студентів культури моральної поведінки; виховання почуттів у вигляді морально виправданих мотивів, переконань, відносин у цілому з іншими людьми і самим собою¹²³.

На нашу думку, вирішення зазначених завдань під час навчання у закладі вищої освіти сприятиме підготовці майбутніх тренерів-викладачів до формування моральних-вольових якостей учнів ДЮСШ. Метою морального виховання є моральне формування особистості, а його завданням – формування моральної свідомості, почуттів і поведінки, найважливіших моральних якостей особистості таких, як колективізм, чесність, співчуття, взаємодопомога, товарицькість та ін.

Проте аналіз навчальних планів і робочих програм з теорії і методики фізичного виховання, які використовують заклади вищої освіти, засвідчив, що підготовці майбутніх учителів фізичного виховання до формування

¹²¹ Воробйов, М. І. 2004. Передумови та шляхи формування сучасної системи Післядипломної освіти фахівців з фізичного виховання і спорту в Україні. Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. № 21. С. 3–8.

¹²² Герцик, М.С. 2005. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт»: підручник. Харків: ОВС.

¹²³ Светова, А. О. 2010. Виховання духовно-моральних якостей майбутніх професійних тенісистів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання. Луганськ.

морально-вольових якостей учнів під час проведення тренувань надається недостатня увага.

З огляду на зазначене, ми дійшли висновку, що процес підготовки майбутніх тренерів-викладачів в умовах сьогодення вимагає модернізації, яка, вимагає формування готовності до професійної діяльності в аспекті підготовки майбутніх тренерів-викладачів під час навчання у закладі вищої освіти ми розглядаємо як процес, результатом якого є сформована готовність до здійснення педагогічної діяльності.

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що сьогодні мають місце різні підходи науковців як до професійної, так і до педагогічної підготовки. У сучасних соціально-економічних умовах, які відбуваються в Україні, значно підвищуються вимоги до підготовки педагогічних працівників, основним завданням яких є навчання й виховання підростаючого покоління, яке повинно бути не лише високоосвіченим і вихованим, але й мати морально-вольові якості.

1.3. Роль дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розвитку морально-вольових якостей учнів

На основі аналізу охоплення населенням масовим спортом у світі виявлено, що українці у декілька разів поступаються за цим показником провідним країнам. За даними державної статистики лише 13% наших співгромадян залучено до занять фізичною культурою і спортом¹²⁴.

Фізична культура і спорт набувають все більшого значення в житті сучасного суспільства і кожної людини зокрема. Вони слугують засобами

¹²⁴ Зведений звіт по дитячо-юнацьких спортивних школах за 2012 рік. Управління з питань фізичної культури і спорту Хмельницької обласної державної адміністрації, Форма № 5-ФК річна – УПФКС, м. Хмельницький, 30 с.

зміцнення здоров'я, підвищення рівня фізичних і психічних можливостей, рекреації, чинником соціального становлення і міжнародної співпраці. Роль спорту, особливо юнацького, у нашій країні неухильно зростає. Важливою ланкою в системі спорту є підсистема, що включає заклади з підготовки спортивного резерву, зокрема спортивні школи.

Кожен регіон нашої держави має в своєму розпорядженні мережу спортивних шкіл, які забезпечують поповнення збірних команд України кваліфікованими спортсменами, а також залучають дітей до регулярних занять фізичною культурою. За статистичними даними 2010-2012 рр. в Україні функціонувало 1130 спортивних шкіл¹²⁵. Для їх ефективного функціонування важливим є впровадження основ управління в їх практичну діяльність і, в першу чергу – адміністративних робітників. Це пов'язано з переходом функціонування сфери фізичної культури і спорту на умови ринкової економіки, що вимагає підготовки професійно педагогічних кадрів.

Результативність виступів вітчизняних спортсменів на міжнародних змаганнях характеризується відсутністю достатньої стабільності та стійкої тенденції до покращення. Особливе занепокоєння, за даними Міністерства молоді та спорту, викликає результативність підготовки резерву для національних збірних команд України¹²⁶

Низький рівень оздоровчої рухової активності населення стримує формування здорового способу життя, від якого на 60% залежить стан здоров'я людини.

Погіршення екологічного становища, в країні та світі, проблеми охорони здоров'я та низький рівень фізичної культури населення зумовлюють напружену демографічну ситуацію в Україні. Різниця у тривалості життя в Україні і країнах західної Європи складає для чоловіків майже 13 років,

¹²⁵ Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017-2020 році: Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_zkm_2017.pdf

¹²⁶ Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році: Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_zkm_2017.pdf

жінок – 8 років. Показники смертності від хвороб системи кровообігу в українців найвищі серед європейців¹²⁷.

Такий стан здоров'я нації обумовлює значні безпосередні та побічні втрати для вітчизняної економіки. Для довідки: канадські експерти вважають, що витрати на лікування захворювань, які пов'язані з недостатньою фізичною активністю канадців, складають приблизно 2,5 млрд. канадських доларів на рік. Втрати від передчасної смерті працездатного населення в США оцінюються в 25-30 млрд. американських доларів на рік. Аналогічні тенденції характерні і для України.

Велика кількість дітей (до 80 %) має відхилення у фізичному розвитку та стані здоров'я. Значно прогресують у молодого покоління хронічні хвороби серця, неврози, артрити, сколіози, ожиріння тощо. Ситуація загострюється через зростаючу популярність у дитячому та молодіжному середовищі привабливих видів нефізичної діяльності (ігрові автомати, комп'ютерні ігри, гаджети тощо).

У Законі України «Про фізичну культуру і спорт»¹²⁸, Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту¹²⁹ зазначено, що система дитячо-юнацького спорту представлена спортивними школами всіх типів. Це забезпечує відбір талановитих дітей, поступову спеціалізацію юних спортсменів, які мають високий рівень підготовленості, для участі у відповідних європейських і світових спортивних змаганнях, а також для подальшого переходу в систему резервного спорту.

У зв'язку з відсутністю традицій здорового способу життя та активного дозвілля, виховання молоді на прикладах ушлявлених вітчизняних спортсменів, для українського суспільства гострою проблемою залишається

¹²⁷Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹²⁸Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, N 14, ст. 80, Глава IV. Державне управління у сфері фізичної культури і спорту, Стаття 27. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> [Дата звернення 22.02.2021]

¹²⁹ *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2025 роки.* [online] Режим дост.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [Дата звернення 22.02.2021]

поширення тютюнопаління, вживання алкогольних та наркотичних засобів. Як наслідок, зростають антигромадські прояви та загострюється криміногенна ситуація, особливо у молодіжному середовищі.

В Україні не сформовано необхідну інфраструктуру фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи за місцем навчання, роботи, проживання та відпочинку населення. У державі відсутня чітка система централізованої підготовки національних збірних команд України відповідно до міжнародних стандартів та низьким є рівень ресурсного забезпечення функціонування системи дитячо-юнацького та резервного спорту. Слабкою є матеріально-технічна база сфери фізичної культури і спорту. На даний час за рівнем забезпеченості населення фізкультурно-спортивними залами (із розрахунку на 10 тис. осіб) Україна у 2-3 рази поступається провідним країнам, щодо басейнів – відставання у 30 разів¹³⁰.

У державі практично відсутні сучасні спортивні споруди для потреб спорту вищих досягнень. У зв'язку з цим в Україні рідко проводяться масштабні міжнародні змагання з популярних видів спорту. Через гострий дефіцит сучасних баз спортсмени національних команд України часто вимушені проходити тренувальні збори за кордоном. У половині дитячо-юнацьких спортивних шкіл відсутня власна спортивна база. З-поміж 73 тисяч фахівців сфери фізичної культури і спорту лише 4% є інструкторами з фізичної культури, які безпосередньо надають фізкультурно-оздоровчі послуги населенню. За рівнем забезпеченості кадрами базового рівня (тренери, інструктори, вчителі та викладачі фізичного виховання) Україна у більше як два рази поступається провідним країнам¹³¹.

Крім цього, існує розбалансованість між обсягами підготовки та реальними потребами у фахівцях з фізичної культури і спорту. Зазначена сфера є чи не єдиною, де відсутня система підвищення кваліфікації кадрів.

¹³⁰Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹³¹Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Знижується престижність роботи у сфері фізичної культури і спорту через недоліки в оплаті праці та низький рівень соціальних гарантій. У результаті «старіє» тренерський корпус: середній вік працюючих тренерів – 50 років.

За роки незалежності з України виїхало значна кількість тренерів міжнародного рівня, які готують (зауважимо, успішно) конкурентів для наших спортсменів на офіційних міжнародних змаганнях. Порівняння розмірів середньомісячних грошових виплат тренерам штатних збірних команд України, Росії та Білорусі вказує, що праця наших фахівців оцінюється найнижче. Аналогічна ситуація і щодо виплат спортсменам штатних збірних команд України.

На розвиток фізичної культури і спорту традиційно виділяється з державного бюджету 0,5 %, а з регіональних – 1,5-2 % від їх видаткової частини, що у 3-4 рази менше середньоєвропейських показників. За обсягами річних видатків з усіх джерел фінансування з розрахунку на одну особу Україна майже у 30 разів поступається Фінляндії, у 15 разів – Японії та Австралії, у 10 разів – Німеччині¹³².

У державі відсутня система державних преференцій для позабюджетного фінансування сфери фізичної культури і спорту. Якщо в Італії, Німеччині, Франції, Польщі та інших країнах доходи від спортивних лотерей є суттєвим джерелом асигнувань для спорту, то в Україні така система відсутня. Не використовується механізм фінансування спорту вищих досягнень за рахунок частини прибутків від грального бізнесу, як це робиться у багатьох країнах світу. Вітчизняні виробники алкогольної та тютюнової продукції не спрямовують частини своїх прибутків на фінансування програм з розвитку масового спорту як важливого компенсатора негативних наслідків для здоров'я від зазначеної продукції.

¹³² Турчик І.Х. 2005. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Англії: Автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / І.Х. Турчик ; Львів. держ. ін-т фіз. культури. Л., 21 с.

Рівень наукового забезпечення сфери фізичної культури і спорту не відповідає сучасним вимогам. У державі відсутня мережа науково-дослідних лабораторій, укомплектованих необхідною апаратурою та обладнанням. Обсяг фінансування спортивної науки складає 0,42 % від загальних видатків державного бюджету на фізичну культуру і спорт. Низка вітчизняних провідних вчених виїхала за кордон¹³³.

В Україні практично відсутня система пропаганди масового спорту. Аналіз вітчизняних засобів масової інформації засвідчив, що 95 % інформації про спорт – це повідомлення про результати різноманітних змагань. ЗМІ виховують здебільшого лише «вболівальника спорту», а не активного учасника спортивного руху. Масова реклама тютюну та алкоголю або відповідних торгових марок зводить нанівець незначні пропагандистські акції стосовно здорового способу життя.

Загальновідомо, що спорту вищих досягнень не буває без дитячо-юнацького спорту. Тому цей напрям роботи у системі розвитку фізичної культури і спорту має особливий статус у всіх країнах, які прагнуть мати високі спортивні показники та здорову націю.

Сучасний спорт та система підготовки спортсменів високої кваліфікації має забезпечувати ефективний розвиток дитячо-юнацького спорту, формування дієвої системи відбору перспективних дітей та підлітків до регулярних занять з обраного виду спорту, створення умов для набуття рухових навичок і основ окремих видів спорту у подальшій спортивній діяльності. Система дитячо-юнацького спорту об'єднує спортивні школи усіх типів, які забезпечують відбір обдарованих осіб із системи дитячого спорту, поступову спеціалізацію юних спортсменів, що мають високий рівень підготовленості, для участі у міжнародних спортивних змаганнях, а також для подальшого переходу в систему резервного спорту.

¹³³Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Станом на 1 січня 2021 року в Україні функціонує 1231 дитячо-юнацька спортивна школа, до навчально-тренувальної роботи в яких залучено більше 460 тисяч учнів віком від 6 до 23 років. Харківська область маючи 75 ДЮСШ є лідером за кількістю спортсменів, які займаються в ДЮСШ – 43 965 осіб, а найнижчий показник має Луганська область – 23 ДЮСШ та 7 077 учнів відповідно. В Житомирській області кількісний показник становить 40 ДЮСШ та 14 001 осіб які займаються¹³⁴ (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

**Кількість ДЮСШ і СДЮШ олімпійського резерву за регіонами
(дані Міністерства молоді та спорту України)¹³⁵**

	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Україна	1 615	1 363	1 293	1 281	1267	1231
Вінницька	65	60	58	58	54	54
Волинська	43	39	34	34	33	32
Дніпропетровська	118	108	94	94	90	90
Донецька	127	54	55	55	54	51
Житомирська	53	46	46	46	46	40
Закарпатська	33	34	33	33	34	34
Запорізька	67	64	65	65	65	64
Івано-Франківська	54	51	50	46	45	41
Київська	69	59	58	57	57	58
Кіровоградська	41	37	32	33	33	33
Луганська	75	24	24	23	23	23
Львівська	98	87	86	86	82	70
Миколаївська	60	56	54	53	53	53
Одеська	74	71	67	68	67	70
Полтавська	57	51	48	48	48	45
Рівненська	54	42	38	37	38	38
Сумська	54	51	48	48	49	49
Тернопільська	38	36	31	30	30	29
Харківська	97	77	74	76	76	75
Херсонська	50	44	38	39	40	38
Хмельницька	60	53	45	43	42	42
Черкаська	48	43	40	40	40	38
Чернівецька	37	36	35	34	33	33
Чернігівська	54	52	52	46	46	48
м. Київ	89	88	88	89	89	83

¹³⁴Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹³⁵Джерело Міністерство молоді та спорту України <https://sport.gov.ua/>

До пошуку обдарованих дітей, формування в них здорового способу життя, організації їх змістовного відпочинку та дозвілля, надання їм підтримки, розвиток здібностей та набуття рухових навичок вихованців, створення необхідних умов для максимальної реалізації їхніх здібностей в обраному виді спорту покликана потужна група тренерсько-викладацького складу.

В Україні станом на 1 січня 2021 року навчально-тренувальний процес у ДЮСШ здійснюють 18342 тренерів, найбільша кількість тренерсько-викладацького складу у Харківській області 1594, а найменше у Луганській області – 307, Житомирська область налічує 539 тренера-викладача¹³⁶ (табл. 1.7).

У той же час, в останні десятиріччя порушена система відбору до навчання у спортивних школах. Втрачено позитивний досвід селекційного відбору, обстеження й аналіз конституційних, антропометричних та фізичних даних учнів, проведення в позаурочний та позашкільний час різноманітних рухових ігор, під час яких спостерігалися інтелектуальна та психологічна адаптація у процесі ситуаційних змін, ступінь наявної координації у дитини та її витривалість.

Сучасна практика відбору та орієнтації тренування здібних спортсменів свідчить про низьку ефективність дитячо-юнацького спорту. Система дитячо-юнацького спорту вимагає забезпечення оптимального співвідношення кількості дітей, які займаються спортом на різних етапах багаторічного вдосконалення, та недостатньо перспективних з точки зору спеціальної підготовки.

¹³⁶Джерело : Міністерство молоді та спорту України <https://sport.gov.ua/>

Таблиця 1.7

**Кількість тренерів-викладачів, які працюють в ДЮСШ та СДЮШ
олімпійського резерву за регіонами**

	2015	2017	2018	2019	2020
Україна	18700	18719	18745	18564	18 342
Вінницька	770	751	764	709	713
Волинська	456	452	442	447	401
Дніпропетровська	1449	1439	1435	1402	1 440
Донецька	756	820	839	831	831
Житомирська	561	556	527	542	539
Закарпатська	508	502	511	478	481
Запорізька	857	858	861	829	820
Івано-Франківська	772	780	742	717	629
Київська	926	923	926	938	942
Кіровоградська	507	496	508	507	497
Луганська	297	308	301	305	307
Львівська	1168	1183	1173	1155	1 085
Миколаївська	693	689	679	654	649
Одеська	980	931	947	935	967
Полтавська	559	586	579	623	622
Рівненська	544	536	527	539	530
Сумська	662	681	670	671	664
Тернопільська	400	389	383	373	381
Харківська	1503	1572	1603	1640	1 594
Херсонська	557	525	565	585	556
Хмельницька	677	657	618	618	609
Черкаська	504	491	497	487	467
Чернівецька	482	488	465	436	427
Чернігівська	636	641	629	617	622
м. Київ	1476	1465	1554	1526	1 569

Це можливо з урахуванням, того, що практика засвоєння основних видів спорту, попереднє тестування рухових функцій і стану здоров'я дає змогу спрямовувати найбільш здібних учнів у конкретному виді спорту для подальшого вдосконалення в системі ДЮСШ, а підготовка на початкових етапах – формувати і відбирати контингент спортсменів, перспективних для подальшого вдосконалення, для резервного спорту.

По-друге, учні, які не виявили відповідних здібностей до подальшого спортивного вдосконалення, мають бути орієнтовані для занять масовим спортом. Такий підхід дозволить підвищити ефективність системи відбору і розвивати систему масового дитячо-юнацького спорту.

Аналіз діяльності спортивних відділень ДЮСШ з видів спорту засвідчив тенденцію зниження кількості учнів, а також спортивних відділень за останні роки з багатьох видів спорту. Так, протягом 2006-2017 рр. було закрито ряд відділень ДЮСШ з бейсболу, велоспорту (трек), водного поло, спортивної гімнастики, кінного спорту, вітрильного спорту, стрільби кульової та стендової. Аналогічна ситуація виникає і при розгляді діяльності спортивно дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву (далі СДЮШОР), де було закрито відділення з таких видів спорту, як бокс, боротьба греко-римська, велоспорт (трек), велоспорт (шосе), веслування на байдарках і каное, дзюдо, легка атлетка, вітрильний спорт, плавання, стрибки в воду тощо. Водночас збільшується кількість відділень з неолімпійських видів спорту, таких як карате, у-шу, боротьба сумо, панкратіон, пауерліфтинг, кікбоксінг тощо. Ця тенденція, зокрема, свідчить і про недостатню інформаційно-пропагандистську діяльність держави у сфері фізичної культури і спорту¹³⁷.

Щодо матеріально-технічного забезпечення дитячо-юнацького спорту, то у більшій частині дитячо-юнацьких спортивних шкіл, на жаль, відсутня власна спортивна база. Лише кожна десята дитина віком 6-18 років займається у системі дитячо-юнацького спорту, що вдвічі менше, ніж необхідно для успішного пошуку та виховання резерву національних збірних команд України. У сільській місцевості лише одна дитина із п'ятдесяти має можливість займатися у спортивній школі. Зауважимо, що сьогодні утримання однієї осудженої молодої людини, що відбуває покарання у

¹³⁷ Джерело: Міністерство молоді та спорту України <https://sport.gov.ua/>

спеціальних виховних установах України, обходиться державі втричі дорожче, ніж одного учня дитячо-юнацької спортивної школи.

Спортивні школи утримуються лише за бюджетними призначеннями місцевих бюджетів, раніше – за рахунок Фонду соціального страхування. Частка позабюджетних надходжень, приватних підприємств і установ, фізичних осіб складає не більше 3-7%.

З метою поліпшення ситуації у даному напрямі законодавчими та нормативно-правовими актами, ухваленими останнім часом, передбачена низка заходів на державному та місцевому рівнях, щодо покращення матеріально-технічного стану ДЮСШ, а також фінансового забезпечення діяльності спортивних шкіл усіх типів.

Було б доцільно внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.01 № 433 «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад»¹³⁸, якою спортивні школи усіх типів, у тому числі спеціалізовані та вищої спортивної майстерності (ШВСМ), віднесені до позашкільних закладів освіти. Проте, власне у системі освіти (тобто знаходяться у підпорядкуванні освітянської сфери) функціонує лише 42% дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Інші підпорядковані органам державної влади з фізичної культури і спорту та фізкультурно-спортивним товариствам. До того ж віковий сенс багатьох груп спортивного вдосконалення та вищої спортивної майстерності у ДЮСШ та ШВСМ виходить за межі контингенту загальноосвітніх закладів.

Отже, дитячо-юнацька спортивна школа – це головна база підготовки спортсменів високих досягнень. Методика навчання учнів у ДЮСШ має основну мету підвищення рівня різнобічної фізичної підготовки, розвиток загальної витривалості, зміцнення здоров'я з поступовим переходом до

¹³⁸ Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад: Постанова КМУ від 6 травня 2001 р. № 433, Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-п#Text>

спеціалізації у вибраному виді спорту. Проте, професійна діяльність тренера-викладача ДЮСШ, окрім створення умов для досягнення вихованцями найвищих спортивних результатів, має сприяти виконанню завдань, що виходять за рамки тренувальної та змагальної діяльності й стосуються морально-вольового розвитку учнів.

Висновки до першого розділу

У першому розділі роботи здійснено аналіз базових понять дослідження. До базових понять, що складають тезаурус нашого дослідження, увійшли категорії з області аксіології й теорії та методики фізичної культури і спорту. Зокрема, групу дефініцій, що розкривають сутність та специфіку підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, складають наступні поняття: мораль, воля, морально-вольові якості, тренер-викладач, дитячо-юнацька спортивна школа. Встановлено, що у педагогіці й психології набуто значний теоретичний і практичний матеріал з професійної підготовки майбутнього педагога, формування його готовності до професійної діяльності. У численних психолого-педагогічних дослідженнях сформульовано поняття підготовки та готовності до професійної діяльності, визначено їх зміст і структуру, виявлено основні параметри й умови, що впливають на ефективність підготовки, динаміку, тривалість та усталеність. Зміни освітньої парадигми в Україні спрямовані на модернізацію вищої школи та підготовку майбутніх фахівців високої кваліфікації, які можуть конкурувати на ринку праці. У цьому контексті посилюється увага науковців до проблеми підготовки тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

У результаті здійсненого аналізу сучасного стану підготовки майбутніх тренерів-викладачів нами були виділені структурні компоненти їх

професійної діяльності: *гностичний* (уміння поставити завдання для формування окремих якостей особистості в процесі підготовки спортсмена; спостерігати й фіксувати виконання спортсменом поставлених завдань; добирати критерії оцінювання; аналізувати й порівнювати результати підготовки спортсменів), *конструктивний* (прогнозування, проектування, планування, композиція та імпровізація), *комунікативний* (уміння встановлювати контакт між людьми; передбачати назріваючий конфлікт і уникати його; використовувати правильне усне мовлення під час звертання; розуміти психологічний стан учнів; керувати своєю поведінкою в процесі спілкування з людьми), *організаційний* (організувати тренувальні заняття, змагання, процес навчання; взаємодії спортсменів та власну діяльність; створювати сприятливий психологічний клімат), *творчо-дослідницький* (працювати з науковою літературою; знаходити нові засоби й методи тренування та застосування їх під час підготовки спортсменів; аналізувати тренувальне заняття та виступи спортсменів на змаганнях; планувати, проводити експерименти й робити висновки), *тренерський* (професійні вміння й навички, котрі необхідні для практичного застосування в тренерській діяльності), *аксіологічний* (знання, розуміння, усвідомлення та вміння: мотивації до професійної діяльності на засадах аксіології, основних положень аксіології, педагогічних цінностей та професійно-особистісних цінностей тренера-викладача).

Встановлено, що дитячо-юнацька спортивна школа – це головна база підготовки спортсменів високих досягнень. Методика навчання учнів у ДЮСШ має основну мету підвищення рівня різнобічної фізичної підготовки, розвиток загальної витривалості, зміцнення здоров'я з поступовим переходом до спеціалізації у вибраному виді спорту. Проте, професійна діяльність тренера-викладача ДЮСШ, окрім створення умов для досягнення вихованцями найвищих спортивних результатів, має сприяти виконанню завдань, що виходять за рамки тренувальної та змагальної діяльності й

стосуються морально-вольового розвитку учнів. У якості орієнтира у даному напрямі можуть виступати інструментальні (працьовитість, відповідальність, вимогливість, уміння планування діяльності, старанність, стриманість, обережність, поступливість, здатність визнати свою помилку та ін.) та термальні (витримка, терплячість, вмотивованість, сумлінність, цілеспрямованість, активність, сила духу, самостійність та ін.) цінності особистості.

Результати дослідження, які представлені у першому розділі дисертації, відображено у працях автора:

1. Лайчук, А. М., 2017. Формування морально-вольових якостей при заняттях фізичною культурою дітей. В: Сидорчук, Н., ред. *Збірник наукових праць молодих дослідників*. Житомир, вип.1, с. 63–69.
2. Лайчук, А. М., 2019. Порівняльний аспект підготовки спеціалістів фізичного виховання у Польщі та Україні до формування морально-вольових якостей в учнів спортивно-юнацьких шкіл. *Педагогічний часопис Волині*, №2 (13), с. 79–85.
3. Лайчук, А. М., 2019. Формування морально-вольових якостей в учнів під час тренувального етапу в спортивній школі. *Народна освіта, електронне фахове видання*. Вип. №1 (37).

URL:https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5588

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДЮСШ

У розділі представлено результати дослідження організаційно-методичних засад підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ; умотивовано критерії, показники та рівні готовності майбутніх фахівців до реалізації зазначеного напрямку професійної діяльності. Обґрунтовано модель підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

2.1. Критерії, показники та рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ

У контексті нашого дослідження важливим є поняття «готовність майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл». Вітчизняний вчений А. Огнистий визначає дане поняття як «результат навчально-виховного процесу, який здійснюється через певні компоненти, що взаємопов'язані між собою»¹³⁹.

На думку І. Кузнецової, професійна діяльність тренера-викладача має складну структуру. Відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики, ця діяльність передбачає: наявність високого рівня знань у галузі біологічних і психологічних процесів, що відбуваються в період активного зростання та фізичного розвитку юного спортсмена; володіння засобами, методами і формами педагогічного і тренувального впливу; наявність високої фізичної

¹³⁹ Огнистий А. 2012 В. Дефініція "готовність" у контексті майбутньої професійної діяльності учителів-предметників у напрямі фізичного виховання учнів. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. № 3. С. 91–95.

та спортивно-технічної підготовки; наявністю розвинених педагогічних здібностей, сформованості певних рис та якостей особистості, що комплексно забезпечують готовність тренера до здійснення професійної діяльності¹⁴⁰.

Готовність тренерів-викладачів до професійної діяльності, на думку О. Долгової, передбачає наявність системи загальних і спеціальних психолого-педагогічних знань і вмінь, необхідних для ефективного здійснення освітньо-виховної діяльності; сформованого цілісного професійного мислення і свідомість, що зумовлюють успішність творчої професійно-педагогічної діяльності¹⁴¹.

Поняття «професійна готовність тренера» А. Якімов визначає як комплексну характеристику особистості, що поєднує професійні, комунікативні та особистісні якості тренера і дає змогу досягати якісних результатів у професійній діяльності¹⁴². Структуру професійної готовності тренера, на думку автора, складають *професійно-діяльнісний, комунікативний і особистісний* компоненти, кожному з яких відповідають певні компетенції та професійно-особистісні властивості, базові для певної компетенції.

При розкритті структури готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл ми виходимо із того, що структура – це взаємозв'язок чи відношення між елементами системи; сукупність стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують його цілісність та тотожність, тобто збереження основних

¹⁴⁰ Кузнецова І. 2018. Зміст і структура поняття "готовність тренера зі східних єдиноборств до професійної діяльності". Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Вип. 1. С. 80-87

¹⁴¹ Долгова Е. В. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности студентов АФК: на примере специализации гребной спорт : дис. ... канд. пед. наук . М., 2001. 135 с.

¹⁴² Якімов А. М. Основы тренерского мастерства : учеб. пособ. для высш. учеб. заведений физ. культуры. М. : Тера-Спорт, 2003. 176 с.

властивостей при зовнішніх та внутрішніх змінах. Вона виражає те, що залишається відносно незмінним, стійким при різних перетвореннях системи.

На основі аналізу критеріїв готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, сформуємо критерії та показники означеного феномену.

Основою для розроблення критеріїв виступають ряд особливостей:

- 1) прийняте у педагогічній науці співвідношення між поняттями «критерій», «показник», «ознака» і «рівень»; 2) різноманіття проявів морально-вольових якостей у різних учнів через унікальність кожної людини, що закономірно вимагає узагальненого підходу до визначення критеріїв з позиції їх типізації;
- 3) бінарність ключового поняття нашого дослідження, у якому органічно поєднуються фізкультурна і педагогічна складові професійної діяльності тренера-викладача; 4) складність і багатоаспектність розуміння сутності людини, у якій нерозривно пов'язані зовнішнє і внутрішнє, фізичне, психічне і психологічне; 5) різноманіття підходів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Вітчизняний науковець В. Курило¹⁴³ визначає поняття «критерій» як мірило для оцінки результату, який характеризується показниками, що проявляються у зовнішніх ознаках та властивостях об'єкта і уможливають визначення рівнів оцінюваного явища. Критеріями оцінювання рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл виступають: 1) мотивація до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, показниками якої є: бажання студентів займатися фізкультурно-спортивною та педагогічною діяльністю, інтерес до цих видів діяльності і потреба у розвитку морально-вольових якостей учнів; 2) знання про

¹⁴³ Курило В.С. (1999) *Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні*. Педагогіка і психологія. № 2. С. 35–39

особливості розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізкультурно-спортивної та педагогічної діяльності; 3) практико-орієнтована діяльнісна активність учнів, що виявляється в таких показниках, як: дотримання правил здорового способу життя, якість самостійних занять фізичною культурою і спортом, здатність до взаємодії з оточуючими, прояв морально-вольових якостей у процесі фізкультурно-спортивної діяльності; 4) готовність до самоаналізу, яка виявляється в здатності учнів до рефлексивної діяльності, в умінні контролювати стан свого організму і регулювати поведінкові прояви.

З урахуванням наукових підходів до структури готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, ми виділяємо наступні критерії формування досліджуваного феномену: *мотиваційний, когнітивний, практичний та рефлексивний* (рис. 2.1). При цьому, зазначимо, що мотиваційний критерій є провідним, стрижневим.

Рис. 2.1. Критерії готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл

Мотиваційний критерій обґрунтований необхідністю формування у майбутніх тренерів-викладачів потреби у розвитку стійких морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, розвивати в них рішучість і наполегливість в досягненні поставленої мети, ціннісних орієнтацій. Опредмечена потреба, як відомо, стає мотивом, що спонукає майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. При цьому провідним напрямом діяльності тренера-викладача у вказаному процесі, на думку І. Тараненко, є перетворення змісту навчання в засіб виховання¹⁴⁴ Це дозволило нам визначити ключові навчально-виховні завдання у процесі навчально-тренувальних занять. Зокрема, формування усвідомленого сприйняття цінності свого здоров'я; розвиток основних фізичних якостей; формування ціннісних орієнтацій та особистісних морально-вольових якостей; навчання учнів володінню емоційно-вольовою сферою, що є необхідним для дотримання норм і правил поведінки; створення умов, за яких учні будуть націлені на захист прав та інтересів всіх членів групи (команди), ставитися з повагою до інших та будуть зацікавлені в успіхах один одного.

Мотиваційний критерій готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл включає в себе:

- усвідомлене розуміння актуальності морально-вольових якостей учнів для розвитку їх особистості;
- бажання оволодіти теорією і практикою морального виховання учнів, мотивацію на підвищення професійної компетентності у зазначеному напрямі;

¹⁴⁴ Тараненко І. 2016. Роль тренера у вихованні морально-вольових якостей важких підлітків. Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки. Вип. 18. С. 339-344

– мотиваційну спрямованість на розвиток морально-вольових якостей учнів; пізнавальний інтерес до педагогічних проблем, пов'язаних з процесом морального виховання дітей;

– прагнення до творчого пошуку раціональних способів розвитку морально-вольових якостей учнів, до впровадження в практику педагогічної діяльності педагогічних методів, засобів і прийомів навчання, виховання і розвитку учнів;

– усвідомлення важливості морально-вольових якостей у розвитку особистості учнів, у процесі підвищення результативності педагогічної діяльності.

Мотиваційний критерій інтегрує наявність стійких пізнавальних інтересів, почуття обов'язку та відповідальності, прагнення отримати високу оцінку своєї самоосвітньої діяльності, впевненість у своїх силах. Він передбачає сформованість моральних почуттів, наявність ціннісного ставлення, позитивні мотиваційні установки учнів, емпатію. Виходячи з того, що протягом усього життя людина постійно залучена до різноманітної діяльності, відтворюючи при цьому різноманітну поведінку, яка викликає активність суб'єкта, тобто мотивацію його діяльності.

Мотивація діяльності юного спортсмена починає формуватися на перших стадіях спортивної кар'єри: початковій (прихід до спортивної секції) і стадії спеціалізації.

У спортивній мотивації переважають два основних види: тренувальна та спортивна. На початковому етапі занять переважає тренувальна. Діти та підлітки, як правило, прагнуть поліпшити власні фізичні можливості. У міру підвищення якості спортивної діяльності зростає спортивна мотивація. На етапі вищої спортивної майстерності переважає спортивна мотивація.

На стадії спеціалізації, характерної для спортивної школи, у підлітка виникає стійкий інтерес до обраного виду спорту. Метою занять стає не

тільки отримання задоволення від процесу, але й досягнення високих результатів.

У віці 7-10 років мотиви до фізичної активності ще не переростають у стійкі й усвідомлені інтереси до спорту, проте звички, регламентують систематичність занять фізичними вправами та вже можуть бути досить стійкими.

У підлітків 11-14 років мотиви систематичними заняттями спортом в дечому обумовлені становленням характеру і затвердженням себе в суспільстві. У них відзначається переважання двох основних мотивів занять спортом: прагнення поліпшити власні психофізичні можливості і досягти високих спортивних результатів. Можна виділити наступні потреби, що визначають особливості мотивації на цьому етапі¹⁴⁵:

- в престижі, самовдосконаленні;
- зберігати свій статус, долати невдачі;
- в домінуванні над іншими;
- в спілкуванні;
- участі в пізнавальному процесі.

Юнацький вік (15-17 років) – найскладніший з погляду самовизначення, у тому числі по відношенню до спортивної діяльності. У цей період найчастіше відбувається «переоцінка цінностей», і юнак чи дівчина покидають спортивну секцію або спортивну школу. Причинами цього можуть бути поява нових захоплень, зміна уявлення про спорт як майбутньої професії, висока завантаженість заняттями в школі, вплив батьків, настання розуміння обмеженості власних можливостей в обраному виді спорту, погані стосунки з тренером та ін. [141; 148].

¹⁴⁵ Данило С. М. 2017. Особливості професійно-педагогічної діяльності учителя фізичної культури і його готовність до роботи з фізичного виховання. Молодий вчений. № 3.1. С. 124-127.

В останньому випадку одним із завдань психолога є допомога в подоланні безумовної психологічної травми.

Вихід зі спорту перспективного спортсмена – втрата для спорту, але не для суспільства. З цієї причини юнакові (дівчині) слід дати зрозуміти, що високий рівень здоров'я, різнобічна фізична підготовленість також престижні в суспільстві, як і успіх в спорті вищих досягнень.

Для підлітків з домінуванням спортивно-ділових мотивів характерно прагнення до досягнення спортивного результату, активна життєва позиція в системі відносин спортивної групи. Як наслідок, у них проявляється більш висока психічна готовність на всіх етапах змагальної боротьби.

У юних спортсменів з домінуванням особисто-престижних мотивів відзначається прагнення до особистого самоствердження засобами спорту, бажання отримати від оточуючих позитивні оцінки за результатами спортивної діяльності. Для них характерна виражена боязнь поразок, емоційна нестійкість під час змагань.

У роботі зі спортсменами з вираженим страхом невдач тренер може посилити орієнтацію на конкретні особисті досягнення, розбір помилок, як «необхідної» частини тренувального процесу, показати важливість ролі, виконуваної гравцем у команді.

У віці 17-18 років у спортсменів спостерігається максимальна зацікавленість у вдосконаленні спортивної майстерності. Поступово рівень подібної зацікавленості починає знижуватися, тим більше, що до 50% спортсменів у цьому віці розглядає свої успіхи в спорті як додаткову можливість вибудувувати кар'єру в інших видах діяльності¹⁴⁶.

На етапі вищої спортивної майстерності мотивація характеризується стабільністю. Серед основних мотивів виділяються прагнення до

¹⁴⁶Озолин, Н. Г. *Настольная книга тренера : наука побеждать*. Москва: АСТ : Астрель.

самоствердження і самовдосконалення, інтерес до обраного виду спорту, змагальний мотив.

Показниками сформованості мотиваційного критерію є: інтерес до спортивної діяльності; наявність особистісно-значущої мети; високий рівень мотивації досягнення; спрямованість на професійний саморозвиток; усвідомлене ставлення до професійного саморозвитку; внутрішня потреба у саморозвитку; наявність вольових якостей, зокрема, цілеспрямованості, наполегливості, самостійності, дисциплінованості, витримки та самокритичності у спортивній діяльності.

Мотиваційний критерій посідає чільне місце у структурі підготовки майбутніх тренерів-викладачів, тому що мотиви є провідним фактором регуляції активності та діяльності особистості. Цей компонент передбачає:

- правильне уявлення про професійну спрямованість й мотивацію діяльності, спрямованої на розвиток моральних-вольових якостей учнів ДЮСШ;
- дотримання принципів загальнолюдської моралі;
- позитивне ставлення майбутніх тренерів-викладачів до розвитку власних морально-вольових якостей, які необхідні у майбутній професії;
- налаштування майбутніх тренерів-викладачів на здобуття знань про моральні норми, вимоги, ідеали тощо;
- позитивне ставлення до оволодіння способами та прийомами професійної діяльності вчителя фізичної культури, необхідними знаннями, вміннями, навичками;
- настанову працювати за обраною спеціальністю, інтерес до взаємодії з учасниками педагогічного процесу.

Отже, до показників мотиваційного критерію належать: усвідомлений вибір, наявність пізнавального інтересу, усвідомлена потреба у створенні та втіленні у власну спортивну діяльність таких якостей як мотивація, рішучість, впевненість. Все це і визначає зміст мотиваційного компонента

готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Когнітивний критерій готовності формують: сукупність знань, необхідних для продуктивної педагогічної діяльності, зокрема теоретико-методологічні знання базових понять (мораль, ціннісні орієнтири особистості, морально-вольові якості та ін.); знання концепцій і підходів до морального виховання учнів; знання освітніх технологій, спрямованих на розвиток морально-виховних якостей учнів; знання про фізичну культуру, про методику фізичного виховання, про діяльність тренера-викладача дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Когнітивний критерій дозволяє задовольнити і розвинути потреби, професійні мотиви та інтереси, гуманістичні цінності та орієнтації майбутніх тренерів-викладачів на розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. При його розробленні ми виходили з того, що сучасний викладач не може успішно вирішувати професійні завдання (у т.ч. завдання з розвитку морально-вольових якостей учнів), не володіючи необхідними знаннями про предмет цієї діяльності, про способи, засоби і технології ефективного вирішення необхідних завдань.

Тренер-викладач дитячо-юнацьких спортивних шкіл повинен мати різнобічну підготовку з метою ефективної організації та проведення тренування. У цьому контексті важливо наголосити, що тренер – це педагог, який має володіти: а) *змістом предмета* (наприклад, технікою і тактикою єдиноборств, легкої атлетики, спортивних ігор тощо); б) *послідовністю освітніх прийомів*; в) *методикою навчання і тренування*; г) *методикою педагогічного контролю та корекції становлення майстерності*, щоб мати здатність навчати культурі руху, необхідно самому досконало опанувати цими рухами і виконувати їх відповідно до змін ситуації; д) *володіти знаннями з вікової психології та психофізіології*; е) *оволодіти методикою*

розвитку мотивації та стимулювання розвитку морально-вольових якостей учнів.

На заняттях освітній процес організовує і здійснює педагог-тренер. Для забезпечення можливості для учнів займатися обраним видом фізкультурно-спортивної діяльності та досягнення ними високих спортивних результатів, педагог-тренер повинен мати не лише високий рівень професійної майстерності, як спортсмен, а й володіти арсеналом педагогічних(дидактичних) положень, на яких буде ґрунтуватися освітньо-тренувальний процес.

Дослідниця М. Верховська відзначає, що змістові основи когнітивного компоненту готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл зумовлені сукупністю психолого-педагогічних, медико-біологічних і технологічних знань¹⁴⁷. Відповідно, зміст когнітивного критерію може бути презентовано трьома основними блоками:

1. Психолого-педагогічні знання визначають рівень професійно-педагогічної підготовки майбутніх тренерів-викладачів, від якої залежить його результативність розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл; націлені на вивчення особливостей шкільного віку, можливих патологічних процесів та методів впливу на особистість.

2. Медико-біологічні знання забезпечують обґрунтування методики застосування традиційних та нетрадиційних форм і методів розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, дозволяють грамотно впливати цими методами на організм дитини. Зазначений блок містить у собі знання про особливості використання форм і

¹⁴⁷Верховська М. В. 2014. Готовність учителя фізичної культури до використання фізкультурно-оздоровчих технологій у роботі з учнями загальноосвітніх навчальних закладів як педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Вип. 34. С. 405-411

методів морального виховання, їх вплив на особистість дитини, умови оптимального дозування навантаження на основі урахування вікових і статевих особливостей розвитку, стану здоров'я й рівня фізичної підготовленості школярів. Ці знання мають особливе значення для забезпечення процесу розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

3. Технологічні знання дозволяють майбутньому тренеру-викладачу дитячо-юнацьких спортивних шкіл грамотно застосовувати різні методики морального виховання школярів з урахуванням реальних умов функціонування загальноосвітніх навчальних закладів.

Сукупність знань в галузі морально-вольового виховання, застосування його форм і методів в педагогічній діяльності визначає професійну компетентність, ерудицію, є визначальною умовою для формування педагогічних умінь і навичок, є підґрунтям для використання в різних організаційно-методичних технологіях.

Формування когнітивного критерію у єдності з практичними вміннями й навичками становить освітній зміст готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Формування в майбутнього тренера-викладача когнітивного компонента готовності повинне сполучатися зі створенням умов для стимулювання пізнавальної активності, оволодіння методами пошуку й застосування потрібної інформації, а також методами аналізу дій на основі осмисленого використання форм і методів морального виховання дітей, тобто визначається характером знань щодо ціннісних орієнтирів особистості з метою розвитку морально-вольових якостей школярів, профілактики девіантної поведінки.

Таким чином, структура когнітивного критерію представляє собою єдність психолого-педагогічного, біолого-медико-гігієнічного та фізкультурно-спортивного знання, яке охоплює інтеграцію методологічних,

теоретичних і методичних знань, необхідних майбутнім тренерам-викладачам для розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Сформовані мотиваційні та когнітивні характеристики готовності утворюють особистісно-сміслову поле, яке проєктується на виховну діяльність тренера-викладача й реалізується у її практичному здійсненні. Цей перехід визначає *практичний компонент готовності*, який об'єднує зміст поданих вище компонентів і розкривається через уміння, необхідні тренеру-викладачу для розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ступінь розвитку цього компонента відображає практичну готовність майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів.

Про практичну (діяльну) готовність педагога у своїх роботах розглядають О. Жерновникова, М. Носко, К. Слесик та ін.¹⁴⁸ Зазначені вчені представляють її у вигляді практичних умінь і навичок володіння технологією педагогічного процесу. Погоджуючись із В. Шахрай, що практичний компонент готовності виражається в уміннях та прикладних знаннях¹⁴⁹, вважаємо за необхідне відзначити, що у майбутніх тренерів-викладачів повинні бути не просто сформовані вміння, які дозволяють розвивати морально-вольові якості учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Вони повинні творчо використовувати знання про морально-вольові якості особистості, на основі яких формується здатність до виховної діяльності загалом. Л. Рубінштейн відзначав, що знання та вміння,

¹⁴⁸ Жерновникова О. А. (2014) Психолого-педагогічна готовність особистості в структурі підготовки майбутнього вчителя. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Вип. 1. С. 84-87.

Слесик К. М. (2012) Професійна готовність вчителя до формування етичної культури учнів у процесі навчання у контексті системної педагогічної моделі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. Вип. 17. С. 180-183

Носко М. О. (2018) Готовність майбутнього вчителя фізичної культури до профільного навчання. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Вип. 151(1). С. 3-7.

¹⁴⁹ Шахрай В. М. (2019) Готовність вчителя як важлива педагогічна умова формування в підлітків цінності життя. Народна освіта. Вип. 2. С. 45-52.

засвоєні людиною, перетворюються на особисте надбання, ведуть до розвитку здібностей. У ході навчання через знання і вміння формуються здібності особистості, розвивається творчий потенціал учнів¹⁵⁰. Все це і визначає зміст практичного компонента готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Практичний компонент зазначеної готовності включає в себе сукупність умінь: оцінювати виховну роботу, ступінь сформованості морально-вольових якостей учнів; стимулювати потребу учнів у формуванні власної системи цінностей; створювати сприятливий психологічний клімат у навчально-виховному процесі; раціонально використовувати засоби фізичного виховання; пропагувати здоровий спосіб життя.

Розробляючи практичний критерій готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл ми виходили з того, що правильно сформовані вміння засновані на знанні способу дії. Охарактеризуємо ці вміння з позиції розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл:

– уміння систематично поповнювати знання про розвиток морально-вольових якостей особистості шляхом самоосвіти й аналізу реального педагогічного процесу, для оптимального планування діяльності з урахуванням умов раціонального використання форм, методів, прийомів організації навчальної діяльності учнів;

– уміння вивчати особистість кожної окремої дитини, особливості мікрогрупи і класу в цілому для передбачення можливих труднощів і відбору

¹⁵⁰Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти (2010): зб. наук. пр. / редкол.: Л. В. Шаповалова (голов. ред.) [та ін.]. Вип. 30 : Брати Рубінштейн. Історичні уроки та плоди просвіти / ред.-упоряд. Л. В. Русакова. Х. : С.А.М., 432 с.

необхідних моральних впливів з урахуванням цих особливостей та рівня навченості;

– уміння вивчати переваги і недоліки власної особистості і стилю професійної діяльності для найкращої організації навчального процесу з дотриманням принципів наукової організації і морального характеру навчання;

– уміння досліджувати зміст навчального матеріалу, засобів навчання, творчо їх використовувати для створення індивідуального стилю морально орієнтованої педагогічної діяльності.

Поділяючи думку Н. Литовченко про те, що «вміння – це здатність виконувати певну діяльність або дія в нових умовах, які утворилися на основі раніше набутих знань і навичок»¹⁵¹, вважаємо невід’ємним елементом готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів уміння творчо застосовувати на практиці набуті знання. Серед умінь, необхідних майбутнім тренерам-викладачам для виконання своїх професійних завдань, на думку О. Надтоки, важливу роль відіграє володіння технологією навчання учнів руховим діям і розвиток фізичних якостей, методикою проведення основних видів фізкультурно-оздоровчих занять з дітьми, здійснення медико-біологічного і психолого-педагогічного контролю стану організму в процесі фізкультурно-спортивних занять, використання різних засобів і методів фізичної реабілітації організму, організація і проведення методичної роботи з проблем фізичного виховання, оздоровчої фізичної культури і спортивного тренування, оволодіння навичками раціонального застосування навчально-спортивного обладнання та

¹⁵¹ Литовченко Н. Ф. (2003) Психологія навчання: навчально-метод. посібник для студ. пед. вузів (спец. "Практична психологія") / Н. Ф. Литовченко ; Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин : Видвництво НДПУ ім. М.Гоголя, 30 с

інвентарю, застосування методів медико-педагогічного контролю, надання першої допомоги при травмах під час виконання фізичних вправ та ін.¹⁵²

Практичний критерій готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл передбачає опанування системою педагогічних умінь і навичок, різноманітних прийомів і методів морально орієнтованої педагогічної діяльності, але основною метою всієї роботи з підготовки майбутніх тренерів-викладачів до професійної діяльності є не стільки відтворення знань, умінь і навичок, скільки їх творче використання у процесі впровадження у виховну роботу дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Тому необхідно у структурі готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл розглянути *рефлексивний критерій*, що характеризується пізнанням та аналізом власної свідомості та діяльності.

Зосереджуючись на теоретичному обґрунтуванні саме рефлексії, як структурного компонента готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, надаємо аналіз трактування цього поняття. Так, термін «рефлексія» у перекладі з латини означає роздум про свій внутрішній стан. У сучасному філософському розумінні рефлексія трактується як принцип людського мислення, предметний розгляд самогосання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання, діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини¹⁵³. Психологи серед функцій рефлексії

¹⁵² Надтока О. О., 2015. Постановка проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до виховної роботи в дитячо-юнацьких спортивних школах. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Вип. 41. С. 224-230.

¹⁵³ Пісоцька М. Е., 2013. Теоретичні питання формування рефлексивної компетентності вчителя. Теорія та методика навчання та виховання. Вип. 34. С. 144-150.

виділяють усвідомлення, критичний аналіз і конструктивне вдосконалення діяльності людини¹⁵⁴.

Рефлексивний критерій процесу розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл – це пізнання й аналіз тренером-викладачем явищ власної свідомості та діяльності (погляд на власну думку та дію з позиції спостерігача). Серед основних рефлексивних процесів виділяємо: саморозуміння і розуміння іншого, самооцінка й оцінка іншого, самоінтерпретація та інтерпретація іншого. Важливою для майбутніх тренерів-викладачів у процесі розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл є, на нашу думку, рефлексія на цілепокладання, яка має наступні характеристики:

- прямий аналіз – цілепокладання від визначення актуального стану педагогічної системи до запланованої кінцевої мети;
- зворотній аналіз – цілепокладання від кінцевого стану до актуального;
- цілепокладання від проміжних цілей за допомогою прямого і зворотнього аналізу.

Рефлексія на етапі розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл супроводжується двома процесами: тренер-викладач повертається на етап прогнозування, відстежуючи окремі складові концепції, та аналізує співвідношення власних можливостей і зовнішніх умов: аналізуються навички, педагогічні дії, зміст морального виховання учнів¹⁵⁵.

Зважаючи на рефлексивний критерій виховної діяльності тренера-викладача виокремлюємо такі її характеристики:

1. Творча активність виявляється у межах відтворювальної діяльності.

¹⁵⁴ Пісоцький, В. П. (2000) Психологія особистості: навч.-метод. посібник для студ. пед. вузів; Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. М.Гоголя. Ніжин : [б.в.]. 43 с.

¹⁵⁵ Гончарова О. А. (2008) Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до інноваційної діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04. К., 2008. 221 с.

2. Формується позитивна спрямованість потреби у використанні відпрацьованих педагогічних знахідок із незначними змінами.

3. Виробляється вміння ставити педагогічні цілі, представляти бажаний результат, відбувається становлення особистості тренера-викладача як суб'єкта альтернативної концепції, технології чи змісту освіти.

4. Тренер-викладач використовує навчально-виховний потенціал свого предмета для формування особистості учнів, їхніх потреб у самовихованні, самоосвіті й саморозвитку¹⁵⁶.

Рефлексивне мислення розглядають як одну з важливих умов усвідомлення, критичного аналізу і конструктивного вдосконалення власної діяльності. Здатність людини рефлексивно ставитися до себе і до своєї діяльності є результатом освоєння (інтеріоризації) нею соціальних відносин між людьми. Отже, пошук, освоєння і застосування відомих педагогічних технологій розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, аналіз отриманих результатів і власного індивідуального стилю роботи можуть сприяти створенню тренером-викладачем нових інноваційних освітніх технологій.

Активізація рефлексивної позиції пов'язана з орієнтацією тренера-викладача на саморозвиток. Джерелом цього процесу є система усвідомлених педагогом суперечностей у професійній діяльності. Тому в навчально-професійній діяльності необхідно створювати такі ситуації, які б актуалізували рефлексивну позицію тренера-викладача, формували його позитивне самосприйняття, стимулювали процеси самоствердження¹⁵⁷.

Показником рефлексивного критерію в структурі готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл є

¹⁵⁶ Пісоцький, В. П. (2000) Психологія особистості: навч.-метод. посібник для студ. пед. вузів; Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. М.Гоголя. Ніжин : [б.в.]. С. 26.

¹⁵⁷ Кулаківська Ю. С. Педагогічна рефлексія як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови ДНЗ. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Кулаківська_Ю.С.

сформованість рефлексивної позиції(характер оцінки педагогом себе як суб'єкта виховного процесу).

Рефлексивний критерій готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл відображає навички й уміння аналізу виховного процесу, його коректування,прогнозування розвитку, уміння передбачити можливі потреби і проблеми морального виховання учнів. Це – усвідомлення тренером-викладачем творчої спрямованості виду діяльності і мобілізації всіх ресурсів на досягнення поставлених цілей щодо розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Функціїрефлексивного компонента включають в себе: вироблення навичок самоконтролю та самооцінки, уміння об'єктивно співвіднести рівень розвитку особистісних якостей, що забезпечують готовність до інноваційної діяльності з соціально-педагогічними нормами. Таким чином,рефлексивний компонент виконує функцію контролю і спрямований на об'єктивацію і операційну корекцію процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл¹⁵⁸.

Таким чином, аналіз наукових джерел дав змогу трактувати педагогічну рефлексію як здатність тренера-викладача неодноразово звертатися до аналізу своїх дій, думок, уміння займати позицію стороннього спостерігача. Рефлексивний критерій готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл представляє собою механізм подвоєного, дзеркального відображення педагогічної дійсності. Особливо важливим у процесі розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл є інтелектуальна спрямованість рефлексії, оскільки вона представляє собою не

¹⁵⁸ Желанова В. В. (2012) Рефлексивна складова професійної компетентності як результативно-цільова основа контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів у ВНЗ. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. № 19(3). С. 247-260.

тільки знання й розуміння власної професійної діяльності, але й встановлення того, як інші (учні, адміністрація, батьки, колеги) розуміють і сприймають його особистість, емоційні реакції і когнітивні уявлення. Формування рефлексивного критерій готовності майбутніх тренерів-викладачів – це формування потреб і мотивів самопізнання, навчання студента способів самопізнання, розвитку здатності до ідентифікації, прагнення підвищувати свій професійний рівень.

Для розвитку здатності до рефлексії необхідно створювати умови для навчання студентів методам і прийомам самопізнання: самоконтролю, самоаналізу, самооцінки фізичного стану, методам самопрограмування, самовпливу. Рефлексивна функція характеризує саморегуляцію тренером-викладачем виховного впливу на основі осмислення практичного досвіду. Рефлексивний компонент відображає ступінь усвідомлення майбутнім тренером-викладачем ефективності його діяльності у послідовності зв'язків:

розвиток морально-вольових якостей → стан морального виховання учня → морально-вольові якості особистості як результат діяльності учня.

Рефлексивна функція може бути охарактеризована як рефлексивно-оцінна і включає в себе:

- 1) рефлексію через діагностику моральної вихованості учнів;
- 2) саморефлексію діяльності;
- 3) рефлексію через реакцію батьків та інших учасників педагогічного процесу.

Ефективний розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл неможлива без рефлексії, яка є найважливішою якістю регуляції, вибору й оцінки педагогічних дій щодо їх розвитку. Все це і визначає рефлексивний компонент готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Отже, у результаті проведеного аналізу ми встановили, що критеріями готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл є: мотиваційний, когнітивний, практичний і рефлексивний, що знаходяться в єдності і у взаємозв'язку. У ролі ведучих ознак виховного впливу, за допомогою яких описується цей складний процес виділяємо: системність, яка гармонізує мету та зміст діяльності щодо розвитку морально-вольових якостей учнів; науковість, що дозволяє концептуально оформити мету; визначеність результату.

Єдність і взаємозв'язок критеріїв готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл досягається за рахунок зв'язків як між ними, так і між компонентами готовності як особистісної якості загалом. У нашій роботі ми спираємося на ідеї І. Блауберга¹⁵⁹, який запропонував варіант класифікації зв'язків, за допомогою яких стає можливим реалізувати системний підхід до формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Розкриємо зміст цих зв'язків, виходячи з розв'язуваних нами завдань:

1. *Зв'язки взаємодії.* Специфіка цих зв'язків полягає в тому, що самі по собі знання (когнітивний компонент готовності), що формуються у процесі навчання і збагачуються у позааудиторній роботі (компоненти готовності), ще не пов'язані належним чином з внутрішнім механізмом поведінки людини, але в детермінації дій, що виконуються за допомогою певних засобів (умінь як показників практичного компонента готовності), вони дуже важливі.

¹⁵⁹Блауберг І.В. (1997) Проблема целостности и системный подход. М.: Эдиториал УРСС, 448 с.

Наукове знання дозволить майбутнім тренерам-викладачам, по-перше, науково оформляти мету діяльності щодо розвитку морально-вольових якостей учнів, конкретизувати завдання (науковість як ознака виховної діяльності); по-друге, здійснювати індивідуальний і диференційований підходи до учнів у процесі здійснення виховного впливу, конкретизувати зміст діяльності учнів на заняттях, на виховних заходах, що входять до навчальної програми (практичний компонент готовності). По-третє, система знань дає можливість майбутнім тренерам-викладачам не тільки виявляти реальний стан моральності та вихованості учнів, а й здійснювати просвітницьку роботу щодо розвитку їх морально-вольових якостей.

Наявність знань про морально-вольові якості учнів, про методи, прийоми, форми та засоби їх розвитку – вагома, але ще недостатня умова для розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл: необхідним є ще й адекватне ціннісне ставлення до учня.

Як зазначає П. Рудик (1962), що «вивчення структурних особливостей морально-вольових якостей особистості має своїм наслідком науково-психологічне обґрунтування цих якостей. Поза такого психологічного вивчення методика вольового та морального виховання набуває емпіричний характер і нерідко призводить до результатів, протилежних тим цілям, які ставив перед собою тренер¹⁶⁰.

Горизонтальну структуру утворюють задатки, у що вміщують типологічні особливості властивостей нервової системи. Однак, визнаючи це, у ряді випадків психологи припускаються помилки у викладі цього питання. Справа в тому, що одні автори, покладаючись на авторитет І. Павлова, вважають, що є 2 групи типологічних особливостей. До першої групи віднесені такі процеси нервової системи як сила, рухливість і врівноваженість, до другої – протилежні типологічні особливості. Відповідно

¹⁶⁰Рудик, П. О. 1973. *Психологія волі спортсмена*. М

до цього у багатьох підручниках до недавнього часу бездоказово стверджувалося, що хороша успішність у навчанні та високі досягнення у спорті притаманні лише особам із сильною, рухомою і врівноваженою нервовою системою. Тієї ж точки зору дотримується П. Рудик, вважаючи, що «позитивними вольовими якостями (сміливість, рішучість, стійкість і ін.) зазвичай мають спортсмени із сильною, врівноваженою та рухливою нервовою системою, в той час як негативні вольові якості (нерішучість, страх) мають у своїй основі структурні особливості слабкої нервової системи.

Встановлено, що неспіливість (боязкість) пов'язана з певним комплексом типологічних особливостей: нестійкою нервовою системою, переважанням гальмування по «зовнішньому» балансу, рухливістю гальмування. Серед представників тих видів спорту, які пов'язані з переживанням страху і відсутністю страховки (стрибки з парашутом, стрибки на лижах з трампліна, стрибки у воду), майже немає спортсменів з цієї типологічної тріади.

Високий ступінь рішучості пов'язаний з рухливістю порушення і з переважанням збудження по «зовнішньому» і «внутрішньому» балансу нервових процесів, а в небезпечній ситуації – із сильною нервовою системою. Крім того, висока ступінь рішучості відзначається в осіб з низьким рівнем нейротизму.

Формування внутрішніх моральних якостей засноване на інтелекті, емоціях, волі. Обставини середовища, яке постійно змінюється, змушують людину вирішувати різні інтелектуальні завдання відповідно до своїх моральних якостей і при цьому враховувати сучасні вимоги суспільства. Тому моральні якості, на думку психологів, умовно можна поділити на «можна», «не можна» і «потрібно»¹⁶¹.

¹⁶¹Лузан, П. Г. 2010. *Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб.* Київ: ДАКККІМ

«Можна» – це всі ті якості, які не вступають у протиріччя з внутрішніми переконаннями людини і відповідають нормам та правилам прийнятим у суспільстві. До таких моральних якостей можна віднести честь, гідність, совість, справедливість.

«Не можна» – це ті якості, які викликають особистісну неприязнь і не прийнятні в суспільстві, такі якості засуджуються. До них можна віднести заздрість, зловтіха, жадібність.

«Потрібно» – це ті моральні якості, які спонукають людину діяти так, як прийнято в суспільство, навіть, якщо ці риси і не характерні йому. Сюди можна віднести почуття обов'язку, відповідальність¹⁶².

Таким чином, кожна морально-вольова якість має свою психофізіологічну структуру, яка в одних компонентах може співпадати у різних якостей, а в інших – розходитися. Наприклад, учні ДЮСШ, у яких спостерігається висока ступінь терплячості, можуть і не мати високий ступінь рішучості, оскільки дві типологічних ознаки з чотирьох у них протилежні тим, які обумовлюють високу ступінь рішучості. Навіть сила нервової системи, яка деякими дослідниками не зовсім правомірно розглядається як синонім «сили волі», не пов'язана з рішучістю, що проявляється у звичайній безпечній ситуації.

Вертикальна структура. Усі морально-вольові якості мають подібну вертикальну структуру. Ця схожість полягає в тому, що кожна якість являє собою ніби «тришаровий пиріг». Основу складають природні задатки – нейродинамічні особливості, на які накладається другий шар – вольове зусилля, яке ініціюється і стимулюється, утворюючи третій шар з соціальними, особистісними чинниками – мотиваційною сферою, моральними принципами. І від того, наскільки у людини виражена сила

¹⁶²Малинівська, Л. І. 2011. Формування відповідального ставлення в учнів 5-9 класів сільської школи до природи в процесі позакласної виховної роботи: Кандидат педагогічних наук. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв.

потреби, бажання, наскільки вона розвинена у моральному відношенні, багато в чому залежить ступінь прояву кожної вольової якості.

Вивчаючи ступінь вираженості ряду «родинних» вольових якостей (терплячості, завзяття та наполегливості) В. Чаплигін виявив, що терплячість більшою мірою визначається природними задатками – типологічними особливостями властивостей нервової системи, а за деякими даними – біохімічними характеристиками роботи організму, наполегливість – більшою мірою мотивацією, зокрема, потребою досягнення. Завзятість же займає проміжне положення і для появи цієї вольової якості однаково важливо як те, так і інше¹⁶³.

Ми можемо стверджувати, що тренер-викладач під час тренувального процесу формує в учнів мотивацію до успіху, який інтегрує наявність стійких пізнавальних інтересів, почуття обов'язку та відповідальності, прагнення отримати високу оцінку своєї самоосвітньої діяльності, упевненість у своїх силах. Таким чином, можна говорити про властивості, притаманних волі в цілому: широті, силі і стійкості. Широта або вузькість вольової якості визначається ним через кількість діяльностей, в яких воно чітко проявляється. Сила вольової якості визначається рівнем прояву вольового зусилля, спрямованого на подолання труднощів. Головною ознакою стійкості вольових якостей є ступінь сталості прояву вольового зусилля в однотипних ситуаціях. Співвідношення цих властивостей у різних людей може бути різним.

Моральна складова містить у собі почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність спортивної діяльності; моральний тонус, моральна сприйнятливість, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самокритичність, самоконтроль, емоційна стійкість, емпатія, сенситивність,

¹⁶³ Чаплигін, В. П. 2004. Фізична культура і спорт: шляхи формування оздоровчих стратегій. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. № 20. С. 53–59.

самоконтроль та самоорганізація¹⁶⁴. Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до спортивної діяльності, виділяють, зокрема, цілеспрямованість (керування в роботі певною метою), самовладання і витримка (збереження самоконтролю у будь-якій ситуації), наполегливість (тривале збереження зусиль при досягненні поставленої мети), ініціативність (готовність і вміння виявляти підхід до вирішення проблем, самодіяльність при виконанні професійних функцій), рішучість (своєчасно приймати продумані рішення і без зволікань приступати до їх виконання), самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів), самокритичність (вміння зауважувати свої помилки, неправильні дії та прагнення їх виправити)¹⁶⁵.

До складу основних вольових якостей входять: рішучість, сміливість, цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, ініціативність, самостійність, витримка, самоволодіння.

Цілеспрямованість – прояв волі, який характеризується якістю цілей і задач, планомірністю конкретних дій, зосередженістю рухів для досягнення поставленої мети.

Наполегливість і завзятість – прояв волі, який характеризується тривалим зосередженням енергії і активності в боротьбі за досягнення мети і подолання багатьох, в тому числі раптово виникаючих перешкод різного ступеня важкості.

Рішучість і сміливість – прояв волі, який характеризується своєчасністю і обдуманістю рішення, питань і задач, виникаючих в діяльності, своєчасністю і обдуманістю реалізації рішень в практичних діях, відсутністю боязні відповідальності за рішення, за його виконання, навіть в

¹⁶⁴Лайчук, А. М. 2017. Формування морально-вольових якостей при заняттях фізичною культурою дітей. *Компетентнісні засади освітньо-виховного процесу в умовах ціложиттєвого навчання. Житомир*: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка. Вип.1, с. 63–69.

¹⁶⁵Маркова, Е. В. 1984. *Мотивационно-волевые особенности личности как фактор успешности деятельности: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – теория и история педагогики.* Л

умовах ризику і небезпеки.

Ініціативність і самостійність – це прояв волі, який характеризується особистим почином, новітністю, творчістю, швидкістю, виражених в діях, спрямованих на досягнення мети, стійкістю по відношенню до нав'язаної волі інших людей та їх цілям.

Витримка та самоволодіння – це прояв волі, який характеризується збереженням якості розуму, можливістю керувати думками, почуттями та діями в умовах емоційного збудження або пригнічення, інтенсивних напружень, стомлення, виникнення раптових перешкод, невдач і впливу інших несприятливих факторів.

Структура якостей динамічна, адже визначається змінними умовами діяльності. Завдяки цьому, тимчасово центральне місце в структурі може зайняти будь-яка інша якість, наприклад, у стаєра в конкурентній боротьбі з рівними суперниками, коли важливо не упустити момент рішучого старту, центральні якості – наполегливість і завзятість – поступаються на певний час своїм місцем рішучості і сміливості.

Специфіка різних видів спорту чинить значний вплив на вимоги до морально-вольових якостей спортсменів.

Як правило, представники кожного виду спорту мають власні, провідні та наближені до них підкріплюючі морально-вольові якості, які об'єднуються усі разом у конкретну цілеспрямованість. Ці складові необхідні для свідомого прийняття рішення в ситуації контролювання і регулювання своєї поведінки в ході взаємодії¹⁶⁶.

Емоційна стійкість особистості вважається однією з найважливіших особистісних якостей учня, який дозволяє гарно проявити себе як у тренувальному, так і змагальному процесах.

¹⁶⁶Бабаян, К. Л. 1970. *Анализ структуры волевых качеств и особенности их проявления в процессе воспитания спортсменов*: Кандидат педагогических наук.

Ефективною формою є емпатія, як один із механізмів у структурі особистості, яка допомагає встановити зв'язок з оточуючим середовищем засобом спілкування. Якщо в умовах ідентифікації стан людини можна визначити на основі інтерпретації, то емпатія, у такому випадку, є передумовою співпереживання, співчуття, співучасті. Емпатійні переживання учня, його здатність до емоційного співпереживання, співчуття будуть відігравати важливу роль у формуванні морально-вольових якостей.

Сензитивність – риса характеру особистості, яка проявляється підвищеним рівнем чутливості до подій, що відбуваються з нею. Ця якість передбачає наявність емпатії. Сензитивність починає розвиватись ще в дитинстві, коли починають формуватись базові соціальні установки, закладаються основи світогляду, звички, пізнавальні здібності та ін.¹⁶⁷. Сензитивність визначається найменшою силою впливу зовнішніх факторів, яка необхідна для виникнення психічної реакції, тобто, мінімальною силою подразника. Підлітковий вік є сензитивним для становлення особистості та вибору життєвого шляху. В цей період особистість розвивається в соціумі, навчається в закладах освіти, визначає свої плани на майбутнє. Мотиваційна та вольова сфера набуває якісних змін, підліток навчається керувати своїми емоціями і емоційними станами.

Саморозвиток та самоконтроль є не менш важливими внутрішніми структурами особистості, які впливають на розвиток комунікативних вмінь підлітка.

Саморозвиток у підлітковому віці – це цілеспрямований процес самовдосконалення, що визначається метою і стратегією навчальної діяльності, здобуттям комунікативних знань, умінь та навичок. Невід'ємною складовою саморозвитку є самоконтроль.

¹⁶⁷Дудник, І. О. 2016. *Формування вольових якостей у студентів у процесі занять фізичною культурою: навч.-метод. посіб.* Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького.

Самоконтроль – це здатність контролювати, адекватно оцінювати свої емоції. Самоконтроль як вольова якість особистості характеризується високим рівнем самосвідомості і пов'язана з контролем поведінки, емоцій, думок. Завдяки самоконтролю особистість може успішно спілкуватись з іншими людьми, незважаючи на можливі проблеми та внутрішні переживання.

Самостійність волі передбачає при врахуванні думок інших людей, їхніх порад, певну критичність щодо цих думок і порад. Самостійність волі може бути протиставлена, з одного боку, впертості, негативізму, а з іншого – навіюванню. Негативізм – це немотивована протидія всьому тому, що йде від інших; упертість – це мотивована протидія, за якої людина діє відповідно до прийнятого нею рішення, але це рішення і мотивування не мають об'єктивних підстав.

Велике значення для аналізу вольових якостей особистості має моральність волі, яка виявляється в тому, які цілі людина перед собою ставить, які засоби для їх досягнення вона вибирає; які при цьому реалізує спонукання; якими принципами вона керується. Усі вказані складові оцінюються в цьому випадку з точки зору їх відповідності моральним нормам.

Слід відзначити, що не за всіх обставин може сформуватися потрібна вольова якість. Наприклад, для виховання наполегливості не підходять короточасні справи. Для її формування необхідні справи, які виконуються тривалий час. Для виховання витримки необхідне емоційне та фізичне напруження. Більше того, ці якості мають свою специфіку та своєрідність залежно від специфіки діяльності людини. Так, рішучість спортсмена не тотожна рішучості лікаря, а сміливість парашутиста – сміливості вченого. Але в будь-якому випадку, позитивні якості волі, вияв її сили забезпечують успішність діяльності.

2. *Зв'язки зумовленості:* 1) досвід розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл є значимим у об'єктній спрямованості діяльності, ставлення до морального виховання загалом. Засвоюваність досвіду не може не породжувати протиріч між наявними у студентів знаннями та недостатністю умінь щодо розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Це протиріччя вирішується тоді, коли знання, як основа досвіду вдосконалюється і збагачується, завдяки чому тренер-викладач зосереджений на учневі, на розвитку його морально-вольових якостей. Досвід розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл становить зміст рефлексії студента, що виводить його на рівень світоглядного осмислення результатів діяльності;

2) особистість викладача, що формує готовність майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, впливає на формування особистості майбутнього педагога, орієнтованого на розвиток морально-вольових якостей учнів.

3. *Зв'язки перетворення,* реалізовані в процесі формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, породжують нові відносини між викладачем і студентами. Ці перетворення у контексті формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл можуть бути реалізовані тоді, коли викладач:

а) формує когнітивний компонент готовності майбутніх тренерів-викладачів таким чином, що знання «доводиться» до стадії освоєння, відтворення та використання як у модельованих у навчальному процесі ситуаціях, так і безпосередній педагогічній практиці;

б) формує потребу студентів до розвитку морально-вольових якостей учнів, мотивів, які спонукають їх до здійснення моральних вчинків, і збагачує ці мотиви через розвиток ціннісного ставлення до учнів;

в) формує педагогічні вміння (практичний компонент готовності), що дозволяють студентам реалізовувати виховні впливи під час педагогічної діяльності та практики;

г) формує ціннісне ставлення студентів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл (рефлексивний компонент готовності).

Розроблені критерії, показники та рівні сформованості у майбутніх тренерів-викладачів готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл представлені у додатку А.

Достовірність розроблених критеріїв визначається їх органічним зв'язком з 1) виділеними структурними компонентами готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ як важливих особистісних характеристик педагога та 2) з педагогічними умовами формування у майбутніх тренерів-викладачів готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, що дозволяє перевірити і обґрунтувати їх ефективність.

Таким чином, представлений опис критеріїв, показників та рівнів формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ дозволяє зробити висновок про те, що у комплексі вони виявлять ступінь вираженості готовності тренерів-викладачів до розвитку означених якостей.

2.2 Модель підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл

Необхідність моделювання процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ обумовлена двома факторами: 1) структурною складністю досліджуваного феномену та 2) складністю самої діяльності тренера-викладача, у якій органічно поєднується загальне (педагогічна складова професійної діяльності тренера-викладача) та суб'єктивне (власне фізкультурна діяльність тренера-викладача).

Виходячи із прийнятого в науці розуміння моделі (від фр. *modele* – зразок, прообраз) як зменшеного (або в натуральну величину) відтворення або схеми чогось; штучно створеного аналога якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується для вивчення його структури, властивостей, взаємозв'язків і відносин, модель у нашому дослідженні виступає ідеальним образом процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. При цьому ми виходимо з того, що будь-яке педагогічне явище – це єдність ідеального та реального: ідеальне – це педагогічний процес до моменту його втілення у практику; це, за своєю суттю, уявлення про майбутній реальний процес.

Моделюючи процес підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, ми виходили із наявних досліджень у вітчизняній педагогічній науці: Л. Бекірової¹⁶⁸, Л. Дудурової¹⁶⁹, О. Сакалюк¹⁷⁰, О. Юрченко¹⁷¹ (модель формування готовності майбутніх

¹⁶⁸ Бекірова Л. Е. (2009) *Модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування інтерактивних технологій навчання*. Педагогічний дискурс. Вип. 6. С. 23-27

¹⁶⁹ Дудурова Л. Ю. (2014) Модель формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Вип. 118(2). С. 116-119

¹⁷⁰ Сакалюк О. О. (2016) Модель формування готовності менеджерів освіти до професійної діяльності в сучасних умовах. Наукаіосвіта. № 6. С. 107-111.

учителів до професійної діяльності), С. Гаркуші¹⁷², А. Леоненко¹⁷³, Р. Голь¹⁷⁴ (модель формування готовності майбутніх фахівців фізичного виховання до професійної діяльності) та ін.

При моделюванні процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ ми використали метод уявного моделювання, який дозволяє вивчати об'єкти за умови, коли їх безпосереднє вивчення в реальних умовах ускладнене. Складність пізнання досліджуваного явища пояснюється його приналежністю до якостей особистості, які показують зміст внутрішнього світу людини і проявляються тільки у ситуації діяльнісної активності учнів. Саме тому представлена нами модель відноситься до уявних моделей: вона конструюється у формі уявних образів, існуючих лише теоретично. Обґрунтованість такого підходу, на думку М. Верховської¹⁷⁵, визначається можливістю за допомогою моделювання порівнювати і оцінювати різні варіанти рішень, імітувати реальні процеси, планувати рішення про вибір альтернативних моделей, які виступають у якості аналога досліджуваного об'єкта, якого ще немає в реальності, але який, завдяки представленню дослідника, може в процесі моделювання зазнавати перетворення. Модель процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ дозволяє нам конкретизувати вирішення наступних завдань дослідження:

171 Юрченко О. (2015) Зміст і структура моделі готовності вчителів початкових класів до впровадження технологій самозбереження в системі професійної діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. № 10. С. 331-337.

172 Гаркуша С. В. (2014) Модель формування готовності майбутніх фахівців фізичного виховання до використання здоров'язберезувальних технологій. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. Вип. 118(2). С. 94-99.

173 Леоненко А. В. (2015) Обґрунтування моделі формування готовності майбутнього вчителя фізичної культури до патріотичного виховання старшокласників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Вип. 45. С. 353-361.

174 Голь Р. М. (2013) Експериментальна модель розвитку готовності до педагогічної діяльності викладачів фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту ВВНЗ засобами педагогічного оцінювання. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 5. С. 23-30.

175 Верховська М. В. (2016) Структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до використання фізкультурно-оздоровчих технологій у професійній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету. Фізичне виховання та спорт*. № 2. С. 5-14.

1) розробити теоретичні основи процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку означених рис як професійно значущої особистісної якості; 2) розробити комплекс педагогічних умов, що забезпечують ефективне досягнення запланованого результату; 3) визначити можливі ризики, спланувати коригуючі заходи та розробити критеріально-оцінний апарат для виявлення рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

У якості основи моделювання процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у нашому дослідженні обраний тип структурно-змістової моделі, у якій досліджуване явище розглядається як цілісна система, яка складається із сукупності складових, які взаємодіють між собою і є частиною педагогічного середовища; знаходяться у логічній та змістовій підпорядкованості, забезпечують послідовність вирішення поставлених завдань.

Розроблена модель підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у закладі вищої освіти (рис. 2.2) включає в себе концептуально-цільовий, змістовий, процесуальний та результативний блоки. Концептуально-цільовий блок моделі складається з трьох елементів: мети, завдання, підходів та принципів.

Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ здійснюється на основі п'яти провідних підходів: системного, діяльнісного, аксіологічного, компетентнісного і акмеологічного, які змістовно та структурно відповідають суті досліджуваного явища.

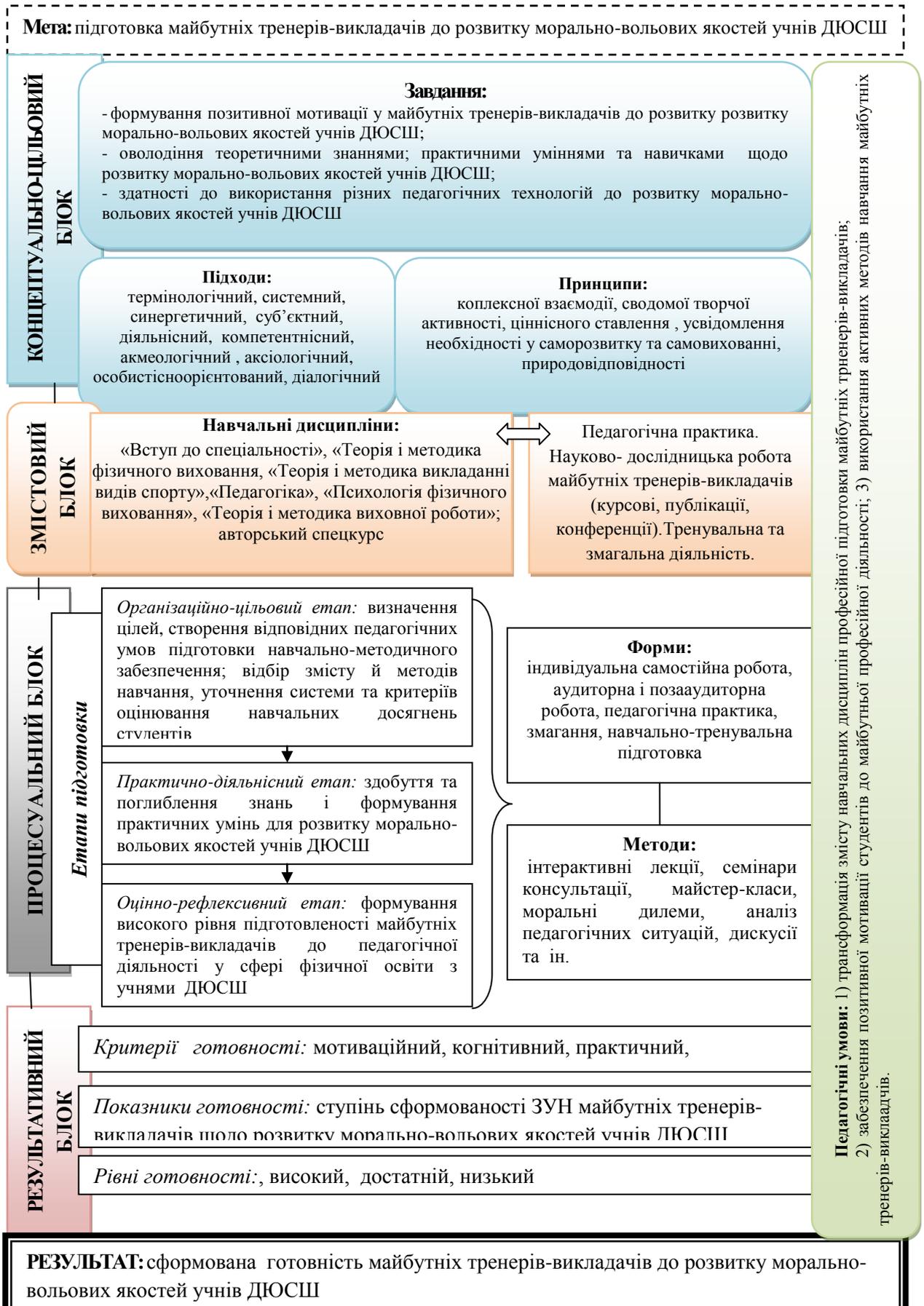

Рис. 2.2. Модель підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ

Системний підхід дозволяє розглядати готовність майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ як системне явище більш складної системи, у якості якої виступає особистість тренера-викладача.

Застосування у дослідженні системного підходу дозволяє, на думку О. Дубасенюк, з'єднати поодинокі процеси, деталі, результати аналітичного експерименту у гармонійну саморганізовану систему, головною ознакою якої є наявність системоутворюючого фактору¹⁷⁶. Використання системного підходу у педагогічних дослідженнях дозволяє¹⁷⁷:

1) визначення об'єкта і предмета дослідження як систем; 2) виявлення складових елементів цих систем і зв'язків між ними; 3) визначення умов ефективного функціонування і розвитку цих систем; 4) побудова моделі управління системами.

Провідним принципом системного підходу в нашому дослідженні виступає *принцип комплексної взаємодії*, який, по-перше, забезпечує інтеграцію всієї сукупності умов і факторів, що мають пряме або непряме відношення до формування особистості; по-друге, дозволяє досліджувати вплив різних предметів і явищ дійсності один на одного у єдності цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу і взаємодії; по-третє, регулює використання у процесі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ різноманітних педагогічних методів, прийомів, форм та засобів навчальної діяльності та фізичного виховання.

Основним принципом діяльнісного підходу в нашому дослідженні є *принцип свідомої творчої активності*, який полягає у розумінні людини як

¹⁷⁶Методологія наукової діяльності : навч. посібник / [Д. В. Чернілевський, О. С. Антонова, Л. В. Барановська, О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк та ін. ; заред. проф. Д. В. Чернілевського]. [2-ге вид., допов.]. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.

¹⁷⁷Гаращук Є. В. (2006) Системний підхід у розбудові системи освіти. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Вип. 10. С. 151-154.

ініціативного та свідомого творця свого життя і діяльності; специфічній самоорганізації студентів свого особистісно-розвиваючого простору, в якому відбуваються усвідомлення ними свого особистісного професійного зростання, освоєння і прийняття змісту освіти, оволодіння педагогічними технологіями, які сприяють поступовому становленню творчо оригінального індивідуального стилю професійної діяльності. Реалізація принципу свідомої творчої активності полягає у визнанні домінуючої ролі суб'єктів діяльності у визначенні траєкторії руху до професіоналізму, у виборі засобів і методів професійного розвитку, визнанні наявності у людини необмежених можливостей до особистісного розвитку, власного творчого потенціалу як джерела неперервної самоосвіти, саморозвитку та самовдосконалення.

Використання аксіологічного підходу (Т. Єрмакова¹⁷⁸ О. Тараріна¹⁷⁹, А. Ускова¹⁸⁰, Н. Фунтікова¹⁸¹, С. Юткало¹⁸² та ін.) дозволяє підходити до процесу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ з позиції визнання цінності, перш за все, людини та її здоров'я як атрибуту життя, а також цінності фізичної культури і професійно-педагогічної діяльності. Наука «аксіологія» (від грец. «Ахія» – цінність, «logos» – вчення) у найширшому розумінні – це вчення про цінності, їх походження, сутність, функції, типи та види. Аксіологічний підхід дозволяє розробляти педагогічні проблеми з огляду на механізми прийняття суб'єктом соціально значущих цінностей, які, перетворюючись у його внутрішньому світі в особисті ціннісні орієнтації, стають у результаті

¹⁷⁸ Єрмакова Т. С. (2015) Аксіологічний підхід до формування культури здоров'я. Педагогіка та психологія. 2015. Вип. 47. С. 301-307.

¹⁷⁹Тараріна О. В. (2012) Демократична культура особистості: аксіологічний підхід. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Вип. 3. С. 163-170.

¹⁸⁰Ускова А. Л. (2013) Аксіологічний підхід до проблеми формування в учнів основних засад піклування про іншу людину в системі наукового соціогуманітарного знання. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. №. 2. С. 253-256

¹⁸¹Фунтікова Н. В. (2012) Аксіологічний підхід у дослідженні проблеми виховання інтелігентності у студентської молоді. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Вип. 4. С. 157-166.

¹⁸²Юткало С. Ю. (2011) Аксіологічний підхід до проблеми формування авторитету вчителя загальноосвітнього навчального закладу в процесі професійної діяльності. Педагогіка та психологія. Вип. 40(3). С. 127-132.

одним з джерел мотивації його поведінки і діяльності. У нашому дослідженні аксіологічний підхід реалізується за допомогою принципу ціннісного ставлення до професійно-педагогічної діяльності, яка забезпечує розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Основні положення компетентнісного підходу до освіти обґрунтовано у «Проекті ТЮНІНГ» (TUNING Project)¹⁸³, Проекті Європейської комісії «Налаштування освітніх структур в Європі»¹⁸⁴, а також у документах міжнародних організацій: ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Ради Європи, ПРООН, Організації європейського співробітництва та розвитку, Міжнародного департаменту стандартів, Кабінету Міністрів України «Національна рамка кваліфікацій» (2011), МОН України «Комплекс нормативних документів для розробки складових галузевих стандартів вищої освіти»(2008)¹⁸⁵.

Особлива увага до компетентнісного підходу в підготовці майбутніх тренерів-викладачів пояснюється тим фактором, що сьогодні важливим є не тільки те, що знає фахівець, але й те, що він уміє робити, як саме застосовує набуті знання та вміння в своїй професійній діяльності. Тому, розглядаючи професійну компетентність майбутнього тренера-викладача, ми зосереджуємо свою увагу, насамперед, на рівні сформованості в студентів особистісних, змістовних та діяльнісних якостей, оскільки вважаємо їх головними чинниками становлення тренерів-викладачів як компетентного, професійного фахівця. Компетентнісний підхід спрямовує освіту на формування цілої системи компетентностей (знань, умінь, навичок, ставлень тощо), котрими мають оволодіти студенти під час навчання.

¹⁸³Tuning Educational Structures in Europe. 2000. [online]. Режим доступу: <http://tuning.unideusto.org/tuningeu> [дата звернення 25 листопада 2018].

¹⁸⁴Проект Європейської комісії «Налаштування освітніх структур в Європі» [online]. Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/541-nalashtuvanna-osvitnih-struktur-v-jevropi-tuning-.html> [дата звернення 26 листопада 2018].

¹⁸⁵Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти, 2008. [online]. Режим доступу: <https://editor.inhost.com.ua> [дата звернення 17 грудня 2018].

І. Бургун зазначає, що актуальність упровадження в освітню практику України компетентнісного підходу зумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками¹⁸⁶. До зовнішніх чинників науковець відносить, зокрема, стрімкий соціальний, технологічний і політичний розвиток світу, який вимагає від майбутніх учителів володіння певними якостями і вміннями (бути гнучким, мобільним, уміти презентувати себе на ринку праці; використовувати знання як інструмент для розв'язання життєвих проблем; ухвалювати нестандартні рішення й нести за них відповідальність; володіти комунікативною культурою, уміти працювати в команді; уміти виходити з будь-яких конфліктних ситуацій; уміти здобувати, аналізувати інформацію, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення; бути здатним до багаточисленних альтернатив, запропонованих сучасним життям).

Внутрішніми чинниками впровадження компетентнісного підходу в освітній вітчизняний простір І. Бургун вважає кризу знанневої парадигми освіти, яка зумовлена змінами феномену знання і його співвідношенням із суспільною практикою (модель навчання орієнтована тільки на здобуття знань і недостатньо враховує діяльнісний, ціннісно-мотиваційний, емоційний аспекти навчально-пізнавальної діяльності особистості), а також втратою актуальності потреби перевантажувати пам'ять (оскільки сьогодні затребуваним є фахівець, який не очікує інструкцій, а вступає в життя із сформованим творчим досвідом).

Ще одним чинником упровадження компетентнісного підходу вважаємо вхід України до Болонського процесу. Болонська угода передбачала розробку і прийняття загальноєвропейських кваліфікаційних стандартів, в основі яких покладено компетентнісний підхід, який передбачає формування

¹⁸⁶Бургун, І. В. Актуальність упровадження компетентнісного підходу в освітню практику [online]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua> [Дата звернення 3 грудня 2018].

системи компетенцій для успішного життя особистості, її навчання та професійної реалізації. Необхідність реалізації компетентнісного підходу зумовлена також стрімкою загальною комп'ютеризацією населення. Людині потрібні навички критичного мислення з метою розумного використання інформації і контролювання потоку інформації.

З-поміж сутнісних ознак компетентнісного підходу в освіті виділяємо наступні: формування і розвиток компетентностей, можливість побачити результат освітнього процесу з позиції запитів суспільства та потреб ринку праці, цільова орієнтація освіти, націленість на результат у діяльнісному вимірі, активізація суб'єктності у навчанні, технологічність (створення умов для активної соціальної дії, проєктної, дослідницької діяльності тощо).

У нашому дослідженні компетентнісний підхід реалізується з урахуванням принципу професійної орієнтації у трьох проєкціях: 1) ефективне формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ здійснюється за умови педагогічно доцільного стимулювання професійних інтересів студентів через закріплення у них позитивних мотивів вибору професії тренера-викладача; 2) усвідомлення вимог до морально-вольових якостей учнів, необхідних для виконання професійної діяльності тренерами-викладачами; 3) формування установки у майбутніх тренерів-викладачів на неперервне розширення системи необхідних знань, умінь, навичок, що дозволяють здійснювати професійну діяльність з метою розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Професійна педагогічна діяльність майбутніх тренерів-викладачів передбачає їх готовність до самооцінки результатів своєї діяльності. Це дозволить здійснювати аналіз власних спортивних та педагогічних досягнень та виявляти недоліки з метою їх усунення, а також спонукатиме до саморозвитку та самовдосконалення. Зазначене явище притаманне *акмеологічному підходу* до підготовки майбутніх тренерів-викладачів.

Акме (від грец. акме – найвищий ступінь, вершина чого-небудь) – період найвищого злету, розвитку, розквіту творчої діяльності. Акмеологія – «наука про закономірності, умови, фактори і стимули, що сприяють чи заважають самореалізації творчих потенціалів зрілих людей у процесі саморуху до вершин професіоналізму і продуктивної утворюючої діяльності, яка втілюється в соціально-значимих продуктах культур»; «наука про закономірності розвитку та функціонування найвищої творчої діяльності людини»¹⁸⁷.

Окреслений підхід передбачає вивчення особистості з точки зору розвитку самоактуалізації її творчого потенціалу, самовдосконалення, самостійної професійної діяльності, системи підвищення кваліфікації (за Н. Кузьміною). За основу саморозвитку і самоорганізації береться потреба людини в нових досягненнях, прагнення до успіху та вдосконалення, активна життєва позиція, віра в свої можливості¹⁸⁸.

Акмеологічний підхід визначає спрямованість особистості на розкриття всіх її потенційних можливостей, досягнення вершин професійної майстерності; розкриває закономірності розвитку і саморозвитку зрілої людини, вивчає закономірності самовдосконалення, самокорекції і самоорганізації діяльності під впливом нових вимог.

Опора у підготовці майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ на акмеологічний підхід створює передумови для: 1) спрямування майбутніх тренерів-викладачів на самопізнання і визначення напрямків самовдосконалення; 2) інтеграції на єдиній технологічній основі базових професійно-орієнтованих навчальних дисциплін (педагогіку, психологію і фізичну культуру); 3) поглиблення психолого-педагогічної спрямованості їх підготовки; 4) інтенсифікації

¹⁸⁷Бусел, В. Т. ред., 2009. *Великий тлумачний словник української мови*. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун».

¹⁸⁸ Кузьміна, Н. В. 1990. *Професіоналізм личности преподавателя и мастера производственного обучения*. Москва : Высшая школа.

процесу професійного становлення студентів за допомогою інтеграції загальнокультурної, загальноосвітньої і професійної підготовки.

Інструментом реалізації акмеологічного підходу в нашому дослідженні є *принцип усвідомленого саморозвитку*, який уможливорює а) високу сформованість у студентів відповідальності за власне життя; б) формування здібностей до самопізнання та високого рівня сформованості механізмів саморозвитку і готовності до самовиховання, самоосвіти, самоорганізації та самоконтролю. Саме ці якості свідчать про акмеологічну зрілість людини, показником якої є рівень розвитку суб'єктно-діяльнійшої позиції особистості, яка дозволяє їй приймати самостійні рішення і здійснювати творчу діяльність на основі усвідомлення перспектив і можливостей самореалізації творчого потенціалу.

Сутність змістового блоку моделі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ складає методика, особливості якої детально описані у п. 3.2. цієї роботи. Зазначимо лише, що практично у всіх дослідженнях, присвячених вивченню педагогічної діяльності (Л. Білан¹⁸⁹, О. Пастовенський¹⁹⁰, В. Ряшко¹⁹¹ та ін.) відзначається залежність якості педагогічної діяльності від рівня володіння педагогом мистецтвом впливу на учня засобами своєї спеціальності, у якості яких в цьому дослідженні виступають засоби фізичної культури та спорту. У структурі педагогічної діяльності прийнято виділяти три основних компоненти: конструктивний, комунікативний та організаторський.

Конструктивний компонент пов'язаний з розробкою тематичних планів, конспектів занять фізичною культурою, сценаріїв виховних і культурно-масових заходів, фізкультурно-оздоровчого дозвілля учнів

¹⁸⁹ Білан Л. (2013) Професійна педагогічна діяльність. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. 2013. № 1. С. 8-11.

¹⁹⁰ Пастовенський О. (2020) Системний підхід у реалізації ідей педагогіки партнерства. Нова педагогічна думка. № 3. С. 29-32.

¹⁹¹ Ряшко В. І. (2013) Науково-педагогічна діяльність Гегеля. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. Вип. 2. С. 493-504.

ДЮСШ, проектуванням різних освітніх програм фізкультурно-спортивної спрямованості для учнів, що сприяє формуванню готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, зокрема до використання у цьому контексті ефективних педагогічних технологій.

Комунікативний компонент педагогічної діяльності регулює взаємодію майбутніх тренерів-викладачів з усіма учасниками освітнього простору (учнями, педагогами, батьками учнів та іншими представниками педагогічної громадськості), і проявляється в умінні вибудовувати з учнями гармонійні відносини на основі принципів гуманізації і демократизації освіти з урахуванням сучасних тенденцій розвитку системи освіти, у яких утверджується створення умов для повноцінної реалізації дитиною своїх здібностей і можливостей, повного самовираження і саморозкриття, особистісного саморозвитку та самовдосконалення.

Організаторський компонент педагогічної діяльності майбутніх тренерів-викладачів визначає ефективність їх організаційно-педагогічної діяльності, яка залежить від двох груп педагогічних умінь: 1) уміння управляти собою – психотехнічні вміння (володіння собою, своїм тілом, способами управління емоційним станом, прийомами релаксації для зняття фізичного та психічного напруження, способами вилучення негативних емоційних переживань, заміни їх позитивними з метою створення та збереження творчого робочого самопочуття; 2) уміння, необхідні для взаємодії з учасниками освітнього процесу, ефективність якого визначається ступенем володіння педагогом засобами виразності: вербальними (ораторським мистецтвом: інтонаційна виразність мови, чіткість дикції, ритм і темп мови, смислова точність мовних висловлювань, стилістична і мовна грамотність) і невербальними (емоційно-образна виразність зовнішніх проявів – зовнішній вигляд, тілесні рухи (міміка, жести, поза), які

відображають внутрішній стан, відвертість відносин і почуттів тренерів-викладачів).

Отже, оволодіння конструктивними, комунікативними та організаторськими вміннями забезпечує майбутнім тренерам-викладачам необхідну педагогічну стійкість, показниками якої є креативність (швидкість реакції у нестандартних ситуаціях), ініціативність (володіння педагогічною стратегією, здатність конструктивно вирішувати складні педагогічні ситуації), сугестивність (емоційна стійкість, здатність володіти собою), відповідальність (готовність відповідати за наслідки своїх рішень), рефлексивність (здатність до самоаналізу своєї поведінки і до самоконтролю у процесі спілкування).

Процесуальний блок моделі охоплює етапи підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (організаційно-цільовий, практично-діяльнісний та оцінно-рефлексивний); форми (індивідуальна самостійна робота, аудиторна і позааудиторна робота, педагогічна практика, навчально-тренувальна підготовка та ін.) та методи (інтерактивні лекції, семінари, консультації, майстер-класи, моральні дилеми, дискусії та ін.)

Результативний блок охоплює критерії (мотиваційний, когнітивний, практичний та рефлексивний), показники (ЗУН, необхідні майбутнім тренерам-викладачам для розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ) та рівні їх готовності до реалізації цього процесу (високий, достатній та низький). Детально окреслені компоненти представлено у п.2.1 дисертаційної роботи.

Наскрізним компонентом моделі готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ є педагогічні умови, детальний аналіз яких представлено у наступному розділі дисертаційного дослідження.

Отже, реалізація в процесі професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів розробленої структурно-змістовної моделі гарантовано забезпечує формування їх готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ завдяки повноті відображення змісту організованого процесу і всіх його структурних елементів.

2.3. Педагогічні умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл

Як показано у попередньому розділі дисертації, ДЮСШ є ефективним соціальним інститутом з розвитку спортивних здібностей дітей та молоді, їхнього оздоровлення, забезпечення змістовного дозвілля, а також інтеріоризації ними суспільних норм і цінностей. Серед різноманітних аспектів у діяльності ДЮСШ чільну роль відіграє виховний. Проте, виконання ДЮСШ виховної місії ускладнюється у зв'язку з недостатньою готовністю тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Запорукою подолання означеного недоліку виступає відповідно спрямована діяльність вищої школи.

Огляд наукових праць, безпосередньо присвячених різним аспектам формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до виховної роботи (Г. Бабушкін, Ю. Іоакиміді, В. Мазін, В. Пономарьов, М. Прохорова, О. Федик, О. Хуртенко та ін.), дає змогу дійти висновку, що на сьогодні не розроблено цілісної методичної системи, спрямованої на формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

З огляду на вищезазначене, метою підрозділу стало наукове обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Першим нашим кроком у цьому напрямку стало уточнення сутності терміну «педагогічні умови». У науково-педагогічних працях терміном «педагогічні умови» позначається характеристика педагогічного середовища; обставини, необхідні для перебігу педагогічного процесу; фактори, шляхи, напрями педагогічного процесу; уявні результати педагогічного процесу; форми, методи, педагогічні прийоми.

Так, наприклад, означеним терміном позначається:

- сукупність заходів освітнього процесу, що забезпечує необхідний рівень розвитку особистості того, хто навчається¹⁹²;
- обставини, що сприяють формуванню професійно-важливих якостей та роблять можливим формування професійно бажаних особистісних новоутворень¹⁹³;
- обставини, що сприяють розвитку учня, або, навпаки, гальмують його розвиток в освітньому процесі¹⁹⁴.

Зазначимо, що формулюючи педагогічні умови в тому чи іншому дослідженні, науковці сходяться в думці, що вони мають інтегрувати найважливіші взаємопов'язані сторони педагогічного процесу й водночас бути мінімально достатніми, не перевантажуючи дослідження зайвим «баластом»¹⁹⁵.

З огляду на різноманітність трактування терміну «педагогічні умови», його використання в нашому дослідженні потребує певної конкретизації і уточнення.

Спираючись на наведені вище міркування, а також визначення слова «умови» у Великому тлумачному словнику української мови (де ним

¹⁹²Шкреттій, Ю. М. 2010. Система підвищення кваліфікації тренерів: збірних команд з олімпійських видів спорту. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : зб. наук. праць. Харків, С. 29–35.

¹⁹³Гончаренко, С. 1997. *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.

¹⁹⁴Тер-Ованесян, А. А. 1986. *Педагогіка спорту*. Київ: Здоров'я.

¹⁹⁵Келлер, В. С. 1992. *Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів: навч. посіб.* Луганськ: Українська Спортивна Асоціація.

позначено «необхідні обставини, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь»¹⁹⁶), під педагогічними умовами у нашому дослідженні будемо розуміти обставини, що є необхідними й достатніми для формування готовності майбутніх тренерів-викладачів ДЮСШ до виховної роботи.

Асоційованим із терміном «педагогічні умови» виступає поняття «формування», яким у педагогіці позначають:

– процес розвитку людини, пов'язаний з особистісними змінами, що відбуваються через виховання, освіту і навчання¹⁹⁷;

– процес розвитку та становлення особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, результат якого – досягнення цілісності особистості, високого рівня її зрілості¹⁹⁸;

– зміни особистості в ході взаємодії з дійсністю, появу фізичних і соціально-психологічних новоутворень у структурі особистості й, у зв'язку з цим, зміну зовнішніх її проявів¹⁹⁹.

Спираючись на наведені визначення, терміном «формування» будемо позначати процес цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість майбутнього тренера-викладача ДЮСШ, результат якого – деякі особистісні новоутворення. Для позначення цих новоутворень будемо використовувати термін «готовність до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ».

Теоретичний аналіз і вивчення практичного досвіду формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ свідчать про необхідність розробки науково

¹⁹⁶ Новий тлумачний словник української мови [Текст] : 42 000 слів: У 4 т.: Для студ. вищих та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. - К. : Аконіт, 1998. (Нові словники). Т. 1 : А - Є. - [Б. м.] : [б.в.], 1998. С. 1295.

¹⁹⁷ Алексюк, А. М. 1998. *Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: монографія*. Київ: Либідь. С. 43

¹⁹⁸ Рапацевич, Е.С., 2005. *Педагогіка: Большая современная энциклопедия*. Минск: «Соврем. Слово».

¹⁹⁹ Пітин, М. 2015. *Теоретична підготовка в спорті: монографія*. Львів: ЛДУФК.

обґрунтованих педагогічних умов, які забезпечують ефективність цього процесу. До них ми відносимо:

- 1) трансформацію змісту підготовки майбутніх тренерів-викладачів у закладах вищої освіти до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ;
- 2) забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів ДЮСШ;
- 3) використання активних методів навчання як педагогічної умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Розглянемо кожну із зазначених умов більш детальноше.

2.3.1. Трансформація змісту підготовки майбутніх тренерів-викладачів у закладах вищої освіти

На основі аналізу наукового доробку вітчизняних вчених В. Бабич²⁰⁰, С. Ігнатенко²⁰¹, Р.Карпюк²⁰², Т.Кравчук²⁰³, О. Надтоки²⁰⁴ та ін., нами сформовані рекомендації для закладів вищої освіти щодо трансформації змісту підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ:

– посилення навчальних дисциплін професійної підготовки змістовими модулями (додаток К), спрямованими на формування готовності майбутніх

²⁰⁰Бабич В. І. (2006) Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров'я школярів : Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / В. І. Бабич; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. Луганськ, 20 с.

²⁰¹Ігнатенко С.О. (2007) Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О.,21 с

²⁰² Карпюк Р. П. (2004) Підготовка вчителя фізичної культури до розв'язання професійних ситуацій : Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. Т., 20 с.

²⁰³ Кравчук Т. М. (2004) Педагогічна підготовка майбутніх учителів фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України (20 - 80 рр. ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. М. Кравчук; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Х., 20 с.

²⁰⁴ Надтока О. О. (2018) Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до виховної роботи у дитячо-юнацьких спортивних школах: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя.

тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (табл. 2.1);

– уведення до циклу навчальних дисциплін вільного вибору здобувача спецкурсу «Основи формування моральних якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту» (додаток Л).

Таблиця 2.1

Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ: змістові модулі навчальних дисциплін професійної підготовки

№ з/п	Навчальна дисципліна	Змістовий модуль
Цикл навчальних дисциплін професійної підготовки		
1	Педагогіка	Значення морально-вольових якостей у формуванні особистості учнів ДЮСШ
2	Психологія та психологія особистості	Вікові особливості розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ
3	Теорія і методика фізичного виховання	Виховні функції тренера-викладача
4	Теорія і методика спортивної підготовки	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами фізичної культури та спорту
5	Вступ до спеціальності	Роль особистості тренера-викладача у розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ
6	Теорія і методика фізичного виховання у навчальних закладах освіти	Місце ДЮСШ у системі фізичного виховання учнів
7	Теорія і методика гімнастики	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами гімнастики
8	Теорія і методика спортивних та рухливих ігор	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами спортивних ігор
9	Теорія і методика плавання	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами плавання
10	Теорія і методика легкої атлетики	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами легкої атлетики
11	Методи математичної статистики, засоби комп'ютерних технологій і спортивна метрологія	Діагностика ефективності виховної роботи у ДЮСШ

Формулювання першої педагогічної умови обумовлюється наступним: у результаті аналізу освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм та навчальних планів, деякі результати якого

наведені у першому розділі дисертації, ми дійшли висновку, що у сучасних умовах суттєво змінюється перелік дисциплін і збільшується загальний обсяг навчального часу.

Звернемо також увагу на зауваження В. Левківа, який вважає, що тенденція до значного збільшення кількості навчальних дисциплін в системі професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів негативно впливає на формування у студентів професійної компетентності²⁰⁵.

Зважаючи на наведені аргументи, створення названої педагогічної умови ми пов'язали зі зверненням уваги на програми окремих дисциплін, навчальний об'єкт яких асоціюється з тією чи іншою ознакою готовності майбутнього тренера-викладача до виховної роботи в ДЮСШ.

Зауважимо, що визначені дисципліни є традиційними для навчальних планів ЗВО, де готують тренерів-викладачів ДЮСШ. При належному спрямуванні вони можуть стати необхідним чинником формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до виховної роботи.

При вдосконаленні змісту обраних дисциплін ми враховували вимоги до модульної структуризації їхнього змісту. Зокрема те, що відповідно до сучасних нормативних документів, фахова підготовка має організовуватися на основі використання ECTS (чи сумісної з нею системи) і модульних технологій організації освітнього процесу.

Використання модульного принципу в процесі розробки змісту навчальних дисциплін спрощувало те, що основні організаційно-методичні питання модульної організації навчального процесу детально розглянуті у роботах Г. Михайлишина²⁰⁶ та А. Сватсьєва²⁰⁷ та інших дослідників, роботи

²⁰⁵ Левків, В. І. 2014. Тенденції розвитку системи професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів зі спортивних ігор у вищих навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт*: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 3К (45) 14. С. 107–111.

²⁰⁶ Михайлишин, Г. Й. 2006. *Формування професійних умінь майбутніх учителів у системі виховної роботи вищих навчальних закладів фізичного виховання*: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Ін-т вищої освіти АПН України. Київ.

яких присвячено проблематиці фахової підготовки фахівців фізичного виховання та спорту.

Розроблення змісту модулів спрощувалося також тим, що у закордонних університетах (зокрема, британських, канадських, французьких, швейцарських, російських тощо), підготовка фахівців фізичного виховання та спорту також здійснюється за кредитно-модульною системою. В основу модулів покладаються лаконічно та змістовно сформульовані компетенції, що дає змогу забезпечити високий рівень упорядкованості процесу навчання. При цьому зміст модулів досить повно представлений в Інтернеті.

Як зазначається в нормативних документах, у кожному модулі мають бути чітко визначені мета і завдання навчання, а також основні поняття, навички й уміння, що формуються в процесі засвоєння його змісту; передбачено оцінку і вимірювання обсягу завдань, роботи, відвідування студентом занять; описано початковий, проміжний й остаточний контроль підготовленості студентів. У свою чергу, сукупність модулів має становити єдине ціле в контексті тієї чи іншої навчальної дисципліни²⁰⁸.

Зважаючи на сказане, наші дії було спрямовано на створення змістових модулів, що включатимуть розділи і теми, які асоціюються з навчальними об'єктами, визначеними на основі розробленої структурної моделі готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Мета спецкурсу «Основи формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту» – підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

²⁰⁷ Сватьєв, А. В. 2013. *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього тренера-викладача до професійної діяльності: дис. канд. пед. наук : 13.00.04.* Запоріжжя.

²⁰⁸ Виленский, М. Я. 1989. *Профессиональная направленность физического воспитания студентов педагогических специальностей: метод. пособ.* Москва: Высшая школа.

Завдання курсу полягало в ознайомленні студентів з поняттям про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, ставлення до народу, Вітчизни, самих себе; відповідальність за свої вчинки перед усім людством, про моральні якості особистості людини; культуру педагогічної праці, професійно-моральну культуру вчителя фізичного виховання; професійні та моральні знання педагога, що використовуються у професійній діяльності, спрямованої на формування й розвиток моральних якостей учнів; віковий підхід в організації виховного процесу на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час, спрямованого на формування моральних якостей молодших школярів; урахування особливостей учнів під час виховної роботи засобами фізичної культури, що сприяють формуванню у них моральних якостей; набутті вмінь і навичок з планування, підготовки й проведення організації різноманітних рухливих ігор, спортивних змагань, спрямованих на формування моральних якостей учнів ДЮСШ²⁰⁹.

Програма курсу розрахована на 36 годин, з них: 10 годин – лекції; 2 години – семінарські, 14 годин – практичні заняття; 2 години – самостійна робота студентів, 8 годин індивідуальна робота студентів (табл. 2.2).

Інтегруючою ланкою процесу формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ виступає у нашому дослідженні п'ятитижнева виробнича практика (8-й семестр), спрямована на реалізацію набутих під час навчання знань і вмінь в умовах професійної діяльності. Окрім проведення суто тренувальних занять, дієвим засобом формування у майбутніх тренерів-викладачів готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, ми розглядаємо виконання на цій практиці завдань, пов'язаних із вивченням модуля «Діагностика ефективності виховної роботи у ДЮСШ».

²⁰⁹Ігнатенко С.О. (2007) Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О.,21 с

Таблиця 2.2

Програма спецкурсу «Основи формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту»

№ з/п	Зміст програми	Форма роботи, год.				
		лекції	семінарські	практичні	самостійна	індивідуальна
1	Значення морально-вольових якостей особистості у формуванні особистості учнів ДЮСШ	2				
2	Професійно-моральна культура тренера-викладача	2				
3	Особливості формування моральних якостей учнів ДЮСШ	2				
4	Вікові та психофізіологічні особливості розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ		2			
5	Методика організації спортивної діяльності, спрямованої на формування моральних якостей учнів ДЮСШ	4				
6	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами гімнастики			2		
7	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами рухливих ігор			2		
8	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами плавання			2		
9	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами легкої атлетики			2		
10	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами спортивних ігор				2	
11	Добір спортивних ігор, спрямованих на формування моральних якостей учнів ДЮСШ (складання картотеки)					7
12	Підготовка сценаріїв спортивних свят (конкурсних завдань), спрямованих на формування моральних якостей учнів ДЮСШ					7
	Всього:	10	2	8	2	14

Система поставлених завдань передбачає проведення діагностики власної педагогічної діяльності у контексті її спрямованості на розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за комплексом методик:

- «Ціннісно-орієнтаційна єдність групи» (ЦОЄ), що дозволяє встановити, наскільки збігаються цінності, устремління, уявлення про шляхи досягнення спільної мети і завдань у спортсменів однієї групи²¹⁰;
- визначення індексу групової згуртованості Сішора (ІГЗ), адаптовану для застосування у спортивних командах, що є засобом визначення згуртованості спортивного колективу ДЮСШ²¹¹;
- шкали «Тренер – спортсмен» Ю. Ханіна і А. Стамбулова для оцінювання взаємин між тренером і спортсменами (спортивним колективом)²¹².

Теоретичною основою, на яку ми спиралися при визначенні *другої педагогічної умови* виступає теорія контекстного навчання А. Вербицького, основна ідея якої полягає в організації навчальної діяльності студентів на основі переходу від навчальних текстів і знакових систем як матеріальних носіїв минулого досвіду до участі тих, хто навчається в діяльності, що за своїми умовами нагадує професійну²¹³.

Як зазначає А. Вербицький, у контекстному навчанні метою діяльності студента виступає не оволодіння ним інформацією, а формування у нього здібностей до виконання певних професійних функцій. При цьому засвоєння студентом інформації займає місце мети навчальної діяльності лише до певного моменту, після якого ця інформація має отримати розвинуту практику свого застосування в якості орієнтиру для визначення мети, а також засобу регуляції діяльності, що поступово набуває рис професійної.

Головним поняттям теорії контекстного навчання виступає термін «квазіпрофесійна діяльність», яким позначається відтворення в аудиторних

²¹⁰Горбунов, Г. Д. 1986. *Психопедагогика спорта* Москва: Физкультура и спорт.

²¹¹Павленко, Ю. О. 2007. Нормативноправові основи науково-методичного забезпечення спорту найвищих досягнень в Україні. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту*. № 13. С. 49-51.

²¹²Вербицкий А. 2004. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. М. : ИЦ ПКПС. С. 33.

²¹³Вербицкий А. 2010. Педагогическая технология с позиций теорий контекстного обучения. Вестник „Педагогика и психология”. № 2. С. 53 – 60.

умовах динаміки і особливостей тієї чи іншої професійної діяльності, відносин і дій зайнятих у ній людей²¹⁴.

Особливостями форм і методів професійної діяльності майбутніх педагогів є те, що вони забезпечують накладення набутих раніше педагогічних знань «на канву» професійно-педагогічної діяльності, що забезпечує їх усвідомлення та засвоєння студентом як засобу її здійснення й регуляції. При цьому майбутня професійна діяльність, як правило, організовується за рахунок широкого використання активних методів навчання на аудиторних заняттях. Саме цим і зумовлюються наступні педагогічні умови – забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів та використання активних методів навчання при їх підготовці.

2.3.2. Забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів

Аналіз наукової літератури переконливо свідчить, що успішність роботи тренера-викладача багато в чому залежить від його позитивного ставлення до своєї професійної діяльності.

Формування позитивної мотивації студентів, зокрема майбутніх тренерів-викладачів ДЮСШ, до здійснення професійної діяльності, є одним із головних завдань закладу вищої освіти. Проте, діяльності без мотиву не існує, адже мотиви визначають діяльність людини і тому вони, на нашу думку, є джерелом активності особистості, а відтак, і умовою ефективного формування позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності²¹⁵.

²¹⁴Вербицкий А. 2010. Педагогическая технология с позиций теорий контекстного обучения. Вестник „Педагогика и психология”. № 2. С. 53 – 60.

²¹⁵Ігнатенко С.О. (2007) Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О. С. 63

Забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів як педагогічна умова забезпечувала усвідомлення студентами важливості цілеспрямованого формування в учнів ДЮСШ морально-вольових якостей та формування в майбутніх тренерів-викладачів здатності ставити низку послідовних цілей на шляху оволодіння готовністю до здійснення цього процесу. Необхідність включення зазначеної педагогічної умови насамперед пояснюється тим, що саме наявність у студента відповідної мотивації спонукає його до певної цілеспрямованої діяльності. Слід підкреслити, що мотиваційна сфера майбутнього тренера-викладача є тією основою, що переважною мірою визначає ефективність процесу формування його педагогічної майстерності. У контексті цього, важливою проблемою є розвиток мотиваційної сфери студента, що активізує, інтегрує та спрямовує розвиток його здібностей на оволодіння майбутньою професією.

Зазначимо, що важливу роль у забезпеченні успішності педагогічної діяльності майбутнього тренера-викладача відіграють такі його мотиви й особистісні якості: наявність інтересу до фізкультури і спорту, схильність до здійснення педагогічної діяльності в цій галузі, глибока переконаність у значній суспільній важливості фізичного виховання підростаючого покоління, прагнення до постійного вдосконалення своєї роботи, почуття обов'язку й відповідальності за доручену справу тощо²¹⁶. Оскільки готовність до формування морально-вольових якостей у підлітків є важливим складником професійної придатності майбутнього тренера-викладача, чільне місце в системі його професійної мотивації мають займати мотиви щодо цілеспрямованого оволодіння цією готовністю. З урахуванням цього у процесі проведення експериментальної роботи викладачі застосовували різні

²¹⁶ Дубовик Ю. М. (2017) Практична реалізація технології підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування морально-вольових якостей учнів основної школи [Електронний ресурс] / Ю. М. Дубовик // Теоретичні питання культури, освіти та виховання. № 1. С. 73-77.

методи й форми роботи, спрямовані на розвиток у студентів відповідної мотивації, зокрема такі: лекції, семінари, дискусії, бесіди; інтерв'ю відомих спортсменів, в яких вони розкривали роль педагогів у досягненні ними видатних досягнень у спорті; відвідування занять у висококваліфікованих учителів і відомих тренерів тощо.

Зокрема, на заняттях з педагогіки та курсу «Вступ до спеціальності» викладачі значну увагу приділяли розвитку у майбутніх тренерів-викладачів позитивного ціннісного ставлення до своєї професії, забезпеченню усвідомлення ними власної ролі в особистісному становленні школярів і зміцненні їхнього здоров'я, розвитку в них морально-вольових якостей, потреби у фізичному самовдосконаленні й самовихованні, регулярних заняттях фізичними вправами і спортом, формування установки на здоровий спосіб життя.

Наприклад, на одному із занять було проведено диспут «Чи є формування морально-вольових якостей в учнів ДЮСШ професійним обов'язком тренера-викладача»? Під час проведення цього заходу студенти за відповідями на це питання розділились на дві групи.

Так представники першої групи вважали, що тренер-викладач в першу чергу має забезпечувати фізичний розвиток і фізичне виховання школярів, збереження та зміцнення їхнього фізичного здоров'я. Прибічники вказаної позиції також підкреслювали, що традиційне навчальне перевантаження школярів основної школи, незначна кількість спортивних секцій у сучасній школі робить практично нереальним виконання тренером-викладачем завдання розвитку в учнів морально-вольових якостей навіть у позаурочний час. Тому студенти цієї групи дійшли висновку про те, що тренер-викладач просто не в змозі приділяти значну увагу формуванню цих якостей в учнів ДЮСШ.

Представники другої групи мали з окресленого питання протилежну точку зору. Вони пояснювали, що навіть систематичне виконання вранці

фізичних вправ вимагає від школярів прояву вольових зусиль. Тому учні зможуть досягти позитивних результатів у зміцненні свого здоров'я, вагомих досягнень у спортивній діяльності тільки в тому випадку, коли в них буде розвинена сила волі. Студенти із цієї групи також нагадували, що саме учні підліткового віку, які відрізняються фізичним здоров'ям і силою, але в яких не розвинені морально-вольові якості, дуже часто жорстоко поведуться з іншими дітьми. Однак очевидно, що особистість, в якій сформовані на високому рівні не тільки фізичні здібності, але й морально-вольові якості, ніколи не погодиться на здійснення аморальних вчинків, нанесення матеріальної чи фізичної шкоди іншим людям.

Важливо зауважити, що в процесі дискусії, до участі в якій періодично підключався і сам педагог, прибічники іншої позиції все ж змогли переконати більшість членів першої групи й вони змінили свою первісну точку зору на протилежну. Зокрема, ці студенти погодились, що кожний тренер має забезпечувати всебічний розвиток учня як особистості, створювати оптимальні умови для розвитку його здібностей. І в цьому плані спортивна діяльність ДЮСШ має значні педагогічні резерви в плані формування морально-вольових якостей учнів основної школи, тому ці резерви необхідно повною мірою використовувати в практичній роботі педагогів²¹⁷.

Також зазначимо, що з метою розвитку у майбутніх тренерів-викладачів професійно необхідної мотивації на навчальних заняттях систематично використовувались різні активні методи навчання, які детально розглянуті у п. 2.3.3 дисертаційного дослідження.

Аналіз змісту навчальних дисциплін уможливив висновок про необхідність впровадження у процес професійно-педагогічної підготовки

²¹⁷Дубовик Ю. М. 2017.

Практична реалізація технології підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування морально-вольових якостей учнів основної школи. Теоретичні питання культури, освіти та виховання. № 1. С. 73-77.

майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ аксіологічного підходу. Ми пропонуємо включати до дисциплін, що вивчаються ті питання, які будуть формувати аксіологічну компетентність та позитивну мотивацію до професійної діяльності.

Зокрема, до навчальної дисципліни «Педагогіка» ми пропонуємо додати *наступні питання*: особистість учня; педагогічна аксіологія; суть аксіологічного потенціалу особистості; аксіологічна спрямованість особистості учня;

визначення понять: «норма», «сенс», «ідеал», «інтерес», «потреба» та зміст цих понять у педагогічному процесі фізичного виховання; визначення поняття «орієнтація» та «ціннісна орієнтація»; ціннісні орієнтації до майбутньої педагогічної діяльності; основні напрямки формування ціннісних орієнтацій; зміст поняття «аксіологічний підхід»; можливості аксіологічного підходу в процесі формування професійно-важливих якостей тренера-викладача.

До дисципліни «Теорія і методика фізичного виховання»: *визначення поняття* «морально-вольові якості особистості»; індивідуальний підхід до особистісних якостей учнів; сучасні інтереси та потреби учнів; особистісні якості тренера-викладача, які необхідні для розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів також потребує розгляд питань щодо ціннісних орієнтацій педагога, цінностей фізичного виховання, етики тренера-викладача тощо. Зазначені питання повинні розглядатися в межах таких навчальних дисциплін, як: педагогіка фізичного виховання, теорія й методика фізичного виховання та спорту.

Ми пропонуємо додати до дисципліни «Теорія і методика спортивної діяльності» такі питання:

- спрямованість педагогічної діяльності тренера-викладача на збереження, розвиток та формування здоров'я й особистості учнів;
- формування знань, вмінь та особистісних якостей тренера-викладача;
- знання вимог до сучасного тренера-викладача;
- розуміння норм сучасного процесу фізичного виховання;
- розуміння сенсу аксіологічного підходу до професійної діяльності;
- формування потреби вчителя до формування своєї аксіологічної компетентності.

Таким чином, для формування позитивної мотивації майбутніх тренерів-викладачів до своєї професійної діяльності, ми пропонуємо включати питання щодо формування знань, розуміння, усвідомлення та вміння компонентів аксіологічної компетентності до наступних дисциплін: «Педагогіка», «Теорія та методика фізичного виховання», «Теорія і методика спортивної діяльності», «Вступ до спеціальності», «Теорія і методика фізичного виховання у навчальних закладах освіти».

2.3.3. Використання активних методів навчання у процесі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ

Вважаємо, що підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ буде більш ефективною за умови використання активних методів навчання, а саме: аналіз педагогічних ситуацій, рольові ігри й імітаційні вправи.

Як зазначає В. Мазін, сутність методу «аналіз педагогічних ситуацій» полягає в розгляді студентами заздалегідь підготовленої життєвої або гіпотетичної ситуації, у якій студенти мають дати відповіді на запитання: Якими є факти? У чому проблема ситуації? Яке питання треба вирішити, розв'язуючи ситуацію? Які аргументи можуть бути наведені на захист

позиції кожної зі сторін? У чому полягає розв'язання ситуації? Чи існують інші шляхи її розв'язання?²¹⁸.

На думку авторів, роботи яких присвячено підготовці фахівців фізичного виховання і спорту до професійної діяльності, метод «аналізу педагогічних ситуацій» навчає майбутніх фахівців ставити запитання, відрізнити факти від думок, виявляти важливі та другорядні обставини, аналізувати і приймати рішення, допомагає їм в оцінці своїх професійних недоліків та сильних сторін²¹⁹.

Використання рольових ігор при підготовці майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ обумовлене наступним. Спираючись на обґрунтування доцільності рольових ігор у роботах В. Баркасі²²⁰, О. Котикової²²¹ та інших авторів, ми зосередилися на методиці «Розігрування ситуації в ролях», яка є імітацією реальності через відтворення «наче насправді» певної проблеми або ситуації. Утім, підкреслимо, що для того, щоб така гра набула методичної цінності, вона має відповідати деяким вимогам, зокрема:

- бути ретельно підготовлена педагогом: перед початком гри необхідно окреслити проблему та розробити сценарій, потрібно визначитися з кількісним складом гравців і розподілити ролі, спираючись при цьому на побажання учасників;

- для того, щоб гравці могли переконливо виконувати свої ролі, їм потрібно надати достатньо інформації;

²¹⁸Мазін, В. М. 2015. *Організація виховного процесу у дитячо-юнацьких спортивних школах: теоретичне підґрунтя, концепція, методична система. Актуальні питання фізичного виховання учнівської та студентської молоді: теорія і практика : монографія.* Старобільськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка. 40–89.

²¹⁹Мазін, В. Н. 2014. Отношение тренеров и администрации ДЮСШ к воспитанию детей в спортивной деятельности. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах : зб. наук. праць.* Запоріжжя: КПУ. Вип. 36 (89). С. 295–302.

²²⁰ Баркасі В.В. 1998. Професійно-педагогічний аспект рольової гри. – Матеріали науково-практичної конференції. М.

²²¹ Котикова О. М. Рольові технології у психолого-педагогічній підготовці майбутніх юристів на основі навчання через практику. Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. статей. Сер.: Педагогіка і психологія. Ялта : РВВ КГУ. Вип. 27. Ч.1. С. 140–148.

– під час гри викладач має виконувати функції рефері, який тактовно спрямовує гру, підтримуючи її інтригу. При цьому необхідно забезпечити активну участь у грі всіх гравців;

– рольова гра не повинна продовжуватися надто довго;

– після закінчення гри є необхідним її аналіз, у ході якого бажано, щоб кожен гравець висловив своє ставлення до тієї ігрової ситуації, яка була відтворена²²².

Так, на семінарському занятті, нами було проведено рольову гру «Прес-конференція з відомими педагогами та психологами». Студентам було запропоновано ознайомитися з працями відомих педагогів та психологів, які досліджували вікові та психофізіологічні особливості розвитку морально-вольових якостей учнів.

Метою гри було узагальнити знання з теми «Вікові та психофізіологічні особливості розвитку школярів молодшого шкільного віку та урахування їх у розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ», розвинути вміння точно висловлювати свої думки, аргументовано захищати їх, виділяти головне в інформації, спілкуватися.

Рольова гра містила такі етапи²²³:

1. Вступне слово ведучого (5 хвилин).

2. Лаконічні виступи «вчених-педагогів», що запрошені на прес-конференцію (20 хвилин).

3. Відповіді «вчених-педагогів» на запитання кореспондентів (40 хвилин).

4. Оцінка роботи учасників гри (15 хвилин).

²²² Шевчук В. М. 2012. Інтелектуально-рольові ігри як захід розвитку і формування особистості кваліфікованого юриста. Правова держава. № 14. С. 336-340.

²²³ Ігнатенко С.О. (2007) Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 21 с

У процесі гри четверо студентів виконували ролі видатних учених (педагогів), які запрошені на прес-конференцію. Вони викладали «свої» основні погляди на особливості розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, основні якості, якими повинен володіти тренер-викладач, відповідали на запитання «кореспондентів» (які попередньо також ознайомилися з працями цих учених-педагогів). Один учасник гри виконував обов'язки ведучого прес-конференції. Інші студенти виконували ролі кореспондентів ЗМІ, які ставили запитання видатним «ученим-педагогам».

У вступному слові ведучий прес-конференції представив педагогів, що прибули на прес-конференцію. Потім надав слово кожному з них для короткого (3-5 хв.) викладу «своїх» поглядів на проблему, яка розглядалася. По закінченні гри під керівництвом ведучого проводилася оцінка виступів та відповідей «науковців». Критеріями оцінки роботи учасників гри були: інформаційна ємкість виступу, вільна орієнтація у працях зазначених учених-педагогів та психологів; доказовість, аргументованість, переконливість висловлювань; лаконічність, уміння виділяти головне. Наприкінці заняття викладач висловив свої оцінки та пропозиції, відзначив активність, підготовленість, самостійність мислення учасників рольової гри.

Свою ефективність у розвитку морально-вольових якостей учнів виказує метод моральних дилем, суть якого полягає у обговоренні проблем морально-етичного характеру. Обговорення моральних дилем було головним навчальним методом застосування теорії Лоуренса Кольберга у 1960-х роках, який на основі етапів морального розвитку дитини намагався визначити рівень морального міркування у процесі становлення її особистості. Таким чином, Л. Кольберг та Ж. Піаже (Lawrence Kohlberg, Jean Piaget) пов'язували специфіку моральної поведінки з провідною роллю раціонального компонента свідомості людини, за допомогою якого ця поведінка

регулюється відповідно до вимог суспільної моралі²²⁴. Інколи моральні дилеми називають «етичним парадоксом», оскільки парадокс є центральною складовою моральних дискусій. Моральні дилеми здебільшого намагаються поставити під сумнів моральну систему або моральний кодекс суспільної поведінки чи спростувати морально-ціннісну систему студента, сформовану на основі цього кодексу²²⁵.

У контексті нашого дослідження метод моральних дилем ми використали у якості способу підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Наведемо приклад моральної дилеми, яка розглядалася студентами на практичному занятті²²⁶:

«Хлопець учився на «3» і «4», а фізкультура давалася важко – був надто повільним, мав зайву вагу. Допомогти йому позбутися цих вад вирішив тренер-викладач ДЮСШ, запросивши займатися легкою атлетикою.

На першому занятті тренер сказав: «Ти, Миколо, безвільний. Та я виховую в тобі характер. На середину залу кроком руш! Зроби 100 присідань у темпі».

І хлопець робив, звичайно, значно менше (під загальний регіт класу). Благав: «Не можу більше», – і падав знесилений. «Продовжувати, – кричав учитель, – не прикидайся! Симуляція – теж риса характеру, але я її виб'ю з тебе». Підбадьорені вчителем, учні, як на рингу, скандували: «Раз! Два! Три!...»

І так кожного заняття. Коли бачили, що хлопцеві ставало погано, залишали його і починали розминку (на неї практично часу не лишалося, бо

²²⁴ Kohlberg L., Levine Ch. G., Hewer A. (1983) Moral stages: a current formulation and a response to critics / Lawrence Kohlberg, Charles G. Levine, Alexandra Hewer. Vol. 10. Basel: Karger, 178 p.

²²⁵ Зарва О. М. (2011) Прийом тематичного дослідження моральних дилем у процесі формування морально-ціннісної системи студентів вищих навчальних закладів США. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Психологія і педагогіка. Вип. 17. С. 105-116.

²²⁶ Сущенко А. (1998) Важливий компонент педагогічної майстерності вчителя фізичної культури. № 2. С.32.

колективно «виховували» Миколин характер). Урешті-решт, це призвело до того, що хлопець перестав ходити на заняття з легкої атлетики. І тоді тренер дав чотирьом учням завдання: «З-під землі дістати і привести порушника на заняття. Будемо продовжувати виховання».

Миколу знайшли і, хоч як він не благав і не виправдовувався («Я форму не взяв»), затягли до спортзалу. «До кілець кроком руш! Підтягнутися 8 разів!» - скомандував тренер. Коли з величезними зусиллями Миколі вдалося підтягнутися вчетверте, ремінець у штанцях тріснув, і вони сповзли на очах в однокласників, які були свідками постійного глузу над товаришем.

Понад два тижні Микола не ходив до школи. Ніхто не знав, що з ним. Та ось хлопець з'явився в спортзалі. І коли тренер під загальне похваллення запитав: «То що, будемо кувати характер?», Микола вистрелив із самопала йому в обличчя. І вибив око. Такою була помста учня.

Запитання до студентів:

1. Як можна охарактеризувати дії тренера?
2. Як діти повинні були поводитися в такій ситуації?
3. Чи правильно вчинив Микола, вистреливши у свого «мучителя»?
4. Як діяти батькам Миколи в цій ситуації?

Останнє заняття було присвячене оволодінню студентами методикою організації та проведення спортивних ігор, спрямованих на формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Спортивні ігри є засобами розвитку фізичних якостей на заняттях і входять до змісту програм занять різними видами спорту у ДЮСШ. Їх вивчення є необхідним у процесі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до професійної педагогічної діяльності. Проте, як нами було виявлено, цілеспрямована робота з підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ не проводиться. Тому в експериментальній групі в ході занять ми навчали студентів не лише того, як правильно організувати і проводити спортивні ігри на заняттях у ДЮСШ, а й спрямовували їх увагу на

виокремленні цілей морального виховання, вчили визначати, формуванню яких саме моральних якостей сприятиме та чи інша спортивна гра, що застосовується. Ми акцентували увагу студентів на тому, що у спортивних іграх створюються найсприятливіші умови для розвитку фізичних якостей, водночас, правила ігор регулюють поведінку гравців, сприяють виробленню таких моральних якостей, як колективізм, взаємодопомога, чесність, дисциплінованість, відповідальність, сприяють вихованню витримки, сміливості, рішучості.

З урахуванням того, що відведений на спецкурс час дуже обмежений, студентам пропонувалося за допомогою рекомендованої літератури самостійно розглянути вікові та психофізіологічні особливості розвитку школярів молодшого шкільного віку, виконати творчі роботи (написання творів, есе, тез доповідей з морального виховання дітей), скласти картотеку ігор, спрямованих на формування моральних цінностей учнів ДЮСШ, визначити, які якості розвиваються під час проведення таких ігор, продумати сценарії проведення спортивного свята чи змагань.

Окрім названого, у нашій роботі передбачається використання роботи у мікрогрупах, де студенти працюють над однією і тією ж проблемою, вивчають одну й ту ж тему або намагаються спільними зусиллями, на основі єдиної думки, висунути свіжі ідеї, комбінації або нововведення. При цьому студенти набувають знання і навички не тільки з конкретного предмета, а й загальних компетентностей, розвиток яких є важливим для становлення їхньої особистості, їх професійної поведінки²²⁷.

Серед організаційних умов роботи мікрогруп у методичній літературі називаються такі:

²²⁷ Карпюк, Р. П. 2005. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до розв'язання педагогічних ситуацій : дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 204 арк.

- кількість учасників у кожній мікрогрупі має бути від трьох до семи чоловік. Оптимальним вважається п'ять учасників;
- в групі повинні бути розподілені ролі – ведучого, секретаря, критика, зберігача часу тощо;
- склад груп (студенти, які працюють в одній групі) повинен періодично змінюватися;
- викладач повинен пам'ятати, що мікрогрупи самі працюють над виконанням поставлених завдань, а його роль – лише допомагати їм в цьому процесі²²⁸.

Лекція є одним з основних видів навчальних занять і, водночас, методів навчання у вишах. Вона покликана формувати у студентів основи знань з певної наукової галузі, а також визначати напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять та самостійної роботи студентів з відповідної навчальної дисципліни²²⁹.

Завдання викладача на такій лекції – розгорнуте коментування підготовлених заздалегідь відео та графічних матеріалів, спрямоване на систематизацію знань студентів, а також представлення ним нової інформації.

При виборі цієї форми педагогічної взаємодії ми спиралися на тезу про те, що у співвідношенні з традиційними лекціями, лекція-презентація забезпечує більш високий рівень співтворчості між студентами та викладачем, значно економить навчальний час, а також має більш високий потенціал в активізації самостійної пізнавальної діяльності студентів.

²²⁸ Генсерук, Г. Р. 2005. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до застосування інформаційних технологій у професійній діяльності: дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т., 228 арк.

²²⁹ Іванова, Л. І. 2007. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Іванова Любов Іванівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 376 с.

Наше звернення до інтерактивних лекцій як метода навчання, зумовлено невеликою кількістю лекційних занять у навчальному плані, що вимагає інтенсифікацію теоретичної підготовки студентів. Одним зі способів досягнення результату максимально повного оволодіння теоретичним матеріалом за обмежений час і виступає інтерактивна лекція.

Як зазначається в наукових джерелах, інтерактивна лекція створює особливий стан занурення її учасників у процес спілкування. Утім, така лекція лише тоді може вважатися успішною, коли лектору вдається замкнути на собі увагу всієї аудиторії і створити при цьому особливу атмосферу інтелектуального єднання студентів із викладачем²³⁰.

Особливостями інтерактивних лекцій виступають такі моменти:

- така лекція передбачає презентацію заздалегідь підготовленого матеріалу з боку викладача;
- учасникам лекції не забороняється, а іноді й рекомендується, спілкуватися між собою і з лектором;
- на відміну від традиційної лекції, інтерактивна лекція вимагає від учасників постійної активної уваги;
- інтерактивна лекція має бути керована викладачем від початку – до кінця; це керування може відбуватися через такі прийоми активізації навчання, як фасилітація, керована дискусія, модерація, демонстрація слайдів або фільмів, різноманітних вправ, організацію «мозкового штурму» тощо.

Зазначимо також, що наявність в інтерактивних лекціях зворотнього зв'язку дає викладачеві можливість вибудовувати індивідуальні траєкторії навчання для кожного зі студентів. Авторами підкреслюється, що інтерактивні лекції – ефективніші, ніж традиційні, адже вони дозволяють активізувати увагу студентів, зробити їх активними учасниками пізнавального

²³⁰Алексюк, А. М. 1998. *Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: монографія*. Київ: Либідь.

процесу²³¹. Вважаємо, що використання зазначених активних методів навчання майбутніх тренерів-викладачів сприятиме підвищенню ефективності їх підготовки до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Отже, на підставі вищевикладеного сформулюємо висновок про те, що в сучасних умовах виникає гостра необхідність переосмислення цільових і мотиваційних настанов професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів, забезпечення формування в них адекватних уявлень про обрану професію, а також готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів. З урахуванням цього нами було теоретично обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, а саме: 1) трансформація змісту підготовки майбутніх тренерів-викладачів у закладах вищої освіти; 2) забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів; 3) використання активних методів навчання у процесі підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Відповідно можемо сформулювати загальні рекомендації щодо підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл:

1. При плануванні своєї роботи особливу увагу викладач має приділити ретельному добору навчального матеріалу з проблеми розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, зокрема віковим особливостям формування моральної сфери особистості, специфіки роботи тренера-викладача у зазначеному напрямі, ефективним методам розвитку морально-вольових якостей учнів.

2. Шляхом постановки питань і завдань під час розгляду навчальних тем, викладач має орієнтувати студентів на розмірковування над проблемами

²³¹ Артюшина М. В. 2013. Перспективи використання технології формування критичного мислення на лекціях ВНЗ. Педагогічний дискурс. Вип. 14. С. 25-29.

розвитку морально-вольових якостей учнів та пошук шляхів розв'язання поставлених проблем. Запропоновані викладачем питання та завдання мають характеризуватися такими ознаками: а) бути пов'язаними з проблематикою морального виховання учнів; б) бути актуальними та важливими для студентської молоді; в) відзначатися певною спрямованістю на формування морально-вольових орієнтирів особистості.

3. Формування викладачами готовності майбутніх тренерів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл має відбуватися з позиції ставлення до студента як до особистості, яка має власну точку зору щодо окресленої проблеми. За допомогою особистісно зорієнтованих технологій науково-педагогічним працівникам необхідно створити умови для саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації кожного студента в умовах навчання у закладі вищої освіти.

4. При проведенні навчальних занять науково-педагогічним працівникам слід створювати педагогічні умови формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл: спрямованість діяльності науково-педагогічного працівника на формування готовності студентів до професійної діяльності; забезпечення особистісно зорієнтованого змісту навчання студентів; наявність суб'єктної позиції студентів у процесі професійної підготовки; використання методів, прийомів, які активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів.

5. Для установлення зв'язку між теорією та практикою, формування вмінь студентів аналізувати педагогічну ситуацію, робити висновки, приймати відповідні рішення слід використовувати метод аналізу конкретних педагогічних ситуацій (case-study). При організації кейсової ситуації як форми активного навчання викладач має враховувати важливість запропонованої теми для розвитку творчих умінь студентів.

6. Під час навчання викладачам необхідно застосовувати проблемні лекції, протягом яких відбувається розв'язання проблем, з якими стикається тренер-викладач у своїй діяльності. У ході занять лектору необхідно формулювати виклад матеріалу у вигляді проблемної бесіди для кращого розуміння та засвоєння матеріалу.

7. Для вибору найбільш оптимального рішення проблеми, яка склалася у майбутніх тренерів-викладачів, необхідно застосовувати рольові ігри та метод моральної дилеми.

8. Викладачам необхідно стимулювати отримання студентами знань і умінь шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем, а не передавати готову інформацію. Для цього можна використати ситуацію-проблему (ситуаційну задачу), суттєвою характеристикою якої є дослідницька діяльність студента, яка з'являється в певній ситуації і змушує його ставити питання-проблеми, формулювати гіпотези та перевіряти їх під час розумових і практичних дій.

9. Шляхом проведення лекції-диспуту необхідно обговорювати проблему з позиції сьогодення, що сприятиме формуванню у майбутніх тренерів-викладачів позитивного емоційного відгуку стосовно професійної діяльності у ДЮСШ.

10. При організації та використанні активних методів навчання у формуванні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл викладач має враховувати формування всіх компонентів зазначеного виду готовності: мотиваційного, когнітивного, практичного та рефлексивного (оцінного).

Висновки до другого розділу

Результатом розгляду організаційно-методичних засад підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ стало формулювання таких висновків.

У структурі готовності майбутніх фахівців до розвитку зазначеного феномену нами було виокремлено мотиваційний, когнітивний, практичний та рефлексивний критерії:

Мотиваційний критерій: усвідомлений вибір, наявність пізнавального інтересу, усвідомлена потреба у створенні та втіленні у власну спортивну діяльність таких якостей як мотивація, рішучість, впевненість. Все це і визначає зміст мотиваційного компонента готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Когнітивний критерій: сукупність знань, необхідних для продуктивної педагогічної діяльності, зокрема теоретико-методологічні знання базових понять (мораль, ціннісні орієнтири особистості, морально-вольові якості та ін.); знання концепцій і підходів до морального виховання учнів; знання освітніх технологій, спрямованих на розвиток морально-виховних якостей учнів; знання про фізичну культуру, про методику фізичного виховання, про діяльність тренера-викладача дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Практичний критерій охоплює уміння, необхідні тренеру-викладачу для розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, зокрема використання різних педагогічних технологій, інноваційних методів та підходів.

Рефлексивний критерій характеризується пізнанням та аналізом власної свідомості та діяльності.

На основі означених критеріїв та показників охарактеризовано рівні (високий, достатній та низький) готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Процес підготовки майбутніх фахівців у цьому напрямі може бути представлений як модель, що включає в себе систему взаємопов'язаних блоків: концептуально-цільового, який охоплює мету, завдання, підходи та принципи підготовки; змістового (методика підготовки); процесуального (організаційно-цільовий, практично-діяльнісний та оцінно-рефлексивний етапи підготовки); форми (індивідуальна самотійна робота, аудиторна і позааудиторна робота, педагогічна практика, навчально-тренувальна підготовка та ін.) та методи (інтерактивні лекції, семінари, консультації, майстер-класи, моральні дилеми, дискусії та ін.). Результативний блок представлений критеріями, показниками та рівнями готовності.

Підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ здійснюється на основі п'яти провідних підходів: системного, діяльнісного, аксіологічного, компетентнісного і акмеологічного, які змістовно та структурно відповідають суті досліджуваного явища.

Наскрізним компонентом моделі готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ є педагогічні умови: 1) трансформація змісту підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти; 2) забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів; 3) використання активних методів навчання у процесі підготовки.

Доведено, що реалізація в процесі підготовки майбутніх тренерів-викладачів розробленої моделі гарантовано забезпечить формування їх готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ завдяки повноті відображення змісту організованого процесу і всіх його структурних елементів.

Результати дослідження, які представлені у другому розділі дисертації, відображено у працях автора:

1. Лайчук, А. М., 2016. Історичний аспект особливостей техніки спринтерського бігу на 200 метрів на різних етапах її пробігання. В: *Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Випуск LXX. Херсон: Видавничий дім «Гельветика»*. С. 98–101. (Index Copernicus).
2. Лайчук, А. М., 2016. Розвиток фізичних якостей бар'єристів на різних етапах підготовки. *Stav, problemy a perspektivy pedagogickeho studia a socialnej prace, Vysoka skola Danubius, Sladkovicovo*, с. 117–119.
3. Laichuk, A. N., 2017. Conditions of formation of moral-volitional qualities of pupils of children's and youth sports schools. *World Science*, 3 (9(25)), p.4–7.
4. Лайчук, А. М., 2018. Педагогічні умови формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. *Інноваційна педагогіка*, вип. 6. Том 3, с.175–177. (Index Copernicus).
5. Лайчук, А. М., 2017. Підготовка педагогів-тренерів до формування морально-вольових якостей учнів спортивної школи. *Андрогогічний вісник: науковий електронний журнал*, №8, с.190–196. URL: https://library.zu.edu.ua/doc/andragogic_visnyk/Andragogichniy_visnyk_8.pdf

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДЮСШ

3.1. Програма і методика дослідно-експериментальної роботи

З метою дослідження готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів, було доведено, що виховання у ДЮСШ має орієнтуватися на мораль та етику у розвитку відповідних моральних якостей, що забезпечували б ефективну взаємодію з тренером, згуртованість у команді. Найважливішим компонентом у змагальній діяльності є *морально-вольові якості*, а саме: ставлення учнів до своїх перемог, поразок, супротивників, робота у команді, взаємодія з тренером – що виявляє глибинну людську сутність.

Зміст, мета, етапи, основні завдання та методи дослідно-експериментальної роботи з перевірки ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ відображені у таблиці 3.1.

Експериментом було охоплено 311 респондентів, з них:

- 251 особа – здобувачі освіти, які навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти;
- 37 тренерів-викладачів, що працюють у дитячо-юнацьких спортивних школах України;
- 23 викладачі закладів вищої освіти, у яких проводився педагогічний експеримент.

Експериментальна база дослідження представлена 5 п'ятьма закладами вищої освіти: Бердянський державний педагогічний університет, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Хмельницький національний університет, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», що підтверджено відповідними довідками.

Таблиця 3.1

Змістова характеристика дослідно-експериментальної роботи

Етапи	Завдання	Методи дослідження
Констатувальний (2017-2018 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> - виявлення духовно-морального потенціалу в змісті предметів загальнопедагогічної та спеціальної підготовки; - визначення рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ; - обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ 	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення змісту предметів загальнопедагогічної та спеціальної підготовки; - проведення анкетування та письмового опитування студентів, - бесіда зі студентами про важливість розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ; - метод моделювання; - математичний і статистичний аналіз
Формувальний (2018 - 2019 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> - реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ; - діагностика рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ 	<ul style="list-style-type: none"> Тестування та анкетування; спостереження, бесіда; метод експертних оцінок, самооцінка студентів і оцінка студентами діяльності один одного, метод включеного спостереження
Підсумковий (2019-2020 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> - узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи; - формування висновків; - оформлення результатів дослідження. 	<p><i>Теоретичні:</i> узагальнення, систематизація, формування умовиводів</p> <p><i>Емпіричні:</i> моделювання, вимірювання.</p> <p><i>Статистичні:</i> методи математичної статистики, критерій Пірсона.</p>

Зміст *першого* (констатувального) етапу експериментальної роботи (2017-2018 н.р.) складає проведення експериментального дослідження,

націленого на виявлення вихідного, наявного рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Для цього визначено дві групи студентів:

– експериментальна (ЕГ) у кількості 111 здобувачів освіти – це студенти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 017 Фізична культура та спорт;

– контрольна (КГ) – 140 здобувачів освіти це студенти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура).

У ході *формувального етапу* (2018-2019 н.р.) експерименту у експериментальній групі підготовка майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ відбувалася з урахуванням педагогічних умов, визначених у п. 2.3 дисертаційного дослідження. У контрольній групі проводилася підготовка без урахування зазначених умов.

На третьому – *підсумковому етапі* експериментальної роботи (2019-2020 н.р.) проведено статистичний аналіз та інтерпретацію отриманих експериментальних даних, що дозволило зробити висновок про ефективність педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ і довести достовірність висунутої гіпотези. Результатом цього етапу стала публікація наукових статей, розробка рекомендацій щодо трансформації змісту підготовки майбутніх тренерів-викладачів у закладах вищої освіти (п. 2.3.1), діагностичного інструментарію визначення готовності майбутніх тренерів-викладачів до досліджуваного феномену.

Вимірювання рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ здійснюється за допомогою комплексу відповідних методів і методик (таблиця 3.2). Зазначені методики використовувалися на всіх етапах експериментальної роботи з

метою визначення у процесі формувального експерименту динаміки формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Таблиця 3.2

Методи діагности рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ

Критерії	Показники	Методи
Мотиваційний	1. Бажання займатися фізкультурно-спортивною та педагогічною діяльністю	– Анкета «Мотивація на фізкультурно-спортивну та педагогічну діяльність студентів» (додаток Б) – Методика Є. Ільїна «Оцінка мотивів вибору професії викладача»
	2. Виражений інтерес до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Методика визначення ціннісних орієнтацій М. Рокича
	3. Потреба у формуванні моральної особистості учнів ДЮСШ	
Когнітивний	4. Повнота знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	Авторські опитувальники на визначення готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (додаток В-И)
	5. Міцність знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	
	6. Усвідомленість знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	
Практичний	7. Використання різних педагогічних технологій до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	– Авторські опитувальники щодо обізнаності майбутніх тренерів-викладачів з проблеми розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (додаток В-И) – Аналіз навчально-методичного забезпечення діяльності тренерів-викладачів ДЮСШ.
	8. Повнота педагогічних умінь щодо розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	
	9. Взаємодія з різними учасниками освітнього процесу ДЮСШ	
Рефлексивний	10. Спрямованість на рефлексивну діяльність	Авторські опитувальники майбутніх тренерів-викладачів щодо їх готовності розвивати морально-вольові якості учнів ДЮСШ(додаток В-И)
	11. Уміння контролювати та оцінювати свою поведінку	
	12. Уміння регулювати (вносити корективи) свою поведінку	

Анкета «Мотивація на фізкультурно-спортивну та педагогічну діяльність студентів» (додаток Б) дозволяє визначити бажання, інтерес і потребу займатися фізкультурно-спортивною та педагогічною діяльністю, а також загальний рівень мотивації студентів на фізкультурно-спортивну та педагогічну діяльність. За набраними балами окремо за кожним показником визначається рівень розвитку цієї якості, а потім сума балів по кожному рівню співвідноситься з бальною оцінкою рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Методика Є. Ільїна «Оцінка мотивів вибору діяльності викладача» дозволяє виявити найбільш значущі причини вибору студентами професії тренера-викладача. За ступенем значущості кожного мотиву, вираженої в балах, визначається інтерес до педагогічної діяльності, прагнення до самовираження та творчої роботи, ступінь вираженості педагогічного покликання. Студентам пропонувалося 12 тверджень, які оцінювалися за 10-бальною шкалою. Показниками ступеня вираженості педагогічного покликання є відповіді на питання під номерами 1, 2, 3, 4 і 6.

Для виявлення у студентів – майбутніх тренерів-викладачів рівня готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за мотиваційним критерієм ми застосовували методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації»²³², засновану на прямому ранжуванні списку цінностей. Майбутнім тренерам-викладачам були запропоновані в алфавітному порядку списки цінностей відповідно до трьох класів цінностей: матеріальні, професійні та цінності спілкування. У списках респондент привласнює кожній цінності свій ранговий номер і розкладає по порядку їх значущості.

²³² Гузенко В. А. (2013) Психологічна діагностика: навч.-метод. посіб. / В. А. Гузенко, Ю. В. Тодорцева ; Одес. нац. політехн. ун-т. - О. : Букаєв Вадим Вікторович [вид.], 267 с

Значний набір морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, необхідний для їх успішної спортивної підготовки, потребує визначення серед них домінантних. З огляду на те, що випадково обрані морально-вольові якості лише частково впливають на успішність розвитку досліджуваного явища, виникає потреба у створенні гнучкої системи якостей. Тому нами було проведено експертне оцінювання й ранжування ступеню важливості запропонованих морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Для проведення ранжування нами була сформована експертна група в кількості 37 осіб з числа тренерів-викладачів ДЮСШ України. Усіх експертів було розподілено на 6 груп (по 5 осіб у кожній групі) за рандомним методом вибору.

Експертам була запропонована анкета – перелік морально-вольових якостей учнів ДЮСШ для визначення ступеню їх важливості у розвитку особистості. У кожній з експертних анкет визначався ранг кожної морально-вольової якості. Морально-вольовій якості з найвищим рангом присвоювався ступінь, який дорівнював 1²³³. Правильність складання підсумкової матриці підтверджується відповідністю розрахованій контрольній сумі:

$$\sum x_{ij} = \frac{(1+n)n}{2}$$

де n - кількість висунутих педагогічних умов.

$$\sum x_{ij} = \frac{(1+10)10}{2} = 55$$

Таким чином, нами була сформована рангова структура морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Матриця рангів відображає результати експертного оцінювання та визначення ступенів важливості з точки зору експертів кожної запропонованої морально-вольової якості учнів ДЮСШ у процесі їх розвитку (табл. 3.3).

²³³ Ашеро́в, А. Т., Логви́ненко, В. Г., Федоро́в, И. В. (2007). Развитие познавательной самостоятельности студентов при изучении дисциплин компьютерного цикла. Приходько В. М. и Жураковский В. М. (Ред). Москва : МАДИ (ГТУ); Харьков : УИПА, 2007. С. 85-88.

Представлений аналіз комплексу обраних діагностичних методик дозволяє повномірно визначити рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, а саме: високий, достатній та низький.

Таблиця 3.3

Матриця рангів експертного оцінювання важливості морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у процесі розвитку особистості

Морально-вольова якість	Групи експертів						Сума рангів	Місце
	1	2	3	4	5	6		
1	1	2	1	1	2	3	16	1
2	7	9	5	8	6	5	73	8
3	8	8	6	9	5	6	75	9
4	2	1	3	3	1	2	23	3
5	9	6	7	6	7	7	70	7
6	3	4	4	2	3	4	33	4
7	5	7	8	7	9	8	67	5
8	3	3	2	3	2	1	22	2
9	7	6	9	6	10	9	72	6
10	10	9	10	10	10	10	108	10
Разом	55	55	55	55	55	55	330	

Низький рівень. Притаманний студентам з переважно негативним ставленням до майбутньої професійної діяльності. Склад мотивації є спрощеним. Мають необ'єктивне уявлення про спеціальність тренера-викладача, яке виявляється в недостатньому розумінні значення та ролі формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Знання особливостей учнів ДЮСШ, а також проблем формування у них морально-вольових якостей є поверховими. Не вбачають необхідності в розвитку власних морально-вольових якостей. Погано розвинені вміння управляти собою під час виконання своїх професійних обов'язків, які передбачають формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Здібність до саморегуляції дуже низька. Не вміють налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі фізичного виховання. Мовлення монотонне, без емоційного

забарвлення. Не вміють правильно виражати і відстоювати свою думку, не вислуховують думки інших людей. Знання щодо планування й організації власної діяльності з формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ поверхові. Мають слабкі знання щодо основних принципів, методів, форм і засобів формування й корекції морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами рухливих ігор, змагань тощо. Не можуть знайти правильного рішення у професійно-моральній ситуації. Не схильні до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій. Готовність до педагогічної діяльності щодо розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами фізичної культури майже не виражена.

Достатній рівень. Об'єднує студентів переважно з позитивним ставленням до майбутньої діяльності, пов'язаної з формуванням морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Цьому сприяє характерне усвідомлення необхідності такої роботи, а також те, що мотиви включення цієї діяльності до навчального процесу, як правило, мають суспільно-значущий характер. Їхня діяльність має пошуковий характер. Такі студенти й самі прагнуть використовувати різні форми роботи, виявляючи при цьому глибокі та мобільні знання сутності справи та особливостей процесу формування й розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Однак, вони ще відчувають утруднення під час застосування набутих знань у своїй професійній діяльності при виникненні професійно-моральних ситуацій реального навчально-виховного процесу. Діяльність їхня відбувається на тлі позитивної спрямованості на отримання результату. Спостерігається врівноваженість, гнучкість мислення. Загалом у них відзначається свідомий науковий підхід до формування і розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, наявність уміння висувати гіпотезу, розподіляти увагу. Взагалі, в них наявні, розвинені комунікативні, інформаційно-пояснювальні й організаторські вміння та навички. Такі студенти володіють професійними навичками активізації діяльності учнів ДЮСШ з формування та розвитку

їхніх морально-вольових якостей. Визначається професійна впевненість у собі, що виявляється в реалізації внутрішніх можливостей у зазначеному напрямку. Мовлення є виразним, вони вміють яскраво висловлювати почуття, переконання, знання та думки. У кожного з них, готовність до професійної діяльності з формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ виявлена достатньо.

Високий рівень. Студентів зазначеного рівня умовно об'єднує максимальний ступінь сформованості готовності до цієї діяльності. Визначається їхня власна пізнавальна спрямованість, високе розуміння моральних мотивів дій та вчинків як своїх власних, так і учнів ДЮСШ. Вони приймають ефективні рішення щодо швидкого включення учнів до пізнавальної діяльності, спрямованої на розвиток морально-вольових якостей, уміють урахувувати вікові та психологічні особливості учнів ДЮСШ, правильно знаходять рішення у професійно-моральних проблемах та ситуаціях, уміють регулювати динаміку проявів властивостей власної нервової системи. Виступають ініціаторами нових, більш сучасних шляхів та засобів реалізації завдань з формування та розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Таких студентів відрізняє обсяг, міцність та мобільність знань змісту та сутності цієї діяльності, точність та складність дій. Вони активні, енергійні, їхні думки, почуття та емоції спрямовані на досягнення поставлених цілей виконання, завдань навчання та виховання, можуть довго зберігати зосередженість уваги, упорядковувати діяльність як усього колективу, так і кожного учня окремо, вміють керувати зацікавленістю учнів, концентрувати їхню увагу, добирати та компоновати навчально-виховний матеріал з урахуванням пізнавальних інтересів учнів, передбачати результати своєї діяльності. Взагалі, для студентів цієї групи характерний високий рівень володіння комунікативними, інформаційно-пояснювальними й організаторськими вміннями та навичками, здатність використовувати знання в нештатних педагогічних ситуаціях, що потребують

морального вибору. Відзначаються задоволенням діяльністю, відсутністю емоційної напруженості в роботі. Можна стверджувати, що в таких студентів готовність до професійної діяльності з формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ виражена яскраво.

3.2. Результативність та визначення ефективності дослідно-експериментальної роботи

3.2.1. Стан готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ

Сформованість *мотиваційного критерію* готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ визначаємо за методиками визначення ціннісних орієнтацій М. Рокича та Є. Ільїна «Оцінка мотивів вибору професії викладача».

Результати проведеного дослідження показали, що більшість респондентів (66 %) визначальним мотивом вибору майбутньої професії називають бажання займатися спортом професійно; при цьому 51,1% з них хочуть працювати тренерами, а 14,9% – бути професійними спортсменами. Бажання працювати тренером-викладачем у ДЮСШ виявили тільки 19,1% респондентів. Поряд з цим 8,5% студентів хочуть підвищити рівень своєї фізичної підготовленості; 4,3% потребують ґрунтовної педагогічної освіти; 2,1% обрали професію тренера-викладача як таку, «де легко вчитися». Графічно результати дослідження представлено на рис. 3.1.

Окрім того, за результатами опитування студентів – майбутніх тренерів-викладачів встановлено, що 83% респондентів свідомо вибрали професію. При цьому в якості домінуючого мотиву за методикою М. Рокича у них виступає здоров'я. Результати статистичної обробки даних із застосуванням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена представлені на

рис. 3.2 (профіль термінальних цінностей) та рис. 3.3 (профіль інструментальних цінностей).

Взаємозв'язок між порядковими показниками (рангами) однієї ієрархії ознак з іншою визначається за допомогою коефіцієнта рангової кореляції – коефіцієнта Спірмена і обчислюється за формулою (1):

$$r = 1 - \left[6_x \sum \frac{(x_z - y_z)^2}{n_x} (n - 1)x(n + 1) \right], (1)$$

де r – ранговий коефіцієнт кореляції;

x_z, y_z – порядкові місця (ранги) досліджуваних ознак;

n – кількість пар ознак, між якими встановлюється зв'язок.

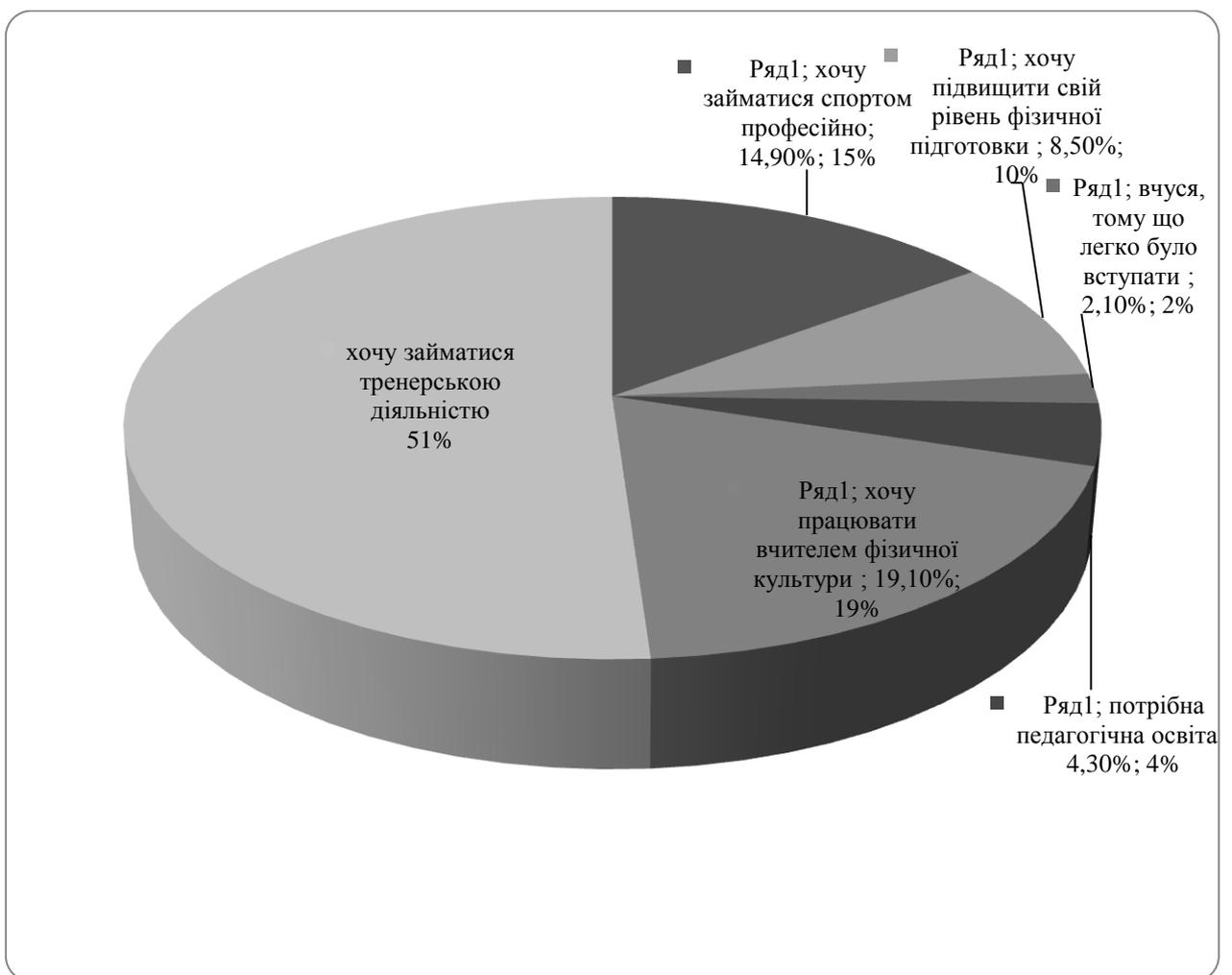

Рис. 3.1. Результати опитування майбутніх тренерів-викладачів щодо мотивів вибору професійної діяльності

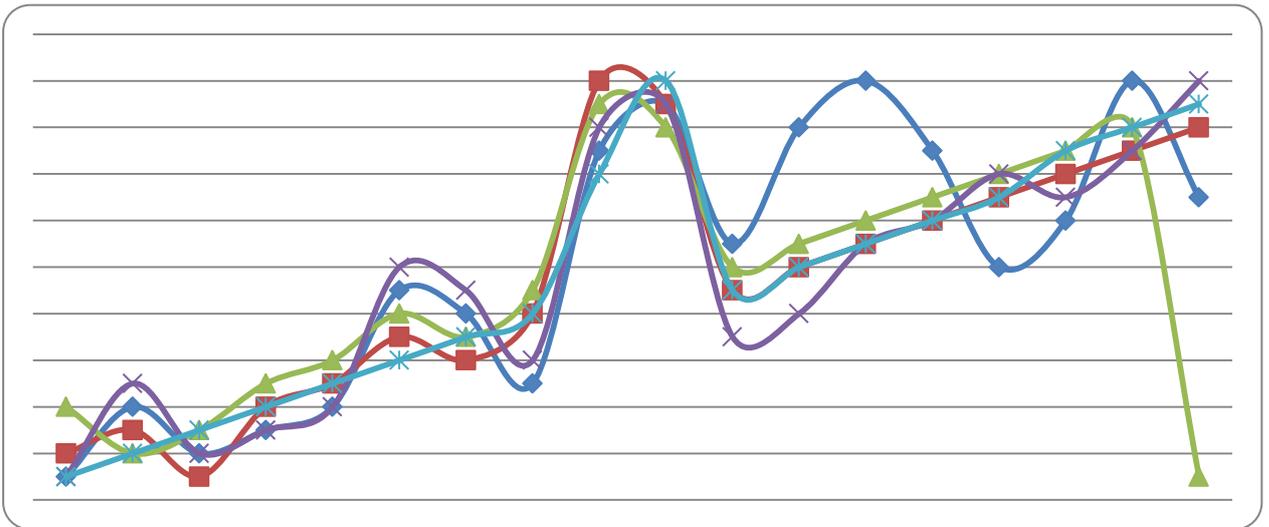

Рис. 3.2. Результати ранжування за значимістю термальних цінностей майбутніх тренерів-викладачів

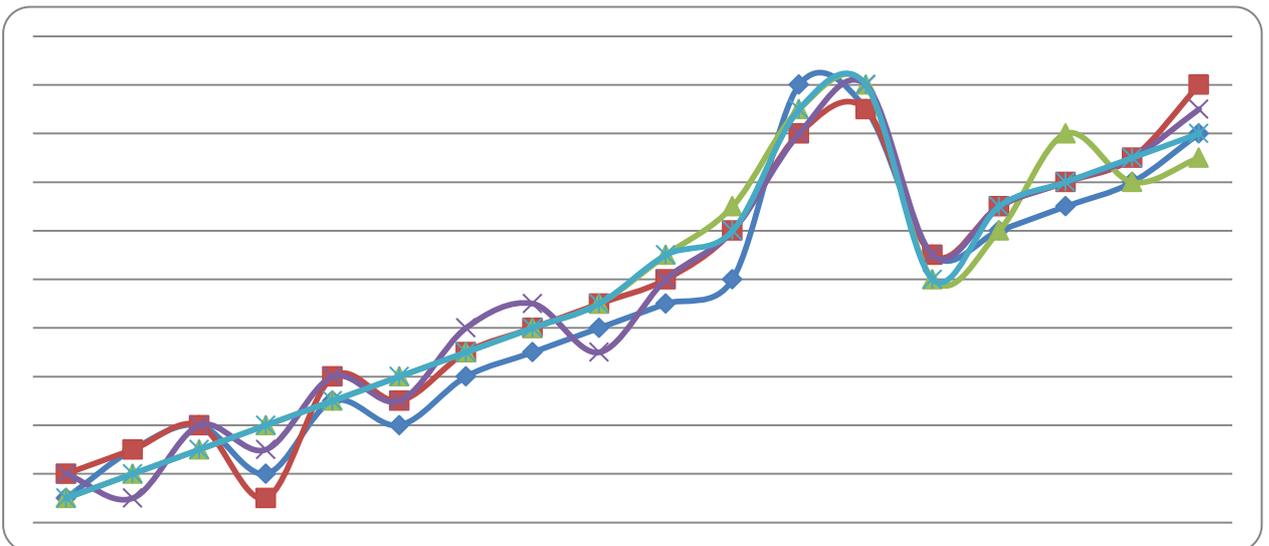

Рис. 3.3 Результати ранжування за значущістю інструментальних цінностей майбутніх тренерів-викладачів

Дослідження мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів показало, що найбільш важливим мотивом є особистісне та професійне самовдосконалення, що пояснюється наявністю у них усвідомленого позитивного ставлення до занять з фізичної культури та спорту, пов'язані з їх майбутньою професійною діяльністю.

Інтерпретуючи зазначені результати, можна констатувати наявність у студентів орієнтації на особистісний саморозвиток у сфері фізичної культури та спорту; достатньо високий рівень усвідомленості значимості навчальної діяльності, зокрема: спрямованість на оволодіння умінням адекватно оцінювати фізичний стан свого організму і свої реальні і потенційні можливості; свідомого відповідального ставлення до професійної діяльності; розвиток пошукової активності з метою оволодіння способами ефективного розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Аналіз мотивів спортивно-тренувальної діяльності, які тренери хотіли би сформувані в учнів ДЮСШ виявив, що лише 14 % тренерів поставили на перше місце бажання через заняття спортом розвивати моральні якості, 12 % тренерів віддали таким мотивам друге місце, 32 % – третє, 22 % – четверте, 20 % – п'яте місце. До найбільш значущих мотивів 94 % тренерів віднесли виступи за збірну країни (28 % – друге, 16 % – третє та 4 % – четверте місця). Інші мотиви розділилися наступним чином: захищати честь команди, навчального закладу, міста, країни тощо (18 % – перше, 26 % – друге, 28 % – третє, 14 % – четверте та 4 % – п'яте місця); мотиви саморозвитку, самовдосконалення (12 % – друге, 24 % – третє, 22 % – четверте та 16 % – п'яте місця); розвиток впевненості у собі (38 % – третє, 16 % – четверте та 48 % – п'яте місця); бажання заслужити громадське визнання (2 % – перше, 14 % – друге, 8 % – третє, 34 % – четверте та 12 % – п'яте місця); прагнення розвинути спортивні здібності (6 % – перше, 18 % – друге, 34 % третє, 12 % – четверте та 24 % – п'яте місця); розвинути фізичні якості (стати сильніше, спритніше та ін.) (12 % – третє, 10 % – четверте, 8 % – п'яте місця); знайти справжніх друзів (6 % – друге, 14 % – четверте та 8 % – п'яте місця).

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за мотиваційним критерієм представлено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за мотиваційним критерієм*

Рівень	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	25	22,5	36	25,7
Достатній	46	41,4	54	38,6
Низький	40	36,1	50	35,7
Середнє	37	33,3	46,7	33,3

* констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи

Графічно результати дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за мотиваційним критерієм (констатувальний етап) представлено на рис.3.4.

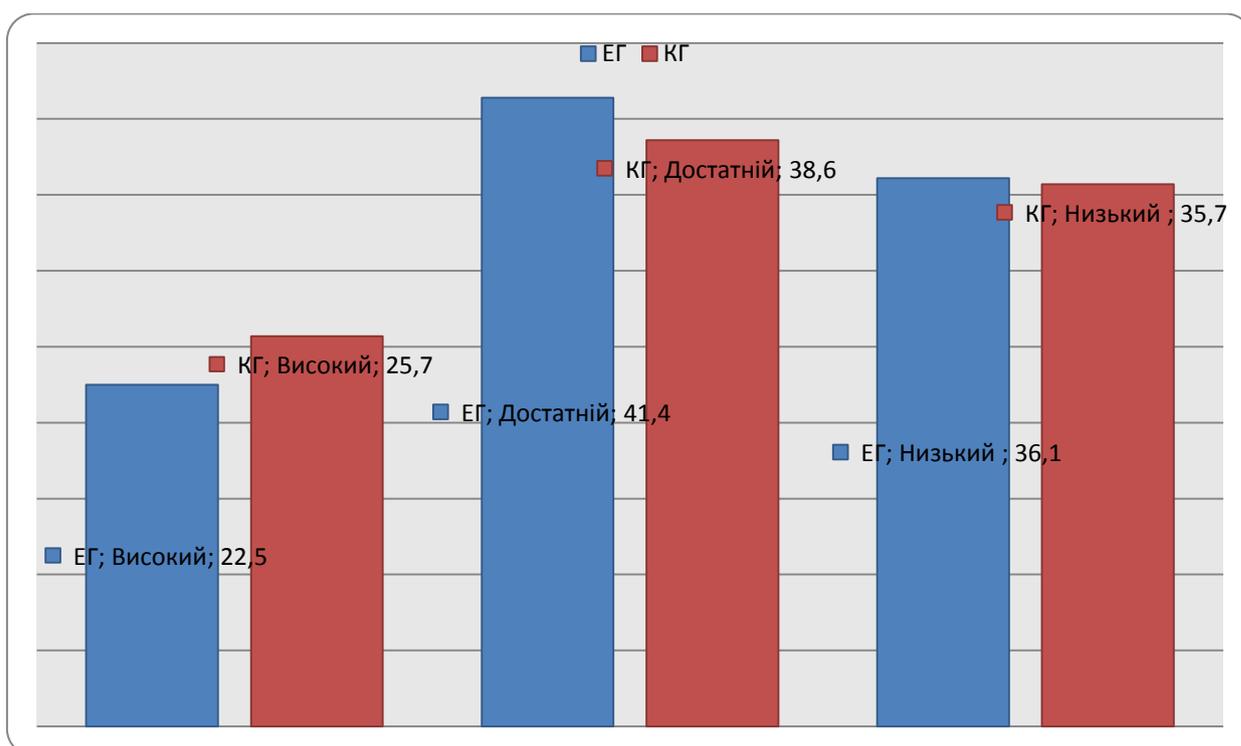

Рис. 3.4. Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за мотиваційним критерієм (констатувальний етап)

Отже, аналіз результатів дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за мотиваційним критерієм (констатувальний етап) виявив переважання у студентів достатнього та низького рівнів (ЕГ – 41,4% і 36,1%; КГ – 38,6% і 35,7% відповідно).

Сформованості готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за когнітивним критерієм визначався на основі системи показників, які вказують на рівень засвоєння основних правил поведінки і взаємозв'язків у системі «спорт-людина» й перетворення їх у справжні мотиви, завдяки чому ці правила утверджуються у свідомості студентів, стають внутрішніми регуляторами їх морально-вольових якостей. Результати дослідження представлено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Сформованість готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за когнітивним критерієм*

Показники Когнітивний критерій	Групи			
	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	%	Абс.
1) орієнтація на самореалізацію у професійній діяльності; 2) бажання реалізуватися в обраному виді спорту; 3) упевненість у виборі професії тренера	48	17,2	42	18,4
1) уникнення ситуацій осуду і покарання; 2) бажання завоювати позитивне ставлення інших	61	21,2	57	19,7
1) практична користь від своєї діяльності 2) орієнтація на вимоги тренерів, батьків, залежність від інших 3) залежно від ситуації	89	29,5	92	40,3
1) необов'язковість виявлення морально-вольових якостей	74	23,5	56	21,7

* констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи

Як засвідчують дані таблиці, морально-вольові якості майбутніх тренерів-викладачів носять переважно ситуативно-прагматичний характер орієнтований на уникнення неприємних ситуацій, осуду і покарання за порушення правил поведінки під час тренувань, бажання завоювати позитивне ставлення інших, а також отримання практичної користі, що вказує на егоїстичні прагнення.

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за когнітивним критерієм представлено у табл. 3.6

Таблиця 3.6

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за когнітивним критерієм*

Рівень	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	26	23,4	34	24,3
Достатній	41	36,9	51	36,4
Низький	44	39,7	55	39,3
Середнє	37	33,3	46,7	33,3

** констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи*

Графічно результати дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за когнітивним критерієм (констатувальний етап) представлено на рис.3.5.

Отже, аналіз результатів дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за когнітивним критерієм (констатувальний етап) знову виявив переважання у студентів достатнього (36,9% у ЕГ та 36,4 у КГ) та низького (39,7% у ЕГ та 39,3 у КГ) рівнів.

Практичний критерій вказує на сформованість уявлень про морально-вольові якості майбутніх тренерів-викладачів ДЮСШ. З метою визначення особливості цих уявлень, ми провели аналіз навчальної документації

тренерів-викладачів. Вивчення документів з планування виховної роботи та матеріалу навчально-тренувальних занять проводилося за допомогою аналізу річних календарних планів виховної роботи ДЮСШ; річних календарних планів виховної роботи в окремому спортивному відділенні; робочих журналів тренера; планів-конспектів окремих виховних занять та ін.

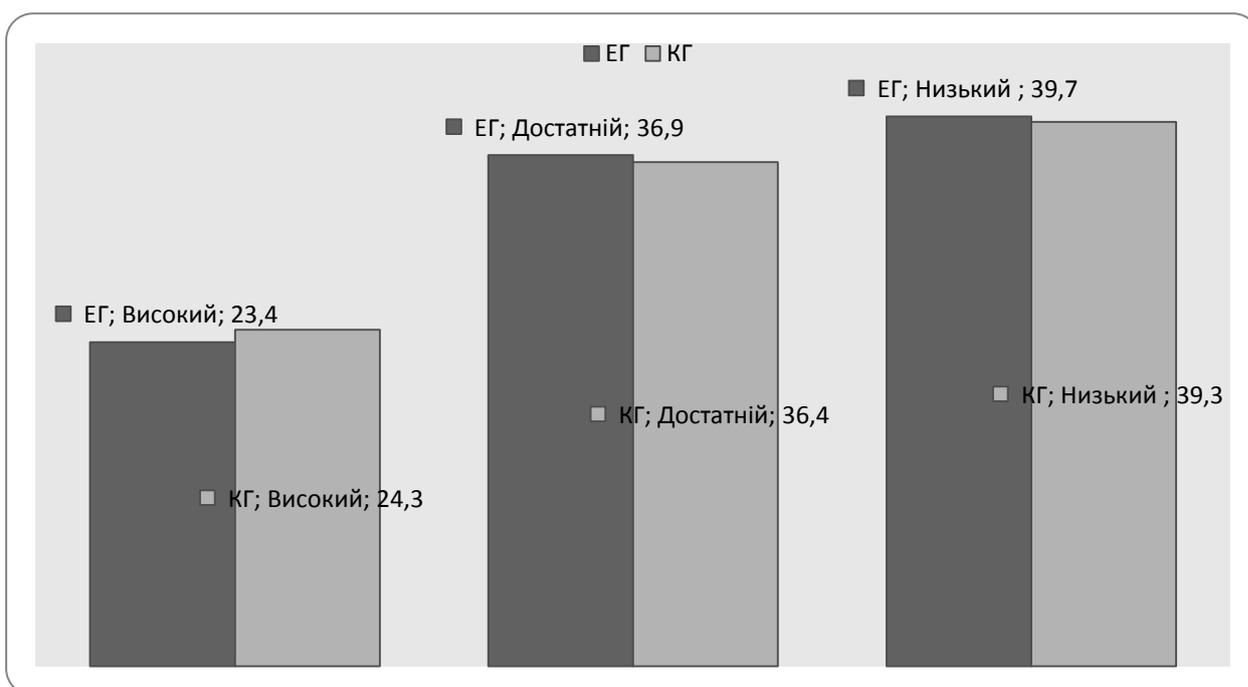

Рис. 3.5. Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за когнітивним критерієм (констатувальний етап)

Зазвичай, плани виховної роботи складаються у кожному навчальному році. До них входять різноманітні виховні заходи, серед яких святкові концерти, культурно-масові походи, зустрічі із видатними спортсменами, «Олімпійські уроки», урочисті нагородження переможців змагань, «лінійки» з приводу важливих подій та ін. Аналіз календарних планів за останні три роки дозволяє констатувати велику схожість цих планів, за невеликою розбіжністю у датах і кількості святкових і урочистих заходів, що свідчить про їх формальність.

Виховна робота також відображена у річних календарних планах спортивних відділень. Її спрямованість, на думку тренерів з ігрових видів спорту, не враховує організаційних особливостей начального закладу; специфіку використання виховних аспектів окремих видів спорту (у баскетболі, наприклад, цінності командної роботи, взаємної підтримки та взаємодопомоги); особливості фізичного розвитку та підготовленості учнів; вікові та індивідуальні психолого-педагогічні особливості учнів, рівень їх спортивної майстерності, плани на заняття спортом у майбутньому, стаж спортивних тренувань тощо.

Вивчення річних календарних планів виховної роботи показало, що їх основою є оптимальний розподіл годин виховної роботи. У більшості випадків такі плани не вирізнялися творчим підходом і не забезпечували ефективного використання прийомів і засобів виховання морально-вольових якостей у роботі тренера-викладача і були швидше формальними, що не відповідають вимогам та досягненням сучасної педагогічної науки.

Вивчення робочих журналів показало, що виховні завдання вирішуються тренерами, в основному, під час теоретичної та психологічної підготовки. Утім, зміст виховних бесід, відображений у журналах тренерів є приблизно однаковим. Виховання моральних якостей учня епізодично вирішувалося (згідно з робочим журналом) у бесідах, зміст яких не завжди враховував вікові особливості старшокласників. В основному, увага приділялася ролі навчально-тренувальної роботи у зростанні спортивної майстерності учнів; аналізу виступів українських спортсменів на міжнародних змаганнях; побудові систем організму та особистій гігієні спортсмена, навичкам збереження здоров'я; настановам гравцям перед змаганнями, аналізу техніко-тактичного та виховного аспектів спортивно-тренувальної діяльності.

Також ми проаналізували плани-конспекти тренерів з видів спорту (баскетбол, кікбоксинг, футбол, аеробіка, триатлону). Аналіз планів

засвідчив, що у 301 (85,4 %) конспектах відсутні завдання і матеріал, які б були спрямовані на виховання в учнів морально-вольових якостей. Тренери у більшості випадків визначали лише цілі та завдання, які стосувалися б фізичної, спеціальної фізичної, технічної та тактичної підготовки, інтегральної (ігрової) підготовки учнів. У 59 (17,5 %) конспектах визначалися цілі, завдання та засоби теоретичної і психологічної підготовки спортсменів. У більшості випадків вони були лише дотичними до проблеми морального виховання учнів і зазвичай реалізовувалися у виховних бесідах, аналізі змагальної, навчальної та спортивно-тренувальної діяльності.

Лише у 37 (10,6 %) конспектах тренери визначили завдання щодо виховання таких моральних якостей, як мужності, дружніх стосунків у колективі. Поставлені завдання вирішувалися у 27 (7,8 %) проаналізованих заняттях за допомогою теоретичних методів (бесід, дискусій, теоретичного аналізу). У 10 (2,9 %) планах-конспектах тренери практикували домашні завдання для учнів до тем: «Що таке спортивний результат?», «Як я розумію успіх?», «Що таке справжня дружба?», «Мое ставлення до принципу «чесної гри» у спорті».

Тренери майже не включали до планів-конспектів виховні завдання. Однак, не зважаючи на це, провідні тренери, які брали участь у дослідженні (3 заслужених тренери України) проводили виховні заходи з учнями, навіть не виділяючи їх окремим завданням у занятті. У більшості випадків така виховна робота проводилася не заплановано, але їй приділялося досить багато часу. Основними формами такої роботи були індивідуальні і групові бесіди зі спортсменами. Досвідчені тренери здійснювали ефективну роботу. Вона охоплювала знання, почуття і волю спортсменів, але здійснювалася не систематично, без планування тематики, методів, засобів і прийомів її реалізації. У виховній роботі використовувалися, в основному, методи формування моральної свідомості і корекції поведінки спортсменів – заохочення та покарання.

З метою вивчення змісту і спрямованості навчально-тренувальних занять, ми проаналізували 298 навчально-тренувальних занять з баскетболу, кікбоксингу, аеробіки, футболу та триатлону.

Вирішення завдань виховання морально-вольових якостей учнів ДЮСШ відбувалося у 135 (45,3 %) випадках. Ураховувалися ті методи, прийоми, засоби та форми виховання, які безпосередньо або в комплексі з іншими завданнями були спрямованими на моральне виховання. На інших навчально-тренувальних заняттях тренери також вирішували виховні завдання, але ставили за мету виховання в учнів вольових й лідерських якостей. У деяких випадках вони вступали у протиріччя з вихованням морально-вольових якостей, оскільки спрямовувались на розвиток надмірної агресивності у ставленні до суперника, уміння досягати перемоги за будь-яку ціну, підвищення рівня конфліктності. Загалом, виховні впливи різної спрямованості спостерігалися у ході 231 (77,5 %) заняття.

У своїй практичній діяльності під час навчально-тренувальних занять, тренери переважно використовували вербальні методи. У ході занять 116 (38,9 %) тренерів вдавались до роз'яснень та бесід на моральні теми. Лише 19 (6,4 %) тренерів використовували методи формування моральних дій – застосовували спеціальні вправи для підвищення командної згуртованості, давали учням різноманітні практичні доручення, долучали до різноманітної (творчої, організаційної та колективної) діяльності. Лише 10 (3,3 %) тренерів опиралися на життєвий і моральний досвід учнів.

Слід зазначити, що стиль спілкування тренера з учнями у ході 127 (42,6 %) занять був авторитарним, оскільки, на думку педагогів, він краще забезпечує якісне виконання тренувальних завдань. Однак, звичка учнів до постійного нагляду і контролю призводила до того, що залишившись без тренерського нагляду, учні переставали якісно виконувати тренувальні завдання. Це, у свою чергу, спричинило пасивність і виявлялося якщо не у відсутності, то в не сформованості навичок самовиховання, не бажанні

працювати над собою, самовдосконалюватися. Це призводило до того, що тренувальні завдання виконувалися учнями не свідомо, а під тиском авторитету тренера.

Аналіз змісту навчально-тренувальних занять свідчить про недостатньо ефективно використання виховних можливостей спортивно-тренувальної діяльності. Проведення занять підтвердило відсутність чіткої методики виховної роботи. Дослідження показало, що виховання моральних якостей здійснювалося у більшості випадків епізодично чи у комплексі вирішення інших виховних завдань, через що спрямованість виховних впливів тренерів часто суперечила моральному вдосконаленню учнів.

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за практичним критерієм представлено у табл.3.7.

Таблиця 3.7

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за практичним критерієм*

Рівень	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	24	21,6	33	23,6
Достатній	39	35,1	49	35,0
Низький	48	43,3	58	41,4
Середнє	37	33,3	46,7	33,3

** констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи*

Графічно результати дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за практичним критерієм (констатувальний етап) представлено на рис. 3.6.

Отже, аналіз результатів дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за практичним критерієм (констатувальний етап) виявив переважання у

студентів достатнього (ЕГ – 35,1%, КГ – 35,0%) та низького (ЕГ– 43,3%, КГ – 41,4) рівнів.

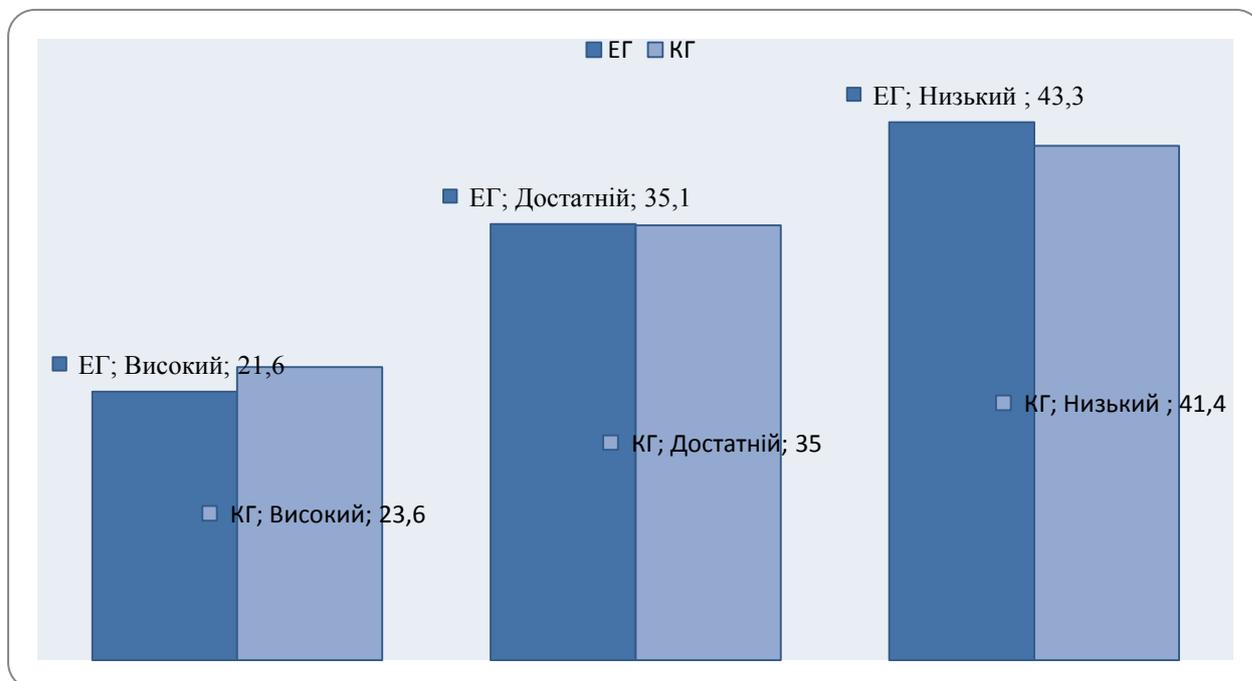

Рис. 3.6. Результати дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за практичним критерієм (констатувальний етап)

Готовність тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових учнів ДЮСШ за *рефлексивним критерієм* вивчалася в індивідуальних бесідах, під час проведення круглих столів, дискусій та за допомогою опитування. Запропонована нами анкета складалася з питань, за допомогою яких виявлявся зміст виховної діяльності тренера, знання про сутність моральних якостей, форми, методи, засоби та прийоми виховної роботи, які зазвичай використовуються у вихованні учнів ДЮСШ. Вивчалися також труднощі і проблеми, що заважають тренерам-викладачам ефективно розвивати морально-вольові якості учнів ДЮСШ.

В анкетуванні брали участь 37 тренерів, з яких 8 тренерів з триатлону, 6 – з аеробіки, 4 – з баскетболу, 5 – з плавання, 7 – з футболу, 5 – з легкої

атлетики, 2 – кікбоксингу, які працюють у дитячо-юнацьких спортивних школах України. Для обробки отриманих результатів, ми використовували ранжування, щоб показати значущість обраних відповідей серед інших.

Проведене анкетування показало, що важливості розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ надають лише 10 % тренерів-викладачів, тоді як 20% тренерів-викладачів вказали на не достатню значущість розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, 12 % – окреслили їх третьому місці у рангу, 18 % – на четвертому.

Тривогу викликає той факт, що значна частина тренерів-викладачів(40 %) присвоїли розвитку морально-вольових якостей учнів останнє (п'яте) місце. Натомість, більша увага приділяється тренерами-викладачами технічній підготовці учнів ДЮСШ (66 % тренерів надали їй перше, 54 % – друге, 18 % – третє та 24 % – четверте місця). Фізична підготовка зайняла відповідно (58 % – перше, 64 % – друге, 24 % – третє, 6 % – четверте та відповідно 4 % – п'яте місця). Тактична підготовка (46 % – перше, 40 % – друге, 24 % – третє, 12 % – четверте та 12 % – п'яте місця). Інтегральна підготовка (38 % – перше, 40 % – друге, 28 % – третє, 20 % – четверте та 8 % – п'яте місця). Теоретична підготовка (42 % – перше, 32 % – друге, 12 % – третє, 44 % – четверте та 30 % – п'яте місця). Психологічна підготовка (10 % – перше, 40 % – друге, 32 % – третє, 16 % – четверте та 14 % – п'яте місця).

Таким чином, отримані результати свідчать про незначну увагу тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (для 40% вона посіла останнє місце серед інших розділів спортивної підготовки). Тренери-викладачі вважають розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ найменш важливим аспектом спортивної підготовки і переконані, що розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ здійснюється автоматично під час занять спортом. Лише 30 % тренерів вважають розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ одним із

провідних завдань спортивної підготовки. Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, на їх думку, мають комплексно вирішуватися у навчально-тренувальних заняттях, у спілкуванні з учнями, участі в різноманітних виховних заходах та іншій діяльності.

Також тренери не змогли чітко визначити конкретний вплив спортивно-тренувальної діяльності на розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Це можна пояснити недостатнім розумінням сутності та змісту моральних якостей, які тренери-викладачі часто не відрізняють від вольових: прагнення до перемоги, працьовитості, сили волі, рішучості, цілеспрямованості та ін.

Серед найважливіших особистісних якостей, які потрібно виховувати в учнів ДЮСШ в процесі спортивної діяльності, 74% тренерів відзначили честь (16 % – поставили цю групу на друге, 22% – третє, 10% – четверте та 14 – п'яте місця). Доброзичливість – 8 % – перше, 16 % – друге, 12 % – третє, 22 % – четверте та 38 % – п'яте місця поставили тренери у своїх анкетах. Мужність – 56 % – перше, 44 % – друге, 18 % – третє, 8 % – четверте, 10 % – п'яте місця. Повагу – 30 % – перше, 30 % – друге, 26 % – третє, 4 % – четверте, 10 % – п'яте місця. Відповідальність – 60 % – перше, 20 % – друге, 34 % – третє, 18 % – четверте, 22 % – п'яте місця. Справедливість на перше місце поставили 2 %, на друге – 26 % , на третє – 18 % , на четверте – 38 % , на п'яте – 16 % тренерів.

Такий розподіл відповідей свідчить про низьку, на думку тренерів, значущість таких моральних якостей, як доброзичливість, справедливість та повага у структурі особистості учня-спортсмена. Це пояснює спрямованість виховної роботи, у якій набагато більше уваги тренери приділяють вихованню вольових якостей, таких як працьовитість та воля до перемоги. Саме ці якості, на думку багатьох спеціалістів, обумовлюють досягнення високих спортивних результатів. Отже, зміст, спрямованість та результативність виховної роботи тренери бачать та оцінюють, в основному,

з позиції розвитку вольових якостей, що безпосередньо сприятимуть скорішим спортивним досягненням учнів.

У процесі обробки результатів анкетування було виявлено, що до найбільших проблем у розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ 82% тренерів відносять низький рівень моральної вихованості учнів (22 % – друге, 20 % – третє, 4 % – п'яте місця). Зокрема, 34 % тренерів на перше місце поставили недостатню підготовленість тренера для виховної роботи (28 % – друге, 32 % – третє, 22 % – четверте, 8 % – п'яте місця). Також 46 % тренерів вбачають проблему у розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у відсутності методичного забезпечення виховного процесу (10 % – друге, 32 % – третє, 30 % – четверте та 38 % – п'яте місця). Ще 22 % тренерів до найбільшої проблеми віднесли недостатню увагу них самих до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (6 % – друге, 12 % – третє, 30 % – четверте та 26 % – п'яте місця). А також 16% тренерів найбільшою проблемою вважають негативну рекламу спорту у ЗМІ (18 % – друге, 22 % – третє, 14 % – четверте та 14 % – п'яте місця) та ще 14 % – відсутність бажаного контакту з сім'єю учня (16 % – друге, 12 % – третє, 22 % – четверте та 4 % п'яте місця).

Отримані результати вказують на суперечливий характер процесу розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ: з одного боку, тренери-викладачі хотіли б, щоб учні займалися спортом для розвитку моральних якостей, а з іншого – мотив знайти справжніх друзів займає останнє місце. Натомість більшість тренерів всіляко стимулюють у вихованців амбітні прагнення потрапити до збірної команди країни. Тому, з одного боку, тренери бажають, щоб учні розвивали у собі морально-вольові якості, а з іншого – підпорядковували навчально-виховний процес у спеціалізованих навчальних закладах спортивного профілю досягненню високих результатів у юнацькому віці.

До найбільш розповсюджених форм розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ 76 % тренерів віднесли бесіди, 36% тренерів віддали цій формі друге та 18 % третє місця. Проведення конкурсів та змагань 28% тренерів поставили на перше, 34 % – друге, 38% – третє, 12% – четверте та 2 % – п'яте місця. Аналіз життєвих ситуацій (8% – перше, 26 % – друге, 42 % – третє, 36 % – четверте, 20 % – п'яте місця). Участь у виховних заходах (6 % – перше, 10 % – друге, 28% – третє, 46 % – четверте, 32% – п'яте місця). Організація самостійних тренувальних занять (4 % – перше, 14 % – друге, 24% – третє, 64% – четверте та 70% – п'яте місця).

Найрідше тренерами використовуються: організація та проведення з учнями спортивно-масових заходів (12 % – друге, 8% – третє, 28 % – четверте та 58 % – п'яте місця), організація та участь у культурно-масових заходах (18 % – третє, 32 % – четверте та 56% – п'яте місця), впровадження спеціальних тренувальних вправ (22 % – четверте, 70 % – п'яте місця).

У процесі розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ тренери найчастіше використовують метод переконання (62% тренерів віддали цьому методу перше місце, 36% – друге, 28% – третє, 6% – п'яте місця). Також доволі часто використовуються практичні методи виховання (доручення, тренування, праця тощо), де 48 % тренерів поставили цей метод на перше, 42 % – друге, 40 % – третє, 22 % – четверте та 4 % – п'яте місця. Ігровий та змагальний методи тренери поставили на перше – 26 %, друге – 28 %, третє – 36 %, 10 % – четверте та 6 % – п'яте місця. Метод заохочення (32 % – перше, 26 % – друге, 20 % – третє, 8 % – четверте та 12% – п'яте місце). Метод покарання (8 % – перше, 6 % – друге, 18 % – третє, 28 % – четверте та 42 % – п'яте місця). Найрідше тренери використовують метод «вибуху», описаний А.С. Макаренка, вважаючи його навіть непедагогічним (4 % – перше місце, 16 % – третє та 8 % – четверте місця). Доволі рідко тренери використовують у виховній роботі методи самовиховання. Лише 20 % тренерів поставили

його на перше, 30 % – друге, 12 % – третє, 8 % – четверте місця. Хоча переважна більшість: 58 % тренерів віддали цьому методу лише п'яте місце.

Хоча тренери у своїй виховній практиці використовують чимало методів, недостатня увага приділяється методам самовиховання учнів. Такий підхід формалізує морально-вольові якості роботи та може призвести до негативного ефекту.

З метою визначення ефективності роботи з розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, нами було проведене педагогічне спостереження за характером спілкування тренерів із учнями на 54 щотижневих виховних зібраннях у спортивних відділеннях, виховних заходах на честь спортивних відділень, святкових концертах тощо.

Виховні зібрання у спортивних відділеннях зазвичай проводили тренери і вихователі, вони аналізували події шкільного та спортивного життя учнів за тиждень, повідомляли про результати у шкільному навчанні та спорті. Перед учнями також ставилися завдання на майбутній тиждень та обговорювалися різні організаційні питання. У 49 (90,7 %) виховних зборах тренерами відмічались найкращі учні як приклад для всіх та зверталась особлива увага на проблеми у поведінці і навчанні інших. В основному педагоги вдавалися до методів заохочення та покарання. Лише у семи випадках (12,9 %) тренери чи вихователі ставили за мету виховання моральних якостей в учнів. З цією метою проводились бесіди про гуманістичні цінності, про вміння товаришувати і дружити, честь та гідність спортсмена та їх прояв у різних життєвих ситуаціях, про значущість навчання та спортивної підготовки у духовному й інтелектуальному розвитку особистості. Такі теми на виховних зібраннях підіймалися досвідченими тренерами, які зверталися до почуттів та рефлексії старшокласників, наводили життєві приклади.

У виховних заходах також мало враховувалися вікові особливості учнів, їх індивідуальність. У багатьох випадках виховні заходи планувалися

централізовано (масові форми), з обов'язковою участю усіх учнів. Відсутній у таких випадках зворотній зв'язок у виховній роботі суттєво зменшував ефективність виховання моральних якостей учнів. Такі виховні заходи були спрямовані більшою мірою на отримання учнями задоволення та емоційної розрядки, ніж на розвиток морально-вольових якостей, знань, мотивів, навичок моральної поведінки.

Таблиця 3.8

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за рефлексивним критерієм*

Рівень	ЕГ		КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	25	22,5	34	24,3
Достатній	42	37,8	52	37,1
Низький	44	39,7	54	38,6
Середнє	37	33,3	46,7	33,3

* констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи

Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за рефлексивним критерієм представлено у табл. 3.8. Аналіз результатів дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за рефлексивним критерієм (констатувальний етап) виявив переважання у студентів достатнього (ЕГ – 37,8%, КГ – 37,1%) та низького (ЕГ – 39,7%, КГ – 38,6) рівнів.

Графічно результати дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за рефлексивним критерієм (констатувальний етап) представлено на рис. 3.7.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження виявив, що за більшістю критеріїв готовність майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ знаходиться переважно на низькому і достатньому рівнях (табл. 3.9).

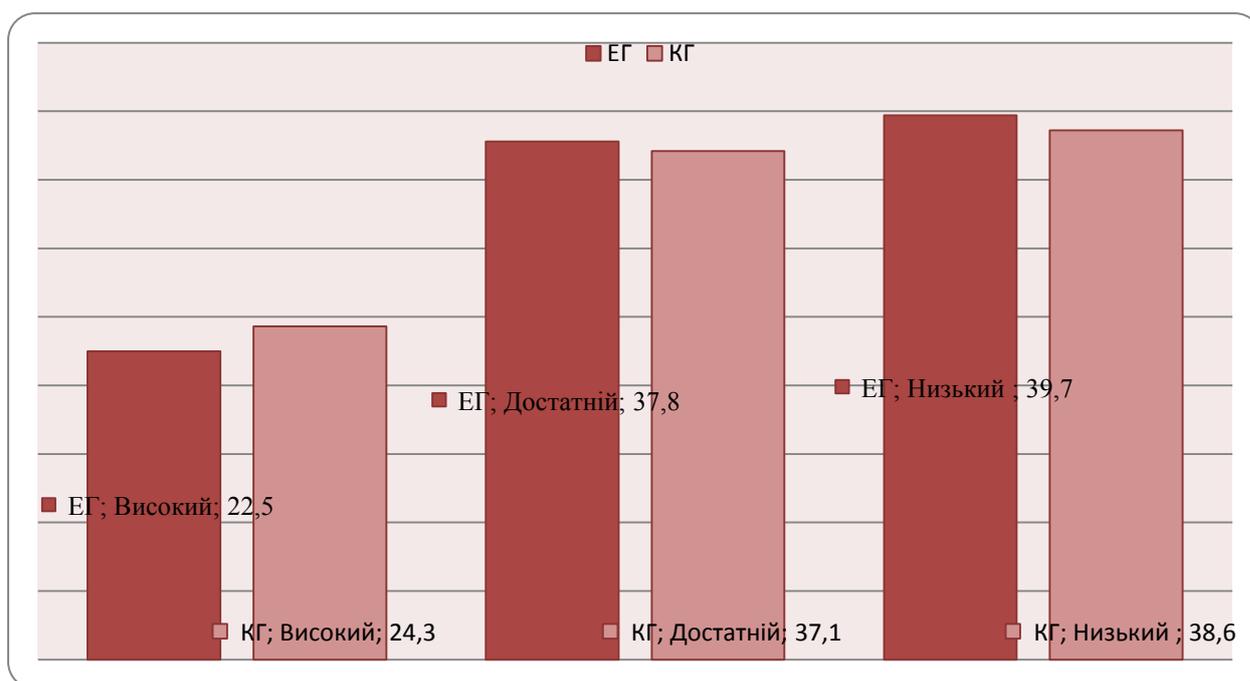

Рис. 3.7. Рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за рефлексивним критерієм (констатувальний етап)

Таблиця 3.9

Узагальнені результати рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (констатувальний етап, %)

Критерій	Рівні						Середнє
	Високий		Достатній		Низький		
	EG	KG	EG	KG	EG	KG	
Мотиваційний	22,5	25,7	41,4	38,6	36,1	35,7	33,3
Когнітивний	23,4	24,3	36,9	36,4	39,7	39,3	33,3
Практичний	21,6	23,6	35,1	35,0	43,3	41,4	33,3
Рефлексивний	22,5	24,3	37,8	37,1	39,7	38,6	33,3
Середнє	22,5	24,5	37,8	36,8	39,7	38,7	33,3

Як бачимо з таблиці 3.9 на високому рівні найбільший показник визначено за когнітивним (23,4% в EG і 24,3% у KG) та мотиваційним

критеріями (22,5% у ЕГ та 25,7% у КГ); практичний розвинений у 21,6% в ЕГ та 23,6% у КГ, рефлексивний – 22,5% у студентів ЕГ і 24,3% у студентів КГ.

На достатньому рівні було одержано такі результати: найбільший показник визначено за мотиваційним критерієм – 41,4% в ЕГ та 38,6% у КГ, за рефлексивним критерієм визначено 37,8% в ЕГ і 37,1% у студентів КГ, за когнітивним – 36,9% в ЕГ та 36,4% в КГ, практичний критерій розвинено у 35,1% студентів в ЕГ і 35,0% в КГ.

Графічне узагальнення результатів дослідження рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за визначеними критеріями (констатувальний етап) представлено на рис.3.8.

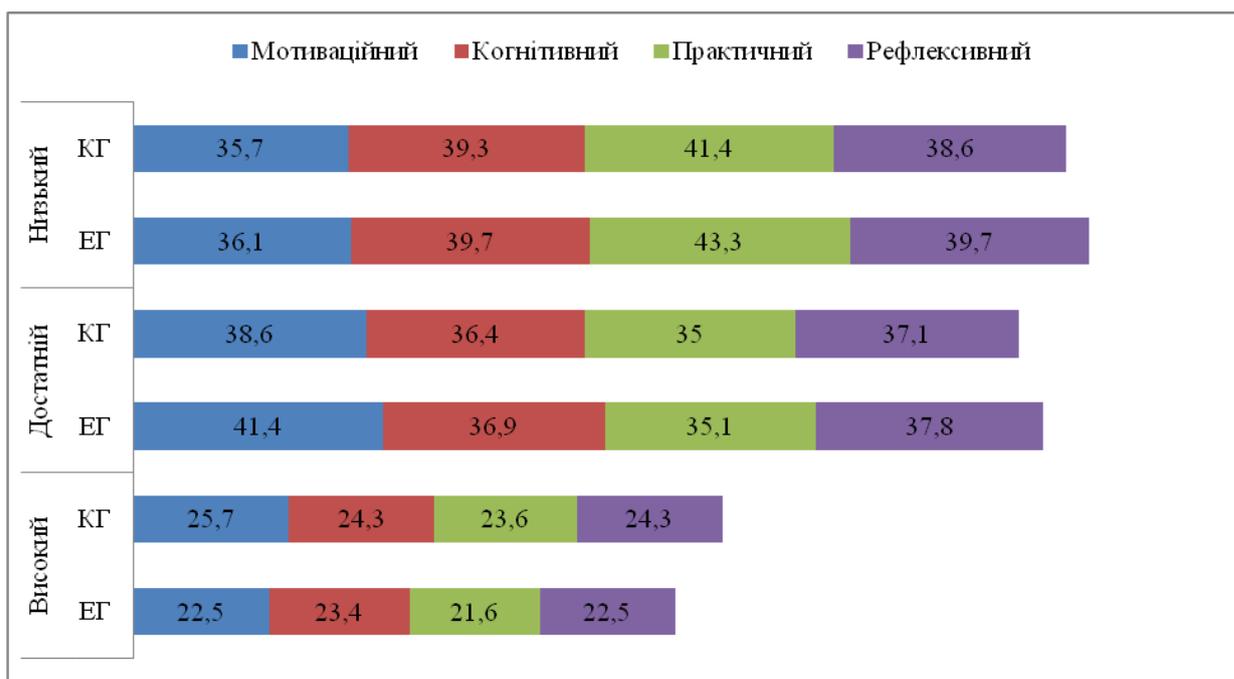

Рис. 3.8. Узагальнені результати рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за означеними критеріями (констатувальний етап, %)

На низькому рівні критерії розподілилися у такий спосіб: практичний розвинено у 43,3% респондентів в ЕГ та 41,4% у КГ, рефлексивний – у 39,7%

в ЕГ та 38,6% у КГ, мотиваційний – у 36,1% в ЕГ і 35,7% у КГ, когнітивний – у 39,7% в ЕГ та 39,3% у КГ.

Як ми бачимо, показники критеріїв за їх сформованістю студентами визначено майже рівномірно. Відтак, за результатами діагностичного констатувального етапу дослідження ми дійшли висновку, що студентами загалом усвідомлюється значущість обраної педагогічної професії, вони мають певні знання і визнають необхідність вивчення спеціальних та психолого-педагогічних дисциплін, водночас, вони не вбачають необхідності розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ під час занять спортом. Отже, необхідна цілеспрямована, спеціально організована робота щодо підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

3.2.2. Аналіз результатів формувального етапу експерименту

Ефективність педагогічних умов формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ визначено на основі порівняння результатів дослідно-експериментальної роботи на констатувальному та формувальному етапах дослідження. При цьому отримані результати за комплексом діагностичних методик (табл. 3.1) співвіднесені 1) зі трибальною оцінкою, згідно з якою 2 бали відповідає високому рівню сформованості готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, 1 бал – достатньому і 0 балів – низькому, 2) зі шкалою визначення рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, складеної за методикою А. Киверялга²³⁴ (табл. 3.10).

²³⁴ Киверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин : Валгус, 1980. 334 с.

Таблиця 3.10

Шкала визначення рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ

Рівні	<i>Високий</i>	<i>Достатній</i>	<i>Низький</i>
Інтервал	18–24	7–17	0–6

Встановлення рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у експериментальній та контрольній групах за розробленими в дослідженні критеріями та показниками протягом усього періоду упровадження педагогічних умов та методики формування даного явища уможливило визначення динаміки ефективності організованого нами педагогічного процесу за допомогою використання математичних показників кількісної оцінки: середній показник (СП), абсолютний приріст (G) показника, коефіцієнт ефективності (КЕ).

Середній показник рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ визначається за формулою:

$$\text{СП} = (a + 2b + 3c) / 100, (2),$$

де а, в, с –% кількості майбутніх тренерів-викладачів, які перебувають відповідно на низькому, достатньому та високому рівнях готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Різниця середніх показників наприкінці (СП_{кін.}) і на початку експерименту (СП_{поч.}) характеризується як абсолютний приріст (G) за середнім показником, який розраховується за формулою:

$$G(\text{СП}) = (\text{СП}_{\text{кін.}}) - (\text{СП}_{\text{поч.}}), (3),$$

де (СП_{поч.}) – початкове значення середнього показника;

(СП_{кін.}) – кінцеве значення середнього показника.

Коефіцієнт ефективності (КЕ) показує ефективність дослідно-експериментальної роботи і розраховується за формулою:

$$KE = СП (ЕДР) / СП (КДР), (4),$$

де СП (ЕДР) – значення середнього показника в експериментальній групі;

СП (КДР) – значення середнього показника у контрольній групі.

Приріст за коефіцієнтом ефективності G (KE) визначається як різниця між коефіцієнтами ефективності наприкінці і на початку експерименту і розраховується за формулою:

$$G (KE) = KE_{кін} - KE_{поч}, (5),$$

де $KE_{кін}$ – значення коефіцієнта ефективності наприкінці експерименту;

$KE_{поч}$ – значення коефіцієнту ефективності на початок експерименту.

Достовірність і обґрунтованість результатів дослідження перевіряється з допомогою статистичного критерію χ^2 («хі-квадрат») К. Пірсона, використання якого дозволяє провести якісну оцінку ефективності організованого нами педагогічного експерименту. Критерій «хі-квадрат» К. Пірсона обчислюється за формулою :

$$\chi^2 = \frac{1}{N_1 N_2} \sum_{i=1}^c \frac{(N_1 O_{1i} - N_2 O_{2i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} \quad (6)$$

де N_1 – кількість студентів експериментальної групи;

N_2 – кількість студентів контрольної групи;

O_{1i} – кількість студентів експериментальної групи, що знаходяться на і-тому рівні готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ;

O_{2i} – кількість студентів контрольної групи, що знаходяться на і-тому рівні готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ;

c – число рівнів («і»).

Достовірність отриманих результатів визначається виконанням наступних вимог: вибірка з генеральної сукупності випадкова; учасники

експериментальної та контрольної груп, за кількістю перевищують число 20, незалежні між собою і розподіляються більш ніж на дві категорії.

Достовірне значення вимірюваних величин обумовлюються репрезентативністю вибірки не менше 30 одиниць з рівнем значущості $\alpha = 0,05$, що за нормальним законом розподілу дає надійність $P = 0,95$. За умови визначення для оцінки вимірюваного явища трьох рівнів – низького, достатнього та високого, $n=3$, а при критичному значенні χ^2 для рівня значущості $0,05n-1=2$, згідно з табличними даними, так само 5,99. Співвіднесення отриманого в процесі дослідження результату з даними значенням χ^2 дозволяє зробити висновок про достовірність гіпотези: якщо результат менше 5,99, то висунута гіпотеза не підтверджується, а якщо більше 5,99, то підтверджується. Ця формула (6) валідна, якщо на кожному із рівнів знаходиться не менше п'яти студентів.

З метою удосконалення підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ проведено *формувальний експеримент*, у ході якого в експериментальній групі було реалізовано усі обґрунтовані педагогічні умови та методику підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. У контрольній групі підготовка відбувалася без урахування зазначених педагогічних умов, з використанням традиційних методів навчання.

Аналіз і зіставлення результатів констатувального та формувального етапів експерименту в цілому підтвердили ефективність педагогічних умов та методики підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (табл. 3.11).

Графічно динаміка рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (формувальний етап) представлено на рис. 3.9.

Таблиця 3.11

Динаміка рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ*

Критерій	Рівні											
	Високий				Достатній				Низький			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	До експ	Після	До експ	Після	До експ	Після	До експ	Після	До експ	Після	До експ	Після
Мотиваційний	22,5	26,2	25,7	25,9	41,4	44,9	38,6	39,3	36,1	28,9	35,7	34,8
Когнітивний	23,4	27,1	24,3	24,5	36,9	40,2	36,4	37,0	39,7	32,7	39,3	38,5
Практичний	21,6	25,2	23,6	23,7	35,1	40,2	35,0	35,6	43,3	34,6	41,4	40,7
Рефлексивний	22,5	27,1	24,3	25,2	37,8	42,1	37,1	37,8	39,7	30,8	38,6	37,0
Середнє	22,5	26,4	24,5	24,8	37,8	41,9	36,8	37,4	39,7	31,8	38,7	37,8

** формувальний етап дослідно-експериментальної роботи*

Аналіз динаміки рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ дозволяє зробити наступні висновки: на початок формувального експерименту 39,7% студентів ЕГ мали низький рівень готовності, 37,8% – достатній і 22,5% – високий рівень.

У КГ розподіл показників відбувся наступним чином: низький рівень притаманний 38,7% здобувачів освіти; достатній – 36,8%; високий – 24,5%.

На кінець формувального експерименту спостерігаємо динаміку змін показників рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, зокрема:

– у ЕГ зменшилася кількість студентів з низьким рівнем готовності до 31,8%; збільшилася кількість з достатнім (до 41,9%) та високим (до 26,4%) рівнями;

– у КГ показники майже не змінилися: кількість студентів із низьким рівнем зменшилася у межах 0,9%; достатнім – 0,6%; високим – 0,7%.

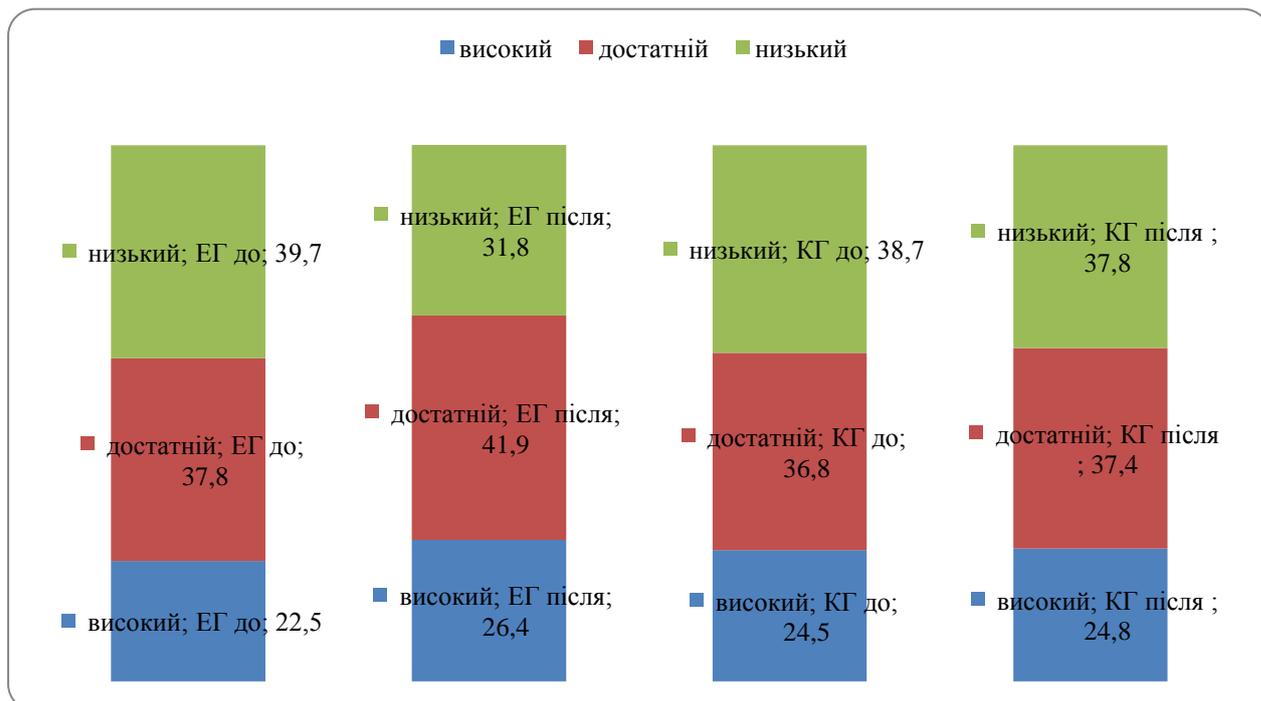

Рис. 3.9. Динаміка рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (формувальний етап)

Отримані дані уможливають висновок про позитивну динаміку у майбутніх тренерів-викладачів високого рівня готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ з одночасним зменшенням кількості досліджуваних з низьким рівнем як в експериментальній, так і у контрольній групах. Однак у експериментальній групі результати значно вище: кількість майбутніх тренерів-викладачів з низьким рівнем готовності до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ на кінець формувального експерименту знизилася на 7,9%, а у контрольній групі – на 0,9%; з достатнім – на 4,1% (ЕГ) та 0,6% (КГ); високим – на 3,9% (ЕГ) та 0,3% (КГ). Аналіз результатів формувального експерименту щодо приросту рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ дозволяє зробити наступні висновки (табл.3.12).

Таблиця 3.12

**Приріст рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ, %
(за результатами формувального експерименту)**

Рівень	Динаміка показника		Середнє
	ЕГ	КГ	
Високий	+3,9	+0,3	+2,1
Достатній	+4,1	+0,6	+2,4
Низький	-7,9	-0,9	-4,4
Середнє	5,3	0,6	3,0

У експериментальній групі виявлено зростання показників високого рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ на 3,9%, у порівнянні із контрольною групою (0,3%). Показники достатнього рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у експериментальній групі зросли на 4,1%, тоді як у контрольній лише на 0,6%. Порівняння отриманих даних за низьким рівнем готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ вказує на зменшення показників у експериментальній групі на 7,9%, а у контрольній – на 0,9%. Кількісна оцінка рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ проводилася за середнім показником і коефіцієнтом ефективності, що уможливорює висновок про ефективність пропонованих і реалізованих нами педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. У таблиці 3.13і на рисунку 3.9 зображено динаміку значень математичних показників (середнього показника – СП і коефіцієнта ефективності – КЕ), що застосовуються для кількісної оцінки ефективності формувального експерименту в експериментальній та контрольній групах.

Таблиця 3.13

**Динаміка показників рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів
до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ
(за результатами формувального експерименту)**

Приріст за коефіцієнтами	Групи досліджуваних			
	ЕГ _{до}	ЕГ _{після}	КГ _{до}	КГ _{після}
СП	1,375	2,016	1,468	1,581
G по СП	0,641		0,113	
КЕ	0,937	1,275	-	-
G по КЕ	0,338		-	-

На основі аналізу даних таблиці 3.13 встановлено, що найбільш високий абсолютний приріст середнього показника в експериментальній групі при проведенні формувального експерименту і становить 0,641 одиниці, що більше абсолютного приросту в контрольній групі на 0,528 одиниць. Ефективність дослідно-експериментальної роботи підтверджується також зростанням коефіцієнта ефективності в експериментальній групі з 0,937 до 1,275, де його значення більше одиниці. При цьому в експериментальній групі значення приросту за КЕ складає 0,338 одиниць.

Для доказу статистичної гіпотези експерименту і відповіді на питання про наявність істотних позитивних змін у рівнях готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у експериментальній та контрольній групах було сформульовано дві гіпотези: нульова (H_0) та альтернативна (H_1):

H_0 – готовність майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ буде однаковою у студентів ЕГ та КГ, незважаючи на реалізацію в експериментальній групі розроблених педагогічних умов та відповідної методики підготовки фахівців.

H_1 – готовність майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ буде різною у ЕГ та КГ. Зміна рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових

якостей учнів ДЮСШ буде відбуватися або внаслідок випадкових факторів, або під впливом цілеспрямованого педагогічного впливу. Якщо відмінності в рівнях готовності на початок і на кінець дослідно-експериментальної роботи будуть суттєвими, то χ^2 набл. $> \chi^2_{\text{крит.}}$ при 5% значущості. Тому, відповідно до критерію χ^2 , вони пояснюються не випадковими причинами, а суттєвим впливом педагогічних умов.

Аналіз даних таблиці 3.14 уможливує висновок про те, що у експериментальній групі $\chi^2_{\text{набл.}} = 11,137$, тобто більше $\chi^2_{\text{крит.}} = 5,99$, що є підтвердженням альтернативної гіпотези (H_1), при якій $\chi^2_{\text{набл.}} > \chi^2_{\text{крит.}}$ ($11,137 > 5,99$) і свідчить про зумовленість змін у рівнях готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Таблиця 3.14

Значення критерію «хі-квадрат» рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (за результатами формувального етапу)

Група	Значення χ^2 набл.	Значення χ^2 крит.	Статистична значимість
ЕГ КГ	11,137	$> 5,991$	Статистично значимий

Отримані дані є підставою для відхилення нульової гіпотези та прийняття альтернативної, що уможливує висновок, про те, що рівень готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ у ЕГ вище, ніж у КГ. Його зростання стало можливим за рахунок реалізації комплексу педагогічних умов та методики підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Отже, результати дослідно-експериментальної роботи дозволяють стверджувати, що запропоновані педагогічні умови підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ є необхідними і достатніми.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі представлено дослідно-експериментальну програму та результати дослідження готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Педагогічний експеримент проводився впродовж чотирьох років (2017 – 2020) і складався із трьох етапів – констатувального, формувального та контрольного. Загальна кількість респондентів склала 311 осіб, із них – 251 здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 017 Фізична культура та спорт та 014 Середня освіта (Фізична культура); 37 – тренери-викладачі, які виступили у ролі експертів з оцінки значущості морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

На констатувальному етапі експерименту (2017-2018 рр.) проведено опитування викладачів, тестування контрольних та експериментальних груп, що дало змогу встановити відсутність достовірних відмінностей між рівнями готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Мета формувального експерименту (2018-2019 рр.) полягала в експериментальній перевірці ефективності моделі шляхом упровадження педагогічних умов та методики підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

На підсумковому етапі дослідження (2019-2020 рр.) проведено узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи та сформовані відповідні висновки.

Експериментальна робота здійснювалася шляхом посилення навчальних дисциплін професійної підготовки (педагогіка, психологія та психологія особистості, теорія і методика фізичного виховання, теорія і методика спортивної підготовки, вступ до спеціальності, теорія і методика фізичного виховання у навчальних закладах освіти та ін.) модулями,

спрямованими на формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (значення морально-вольових якостей у формуванні особистості учнів ДЮСШ; вікові особливості розвитку морально-вольових якостей; виховні функції тренера-викладача; розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами фізичної культури та спорту; роль особистості тренера-викладача у розвитку морально-вольових якостей юних спортсменів та ін.).

Окрім того, до циклу навчальних дисциплін вільного вибору здобувача було уведено спецкурс «Основи формування моральних якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту», мета якого полягала в ознайомленні студентів з поняттям про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, моральні якості людини; культуру педагогічної праці, професійно-моральну культуру тренера-викладача, професійні та моральні знання педагога з планування, підготовки й проведення різноманітних рухливих ігор, спортивних змагань, спрямованих на розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Для проведення педагогічного експерименту було здійснено добір і модифікацію комплексу методик: вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича; «Оцінка мотивів вибору професії викладача» Є. Ільїна, анкета «Мотивація на фізкультурно-спортивну та педагогічну діяльність студентів», авторські опитувальники на виявлення особистісних якостей, наявних знань, умінь та навичок майбутніх фахівців щодо розвитку досліджуваного феномену.

Результати констатувального етапу дослідження уможливають висновок про переважання низького і достатнього рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ: на високому рівні найбільший показник визначено за когнітивним (23,4% в ЕГ і 24,3% у КГ) та мотиваційним критеріями (22,5% у ЕГ та 25,7%

у КГ); практичний розвинений у 21,6% в ЕГ та 23,6% у КГ, рефлексивний – 22,5% у студентів ЕГ і 24,3% у студентів КГ.

На достатньому рівні одержано такі результати: найбільший показник визначено за мотиваційним критерієм – 41,4% в ЕГ та 38,6% у КГ, за рефлексивним критерієм визначено 37,8% в ЕГ і 37,1% у студентів КГ, за когнітивним – 36,9% в ЕГ та 36,4% в КГ, практичний критерій розвинено у 35,1% студентів в ЕГ і 35,0% в КГ.

На низькому рівні критерії розподілилися у такий спосіб: практичний розвинено у 43,3% респондентів в ЕГ та 41,4% у КГ, рефлексивний – у 39,7% в ЕГ та 38,6% у КГ, мотиваційний – у 36,1% в ЕГ і 35,7% у КГ, когнітивний – у 39,7% в ЕГ та 39,3% у КГ.

Аналіз результатів формувального етапу дослідження свідчить про позитивну динаміку формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ в експериментальній групі: у експериментальній групі виявлено зростання показників високого рівня готовності на 3,9%, у порівнянні із контрольною групою (0,3%); показники достатнього рівня готовності зросли на 4,1% (ЕГ) та 0,6% (КГ). Порівняння отриманих даних за низьким рівнем готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ вказує на зменшення показників у експериментальній групі на 7,9%, а у контрольній – на 0,9%.

Результати експериментальної перевірки педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засвідчили їх ефективність, оскільки в експериментальній групі порівняно з контрольною відбулося зростання кількості здобувачів освіти з високим рівнем готовності до розвитку зазначених якостей з одночасним зниженням їх кількості з достатнім та низьким рівнями готовності.

Проведена дослідно-експериментальна робота значною мірою сприяла зміцненню ціннісних професійних позицій майбутніх фахівців, ґрунтовності та поглибленню фахових знань та вмінь, збагаченню та розвитку їхнього творчого потенціалу, спрямованого не лише на готовність та здатність до власного подальшого професійного вдосконалення, а й на розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Результати дослідження першого розділу відображено у двох публікаціях автора:

1. Лайчук, А. М., та Самойленко, Д. О. 2019. Педагогічне проєктування моральних якостей учнів тренером-викладачем. *Нові технології навчання*, вип.92, с.177–181.
2. Дубасенюк, О., Вознюк, О., та Лайчук, А., 2020. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. *Професійна педагогіка*, №1, с. 167–174. (Index Copernicus).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі подано теоретичне узагальнення та запропоновано практичне вирішення наукової проблеми підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Отримані результати свідчать, що поставлену мету досягнуто, і надають підстави сформулювати висновки.

1. Здійснено аналіз базових понять дослідження, що розкривають сутність і специфіку підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ: мораль, воля, морально-вольові якості, тренер-викладач, дитячо-юнацька спортивна школа, підготовка тренерів-викладачів у закладах вищої освіти.

У результаті аналізу сучасного стану підготовки майбутніх тренерів-викладачів виділено структурні компоненти їх професійної діяльності: гностичний (здатність ставити завдання для формування окремих якостей особистості в процесі підготовки спортсмена; спостерігати й фіксувати виконання спортсменом поставлених завдань; добирати критерії оцінювання; аналізувати й порівнювати результати підготовки спортсменів), конструктивний (прогнозувати, проєктувати, планувати, конструювати та імпровізувати), комунікативний (встановлювати контакт між людьми; передбачати назріваючий конфлікт і уникати його; використовувати правильне усне мовлення під час звертання; розуміти психологічний стан учнів; керувати своєю поведінкою в процесі спілкування з людьми), організаційний (проводити тренувальні заняття, змагання, процес навчання; організувати взаємодію спортсменів і власну діяльність; створювати сприятливий психологічний клімат), творчо-дослідницький (працювати з науковою літературою; знаходити нові методи й засоби тренування і застосування їх під час підготовки спортсменів; аналізувати тренувальне заняття і виступи спортсменів на змаганнях; планувати,

проводити експерименти й робити висновки), тренерський (професійні вміння й навички, необхідні для практичного застосування в тренерській діяльності), аксіологічний (знання, розуміння, усвідомлення та вміння; мотивація до професійної діяльності на засадах аксіології, основних положень аксіології, педагогічних цінностей і професійно-особистісних цінностей тренера-викладача).

2. З'ясовано, що дитячо-юнацька спортивна школа – це головна база підготовки спортсменів. Методика навчання учнів у ДЮСШ має основну мету – підвищення рівня усесторонньої фізичної підготовки, розвиток загальної витривалості, зміцнення здоров'я з поступовим переходом до спеціалізації в обраному виді спорту. Зазначено, що професійна діяльність тренера-викладача ДЮСШ, окрім створення умов для досягнення вихованцями найвищих спортивних результатів, має сприяти виконанню завдань, що виходять за рамки тренувальної та змагальної діяльності й стосуються морально-вольового розвитку учнів. У якості орієнтира в цьому напрямі можуть виступати інструментальні (працьовитість, відповідальність, вимогливість, уміння планувати діяльність, старанність, стриманість, обережність, поступливість, здатність визнати свою помилку та ін.) та термальні (витримка, терплячість, вмотивованість, сумлінність, цілеспрямованість, активність, сила духу, самостійність та ін.) цінності особистості.

3. Виокремлено критерії та показники готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл: мотиваційний (усвідомлений вибір, наявність пізнавального інтересу, усвідомлена потреба у створенні та втіленні у власну спортивну діяльність таких якостей, як рішучість, упевненість); когнітивний (теоретико-методологічні знання базових понять (мораль, ціннісні орієнтири особистості, морально-вольові якості та ін.); знання концепцій і підходів до морального виховання учнів; знання освітніх

технологій, спрямованих на розвиток морально-вольових якостей учнів; знання про фізичну культуру, методика фізичного виховання, діяльність тренера-викладача дитячо-юнацьких спортивних шкіл та ін.); практичний (уміння, необхідні тренеру-викладачу для розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл); рефлексивний (здатність до пізнання та аналізу власної свідомості та діяльності). На основі визначених критеріїв і показників охарактеризовано рівні (високий, достатній та низький) готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

4. Розроблено модель підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, що містить систему взаємопов'язаних блоків: концептуально-цільовий (мета, завдання, підходи, принципи підготовки), змістовий (методика підготовки); процесуальний (етапи (організаційно-цільовий, практично-діяльнісний, оцінно-рефлексивний), форми (індивідуальна самостійна робота, аудиторна і позааудиторна робота, педагогічна практика, навчально-тренувальна підготовка та ін.), методи (інтерактивні лекції, семінари, консультації, моральні дилеми, дискусії та ін.), результативний (критерії, показники та рівні (високий, достатній, низький) готовності).

Спроектвано педагогічні умови формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ: 1) трансформація змісту підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти; 2) забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів; 3) використання активних методів навчання у процесі підготовки.

5. Експериментально перевірено ефективність упровадження педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ. Експериментальна робота

передбачала удосконалення змісту освітніх компонентів професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів шляхом доповнення їх модулями, спрямованими на формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ (значення морально-вольових якостей у формуванні особистості учнів ДЮСШ; вікові особливості розвитку морально-вольових якостей; виховні функції тренера-викладача; розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами фізичної культури та спорту; роль особистості тренера-викладача у розвитку морально-вольових якостей юних спортсменів та ін.).

Розроблено і введено до циклу освітніх компонентів вільного вибору здобувача авторський спецкурс «Основи формування моральних якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту», мета якого полягала в засвоєнні студентами інформації про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, моральні якості людини; культуру педагогічної праці, професійно-моральну культуру тренера-викладача, професійні й моральні знання педагога з планування, підготовки й проведення різноманітних рухливих ігор, спортивних змагань, спрямованих на розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили переважання низького і достатнього рівнів готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ: на високому рівні найбільший показник визначено за когнітивним (23,4% осіб в ЕГ і 24,3% осіб у КГ) та мотиваційним критеріями (22,5% осіб у ЕГ та 25,7% осіб у КГ); практичний розвинений у 21,6% студентів ЕГ і 23,6% студентів КГ, рефлексивний – 22,5% у студентів ЕГ і 24,3% у студентів КГ.

На достатньому рівні найбільший показник визначено за мотиваційним критерієм – 41,4% осіб в ЕГ та 38,6% – у КГ, за рефлексивним критерієм – 37,8% осіб в ЕГ і 37,1% у студентів КГ, за когнітивним – 36,9% студентів у

ЕГ та 36,4% – у КГ, за практичним – у 35,1% студентів ЕГ і 35,0% студентів КГ.

Результати низького рівня готовності майбутніх тренерів-викладачів за визначеними критеріями розподілено таким чином: за практичним критерієм – 43,3% респондентів ЕГ і 41,4% осіб КГ, рефлексивним – 39,7% осіб ЕГ і 38,6% осіб КГ, мотиваційним – 36,1% студентів ЕГ і 35,7% студентів КГ, когнітивним – 39,7% осіб ЕГ та 39,3% осіб КГ.

Результати експериментальної перевірки упровадження педагогічних умов підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засвідчили їх ефективність: в експериментальній групі, порівняно з контрольною, відбулося зростання кількості здобувачів освіти з високим і достатнім рівнями готовності до розвитку зазначених якостей у школярів з одночасним зниженням їх кількості з низьким рівнем. Виявлено зростання показників високого рівня готовності на 3,9%, порівняно з контрольною групою (на 0,3%); показники достатнього рівня готовності зросли на 4,1% у ЕГ та 0,6% у КГ. Порівняння результатів за низьким рівнем готовності майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засвідчило зменшення показників у експериментальній групі на 7,9%, у контрольній – на 0,9%.

Проведена дослідно-експериментальна робота сприяла зміцненню ціннісних професійних позицій майбутніх фахівців, ґрунтовності та поглибленню фахових знань і вмінь, збагаченню і розвитку їхнього творчого потенціалу, спрямованого не лише на формування готовності та здатності до власного подальшого професійного вдосконалення, а й на розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ.

Проведене дослідження не вичерпує окресленої проблеми. Подальшого вивчення потребує теоретичне дослідження варіативної

складової освітніх програм підготовки майбутніх тренерів-викладачів, що сприятиме ефективності формування професійної компетентності фахівців.

Перспективним вбачаємо подальше дослідження напрямів удосконалення підготовки майбутніх тренерів-викладачів до здоров'язберезувальної діяльності у ДЮСШ, наукові розвідки щодо організації моніторингу якості виховної роботи у навчальних закладах спортивного профілю, системного формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до використання інноваційних педагогічних технологій у професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна, Т. Г. 1999. *Моральнісна культура в контексті соціокультурної динаміки (філософсько-етичний аналіз)*: автореф. дис. док. філософ. наук: спец. 09.00.07 «Етика». Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тарас Шевченка.
2. Абульханова-Славская, К. А. и Т. Н. Березина. 2001. *Время личности и время жизни*. Санкт-Петербург: Алетейя.
3. Ажиппо, О. Ю. 2013. *Теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах*: Доктор педагогічних наук. Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. Харків.
4. Акатов, Л. И. 1971. *Экспериментальное исследование группового волевого усилия*: автореф. дис. канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Москва.
5. Алексєєнко Т. Ф., Аніщенко В. М., Балл Г. О. 2010. *Біла книга національної освіти України*. Київ: Інформ. Системи.
6. Алексюк, А. М. 1998. *Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: монографія*. Київ: Либідь.
7. Антонова, О. Є., та Маслак, Л.П.. 2011. *Європейський вимір компетентнісного підходу та його концептуальні засади. Компетентнісний підхід: монографія*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка. С. 80–110.
8. Апресян, Г.Г. Мораль. 2001. *Этика: Энциклопедический словарь*. Москва: Гардарики.
9. Ареф'єв, В. Г. 2010. *Основи теорії та методики фізичного виховання*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.
10. Аристотель, 1975. *О душе. Соч. в 4-х т. Т. 1*. Москва. С. 96–142.

11. Артышевский, В.Н. 1981. *Обоснование путей совершенствования системы информационно-педагогического обеспечения тренеров ДЮСШ Украинской ССР*: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 Киев.
12. Артюшенко, А. О. 2003. Виховання волі підлітків на заняттях з фізичної культури. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: зб. наук. пр. Харків: ХХІІІ. № 1. С. 39–47.
13. Артюшенко, А. О. 2003. *Виховання вольових якостей в учнів середнього шкільного віку в процесі занять фізичною культурою*: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ.
14. Бабаян, К. Л. 1970. *Анализ структуры волевых качеств и особенности их проявления в процессе воспитания спортсменов*: Кандидат педагогических наук. Москва.
15. Башкін, І., Макарова, Е., Різік, А., Кавакзе, М. 2006. Роль і місце фізичної реабілітації у загальній системі охорони здоров'я населення. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. № 3. С. 25–29.
16. Бережна, Ж. В. 2010. Зміст професійної компетентності майбутніх тренерів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія*. № 26. – Ч. 2. – С. 44–49.
17. Березівська, Л. Д. 2011. *Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: хрестоматія*. Луганськ: ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка.
18. Березовська, І. В. 2007. *Особливості розвитку вольових якостей студентів у навчально-професійній діяльності*: автореф. дис. канд. психол. наук. Одеса.
19. Бех, І. Д. 1995. *Від волі до особистості*. Київ: Україна-Віта.
20. Бех, І. Д. 2003. *Виховання особистості*: У 2-х кн. Київ: Либідь.
21. Бех, І., Максименко, С. 1989. *Критерії моральної вихованості молодших школярів: книга для вчителя*. Київ.
22. Белікова, Н. О. 2011. Зміст професійної підготовки майбутніх фахівців

- з фізичної реабілітації у вищих навчальних закладах. В: *Проблеми сучасної педагогічної освіти: [збірник статей]*. Сер.: Педагогіка і психологія. Ялта: РВВ КГУ, Вип. 30. Ч. 1. С. 14-21.
23. Бирка, М. Ф. 2014. Розвиток концепції неперервної освіти в Україні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць*. Вип. 34. С. 69–74.
24. Бібік, Н. М. 2008. *Проблеми наукового забезпечення модернізації загальної середньої освіти*. № 1. С. 40 – 46.
25. Богословский, В. В. 1981. Воля и волевые свойства личности. В: *Общая психология : учебное пособие для студентов пед. ин-тов*. Изд. 3. Москва: Просвещение.
26. Божович, Л. И. 1972. Проблема развития мотивационной сферы ребенка. В: *Изучение мотивации поведения детей и подростков*. Москва: Знание.
27. Божович, Л. И. 1981. Что такое воля? *Семья и школа*. № 1. С. 18–24.
28. Бондарчук, Е. И. 1999. Эмоционально-волевые процессы. В: *Основы психологии и педагогики*. Киев, С. 54–57.
29. Борисова, О., Ибраимова М. 2015. Система подготовки тренеров в современном спорте: международный опыт (на примере тенниса). *Наука в олимпийском спорте*. № 1. С. 79–82.
30. Боришевський, М. Й. 1993. *Моральна саморегуляція поведінки особистості: Понятійний апарат*. Київ.
31. Брихцин, М. 1989. Воля и волевые качества. В: *Психология личности в социалистическом обществе*. Москва, С. 94–98.
32. Бубка, С. Н. 1987. *Попытка в запасе*. [Прыжки с шестом]. Москва: Молодая гвардия.
33. Буйлин, Ю. Ф., Знаменская, З. И., Курамшин, Ю. Ф., Романов, Б. Ф., Тихвинский, С. Б., Трунин, В. В., Харабуга, Г. Д., Хордин, А.В. 1981. *Теоретическая подготовка юных спортсменов: пособ. для тренеров*

ДЮСШ. Москва: Физкультура и спорт.

34. Булатова М. М. 2010. Система олімпійської освіти в Україні. *Олімпійський спорт і спорт для всіх: тези доп. XIV Міжнар. наук. конгрес.* Київ: Олімпійська література.
35. Булатова, М. М. 2009. *Енциклопедія олімпійського спорту в запитаннях і відповідях.* Київ: Олімпійська література.
36. Бусел, В. Т. 2005. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун».
37. Варій, М. Й. 2009. *Загальна психологія: підручник. 3-тє вид.* Київ: Центр учбової літератури.
38. Василюк, А. 2013. Наукові підходи до аналізу освітніх реформ. *Вища освіта України.* Київ. № 2. С. 20–25.
39. Вацеба, О. М. 2002. Характеристика основ розвитку фізичної культури і спорту у вітчизняній та сучасній українській науково-методичній думці. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту.* Харків. № 12. С. 19–26.
40. Ващенко, Г. 1952. *Виховання волі і характеру. Частина перша.* Лондон : Видавництво спілки української молоді.
41. Ващенко, Г. 1999. *Твори. Т.3. Виховання волі і характеру.* Київ: Школяр.
42. Ващенко, Л. 2013. *Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів: аналіт. доп. Міжнар. благод. орг. «Центр тест. технологій і моніторингу якості освіти».* Київ: МБО «Центр тест. технологій і моніторингу якості освіти»; Харків: Факт.
43. Веденов, А. В. 1957. *Воспитание воли школьника в процессе учебной деятельности.* Москва: МГУ.
44. Вейнберг, Р. С. 2001. *Психологія спорту.* Київ: Олімп. літ-ра.
45. Виленский, М. Я. 1989. *Профессиональная направленность физического воспитания студентов педагогических специальностей:*

метод. пособ. Москва: Высшая школа.

46. Вітвицька, С. С. 2003. *Основи педагогіки вищої школи: метод. посіб. для студ. Магістратури.* Київ: Центр навч. л-ри.
47. Власюк, О. П. 2011. До проблеми професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки).* №1. 356 с.
48. Внукова, Н. 2010. Інноваційний потенціал вищої школи у глобальних викликах ХХІ століття. *Вища школа.* №12. С. 26–36.
49. Волков, Л. В. 2005. Современные требования к профессиональной деятельности тренера детского и юношеского спорта. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту.* № 10. С. 208–212.
50. Волкова, Н. П. 2006. *Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації.* Доктор педагогічних наук. Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ.
51. Воляннюк, Н. Ю. 2006. *Психологічні засади професійного становлення тренера-викладача:* Доктор психологічних наук. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ.
52. Воробйов, М. І. 2004. Передумови та шляхи формування сучасної системи Післядипломної освіти фахівців з фізичного виховання і спорту в Україні. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту.* № 21. С. 3–8.
53. Воронин, А. С. 2006. *Словарь терминов по общей и социальной педагогике.* Екатеринбург: ГОУ ВПО УГТУ-УПИ.
54. Гасюк, І.Л. 2010. Інформаційно-ресурсне забезпечення галузі «Фізична культура і спорт»: сучасний стан і тенденції розвитку. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Харків: Вид-

- во ХарРІ НАДУ «Магістр», Вип. 3(30) С. 30–41.
55. Германов, Г. Н. 2006. Проектирование тренировочных заданий в учебных программах для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ, УОР. *Физ. культура: науч.-метод. журн.* № 2.
 56. Герцик, М. С. *Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт»*: Підручник. Харків: «ОВС», 2005. 240 с.
 57. Герцик, М.С. 2005. *Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт»* : підручник. Харків: ОВС.
 58. Гогунув, Е.Н. 2005. Профессионально-психологическая компетентность специалиста по физической культуре и спорту. *Теория и практика физической культуры.* № 4. С. 42–44.
 59. Головченко, О. 2012. Формування особистісних якостей підлітків під час занять фізичною культурою. *Слобожанський науково-спортивний вісник.* Харків. №3. С. 148–153.
 60. Гомельский, А. Я. 1987. *Докази правоту перемогою: воспоминания тренера по баскетболу.* Москва: Советская Россия.
 61. Гончаренко, С. 1997. *Український педагогічний словник.* Київ: Либідь.
 62. Гончаренко, С. У. 1995. *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям.* Київ: АПН України.
 63. Гончаренко, С. У. 2000. *Професійна освіта: словник : навч. посіб.* Київ: Вища школа.
 64. Гончаренко, С. У., Радул, В. В., Дубінка, М. М. 2004. *Соціолого-педагогічний словник.* Київ: ЕксОб.
 65. Горбунов, Г. Д. 1986. *Психопедагогіка спорту* Москва: Физкультура и спорт.
 66. Грабарь, М. И. 1977. *Применение математической статистики в педагогических исследованиях (непараметрические методы)* Москва: Педагогика.
 67. Давлеткиреева, Л.З. 2006. Информационно-предметна среда как

- фактор професійної підготовки майбутніх фахівців по інформаційним технологіям. *Матеріали XVI Міжнародної конференції-и («ИТО 2006»)*. [online]: Режим доступу: <http://www.ito.su/main.php?pid=26&fid=6195>
68. Даль, В. И. 1998. *Толковий словарь живого великорусского языка*: [в 4-х т.]. Москва: Цитадель. Т. 2.
69. Данилко, М. 2010. Сучасні уявлення про сутність і структуру діяльності тренера. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. № 2 (10). С. 22–26.
70. Дембровська, Г. М. 2015. Особливості діяльності дитячо-юнацьких спортивних шкіл у 50-70-ті роки ХХ століття в Україні. *Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 22 жовт. 2015 р. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України, Державна наук.пед. б-ка України ім. В.О. Сухомлинського*; Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. С. 77–85.
71. Дембровська, Г. М. 2016. Виховний потенціал діяльності тренера-викладача у позашкільних навчальних закладах спортивного профілю. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ. Вип. 4. С. 318–327.*
72. Демінська, Л. О. 2011. Здоров'язбережувальна компетентність майбутнього вчителя фізичного виховання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 10. С. 235–239.
73. *Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)»*. 1994. Київ: Райдуга.

74. Дмитрієв, А. 2014. Трансформація освіти. *Сучасна школа України*. № 6. С. 85–89.
75. Донцов, А. В. 2008. *Моральна культура вчителя: монографія*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
76. Дробницький, О. Г. 1974. *Понятіе морали: Историко-критический очерк*. Москва. С. 35-49.
77. Дрюков, В. О. 2008. Підсумки Ігор XXIX Олімпіади в Пекіні й перспективи виступу збірних команд України на Іграх XXX Олімпіади 2012 р. в Лондоні. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту*. Київ. № 14. С. 4–30 .
78. Дубасенюк, О. А. 2001. *Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів: навч. посібник*: Житомир. держ. пед. ун-тет.
79. Дубасенюк, О. А. 2012. Теоретико-технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя. В: Дубасенюк О.А., ред. *Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія*. Житомир: Вид. ЖДУ ім. І. Франка. С. 14–40.
80. Дубасенюк, О. А. 2014. Духовно-моральне виховання студентської молоді. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Житомир, 22-23 травня 2014 р.)* Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 78–87.
81. Дубасенюк, О. А. 2014. Формувальний зміст духовно-моральних цінностей майбутніх учителів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». *Тематичний випуск «Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід»* Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія» Вип. 27. С. 39–44.
82. Дубогай, О. Д. 1998. Пріоритетні напрямки організації виховного

- процесу формування здорового способу життя молодших школярів засобами фізичної культури в системі «школа – сім'я». *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. – Ч. II.* Київ-Вінниця. С. 245–251.
83. Дудник, І. О. 2016. *Формування вольових якостей у студентів у процесі занять фізичною культурою: навч.-метод. посіб.* Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького.
84. Дурай-Новакова, К. М. 1982. Проблемы и задачи спецкурса «Профессиональная готовность студентов к педагогической деятельности в системе подготовки учителей». *Теория и практика высшего педагогического образования.* Москва: МГПИ. С.52–59.
85. Дутчак, М. 2010. Система повышения квалификации тренеров сборных команд Украины по олимпийским видам спорта. *Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта.* № 7. [online] Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/sistema-povysheniya-kvalifikatsii-trenerov-sbornykh-komand-ukrainy-po-olimpiyskim-vidam-sporta> [Дата звернення 22.02.2021]
86. Дутчак, М. В. 2003. Стратегія і тактика розвитку спорту для всіх в Україні. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту.* Харків. № 16. С. 3–16.
87. Дутчак, М. В. 2007. Генезис та сутність спорту для всіх: теоретико-методологічний аналіз. *Педагогіка, психологія, та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за редакцією проф. Єрмакова С. С.* Харків: ХДАДМ (ХХПІ) №11. С. 38–45.
88. Дутчак, М. В. 2010. Кадрове забезпечення спорту вищих досягнень в Україні. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць.* № 1 (9). С. 8–16.

89. Ємець, О. 2002. Активні методи навчання в фізкультурній освіті. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*. Київ. № 2-3.
90. Єрмаков, С. С. 2007. Інформаційна складова моніторингу наукових досліджень у фізичному вихованні і спорті. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків. № 8. С. 43–50.
91. Жданович, Ю. М. 2008. *Дитячі об'єднання. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія*. Київ: Центр учбової літератури. С. 67–68.
92. Желанова, В. В. 2017. Морально-волевые качества личности как существенная детерминанта формирования «навыков XXI века». *Науковий вісник Ужгородського університету, Педагогіка Соціальна робота*. Ужгород. Вип. 1 (38) С. 99–100.
93. Завальнюк О. В. 2014. Науково-методичне забезпечення професійної підготовки фахівців з фізичного виховання та спорту в системі післядипломної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. Київ. Вип. 5 (48). С. 59–63.
94. Зайцев, В. М. 2010. Анализ психолого-педагогических особенностей деятельности спортсмена-студента. В: *Совершенствование системы подготовки кадров по единоборствам: материалы науч.-практ. конф. преподавателей каф. теории и методики единоборств. Рос. гос. унт физ. культуры, спорта и туризма, каф. теории и методики единоборств*. Москва, Ч. 2. – С. 57–59.
95. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [Дата звернення 22.02.2021]
96. Закон України «Про вищу освіту». [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [Дата звернення

22.02.2021]

97. Закон України «Про освіту» від від 09.08.2019, підстава 2745-VIII. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [Дата звернення 22.02.2021]
98. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, N 14, ст. 80, Глава IV. Державне управління у сфері фізичної культури і спорту, Стаття 27. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> [Дата звернення 22.02.2021]
99. Закон України про загальну середню освіту: від 13 травня 1999 р. – № 651-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 28. С. 230. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> [Дата звернення 22.02.2021]
100. Зведений звіт по дитячо-юнацьких спортивних школах за 2012 рік. Управління з питань фізичної культури і спорту Хмельницької обласної державної адміністрації, Форма № 5-ФК річна – УПФКС, м. Хмельницький, 2012. – 3 с.
101. Зязюн І. А., Крамущенко, Л. В., Кривонос, І. Ф. 1997. Педагогічна майстерність: Підручник. Київ: Вища шк.
102. Зязюн, І. А. 2000. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. Київ: МАУП.
103. Зязюн, І. А. 2005. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. № 25. С. 13–18.
104. Зязюн, І. А., Базилевич, Н. Г., Дмитренко, Т. Г. 2008. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: Навч. посіб. Київ: СПД Богданова А.М.
105. Иванников, В. А. 2006. Проблема воли в современной психологии. Москва: Флинта.
106. Иванников, В. А., Эдман Е. В. 1990. Структура волевых качеств по данным самооценки. Психологический журнал. Тверь. № 3. С. 23.

107. Ильин, Е. П. 2000. *Мотивация и мотивы*. Санкт-Петербург.
108. Ильин, Е. П. 2000. *Психология воли*. Санкт-Петербург.
109. Иссурин, В. Б. 2010. *Блоковая периодизация спортивной тренировки: монография*. Москва: Советский спорт. 288 с.
110. Конох, А. П. 2005. Концептуальні підходи до професійної підготовки фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Зб. наук. пр.* Харків: ХДАДМС. Вип. 23. С. 35-40.
111. Калинин В. К. 1989. *Волевая регуляция деятельности: автореф. дис. д-ра психолог. наук: спец. 19.00.01 – общая психология и история психологии*. Тбилиси.
112. Калинин, В. К. 1983. *Классификация волевых качеств. Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности*. Симферополь. С. 175–181.
113. Кант, И. 1965. *Критика практического разума. Соч.: в 6 т.* Москва: Т. 4. – Ч.1
114. Кармазіна, О. О. 2018. *Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник*. Київ.
115. Келлер, В. С. 1992. *Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів: навч. посіб.* Луганськ: Українська Спортивна Асоціація.
116. Кільова, Г. 2010. Зміст загальної середньої освіти, її реформування, становлення і розвиток. *Молодь і ринок*. Дрогобич. № 11. С. 16–20.
117. Ковалев, В. И. 1981. К проблеме мотивов. *Психолог. журнал*. Москва. Т. 2. № 1. С. 98–106.
118. Ковтун, Н. М. 2013. Співвідношення морального і вольового у контексті дослідження соціальної активності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. пр.* Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, Вип. № 53.

119. Кожевнікова, Л. 2006. Мотиваційні фактори до фізкультурно-оздоровчих занять учнів молодших класів. *Молода спортивна наука України*. Львів. Вип. 10. Т. 4. С. 110–114.
120. Колесов, Д. В. 1990. Воля и нравственность. (К вопросам формирования личности школьника). *Советская педагогика*. Москва № 9. С. 28–32.
121. Концепція державного стандарту загальної середньої освіти України. *Освіта України*. 1996. № 3. С.4–5.
122. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. [online] Режим доступу: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncers.pdf [Дата звернення 22.02.2021]
123. Концепція фізичного виховання в системі освіти України. *Фізичне виховання в школі*. 1998. № 2. С.2–7.
124. Корж, В. П. 2006. Нормативно-правове та організаційно-управлінське забезпечення розвитку фізичної культури і спорту в 94 Україні. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту*. Київ. №10. С. 4–12.
125. Костенко, М. П. 2003. Законодавче та нормативно-правове забезпечення розвитку спорту вищих досягнень в Україні. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту: зб. наук. праць. Ювілейний випуск*. Київ. С. 12–17.
126. Коханець, П. П. 2006. *Формування фізичних і вольових здібностей у дітей молодшого шкільного віку в процесі спрямованої фізичної підготовки*: автореф. дис. канд. наук з фіз. культури і спорту: спец. 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. Львів.
127. Крайнюк, О. П. 2016. Формування морально-вольових якостей студентів політехнічних коледжів у процесі фізичного виховання. Кандидат педагогічних наук. Нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків.

128. Кремень, В. 2006. Пріоритети реформування української школи у дослідженнях Академії педагогічних наук України. *Директор шк., ліцею, гімназії*. № 1. С. 4–12.
129. Кремень, В. 2011. Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін. *Педагогіка і психологія*. № 2. С. 5–13.
130. Кремень, В. Г. 2005. *Філософія: Мислителі, ідеї, концепції*. Київ: Книга.
131. Кремень, В. Г. 2008. *Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України* Київ: Юрінком Інтер.
132. Круцевич, Т. Ю. 2000. *Управление физическим состоянием подростков в системе физического воспитания: Доктор наук по физическому воспитанию и спорту. Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України*. Київ.
133. Кукса, В. О. 2002. *Професійна підготовка фахівців з фізичної реабілітації у вищих навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04*. АПН України. Ін-т вищ. освіти. – Київ.
134. Куньч, З. Й. 2005. *Універсальний словник української мови*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
135. Купцов, И. И. 1991. *Проблемы психологии воли. Тезисы V Всесоюз. науч. конф.* Рязань.
136. Курашвили, В. А. 2012. Подготовка тренеров высокой квалификации в США. *Журнал Вісник спортивних інновацій*. Вип. 36.
137. Кухтій, А.О. 2001. Особливості функціонування та перспективи розвитку галузі фізичного виховання та спорту в Україні. *Педагог., психол. та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. Харків: ХХП. № 23. С. 18–22.
138. Лайчук, А. М. 2017. *Вольові зусилля учнів та їх значення у спортивній підготовці. Всеукраїнська конференція «Наука та освіта в умовах трансформації суспільства»* Київ.: КНУТД.

139. Лайчук, А. М. 2017. Підготовка педагогів-тренерів до формування морально-вольових якостей учнів спортивної школи. Зб. наук. праць *Андрогогічний вісник. Науковий електронний журнал*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. с.190–197.
140. Лайчук, А. М. 2017. Формування морально-вольових якостей при заняттях фізичною культурою дітей. *Компетентнісні засади освітньо-виховного процесу в умовах ціложиттєвого навчання.* Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка. Вип.1, с. 63–69.
141. Лайчук, А.М. 2018. Педагогічні умови формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл. *Науковий журнал «Іноваційна педагогіка»*. Одеса: вид-во Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Випуск 6, том 3, с. 175–177.
142. Лайчук, А. М. 2019. Формування морально-вольових якостей в учнів під час тренувального етапу в спортивній школі. *Народна освіта, електронне фахове видання*. Біла Церква. Випуск №1 (37). с. 36–41.
143. Левків, В. І. 2014. Тенденції розвитку системи професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів зі спортивних ігор у вищих навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 3К (45) 14. С. 107–111.
144. Линенко, А. Ф. 1996. *Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности*. Доктор педагогических наук. АПН Украины. Київ.
145. Лузан, П. Г. 2010. *Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб.* Київ: ДАКККіМ.
146. Мазин, В. Н. 2014. Отношение тренеров и администрации ДЮСШ к

- воспитанию детей в спортивной деятельности. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя: КПУ. Вип. 36 (89). С. 295–302.
147. Мазін, В. М. 2015. *Організація виховного процесу у дитячо-юнацьких спортивних школах: теоретичне підґрунтя, концепція, методична система. Актуальні питання фізичного виховання учнівської та студентської молоді: теорія і практика* : монографія. Старобільськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка. 40–89.
148. Мазін, В. М., Сватсьєв, А. В., Царенко, К. В. 2014. *Виховна робота тренера-викладача ДЮСШ: метод. рек. для курсів підвищення кваліфікації тренерів-викладачів*. Запоріжжя: ЗНУ.
149. Макарова, В. И. 1972. *Исследование проявления волевых качеств (смелости и решительности) у юных гимнастов 9–14 лет: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теория и методика профессиональной образования*. Москва.
150. Малинівська, Л. І. 2011. *Формування відповідального ставлення в учнів 5-9 класів сільської школи до природи в процесі позакласної виховної роботи: Кандидат педагогічних наук*. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв.
151. Маркова, Е. В. 1984. *Мотивационно-волевые особенности личности как фактор успешности деятельности: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – теория и история педагогики*. Луганськ.
152. Махінько, А. І. 2010. *Освітні реформи в сучасній українській школі: стан, проблеми і перспективи. Сторінки історії: Зб. наук. пр.*. Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка». Вип. 31. С. 214–220.
153. Михайлишин, Г. Й. 2006. *Формування професійних умінь майбутніх учителів у системі виховної роботи вищих навчальних закладів фізичного виховання* : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Ін-т вищої освіти АПН

України. Київ.

154. *Модернізація освіти в Україні: аналітичний огляд результатів всеукраїнського опитування керівників загальноосвітніх навчальних закладів у 2004 р.* 2004. Київ: «К.І.С.».
155. Мойсеюк, Н. Є. 2001. *Педагогіка: навчальний посібник.* Київ.
156. Назаренко, В. В. 2014. Деякі чинники формування готовності майбутніх тренерів- викладачів до роботи у дитячо-юнацьких спортивних школах із плавання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури фізична культура і спорт: зб. наук. праць.* Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 3К (45) 14. С. 188–192.
157. Науменко, О. А. 2015. *Вплив занять східними одноборствами на рівень прояву морально-вольових якостей учнів загальноосвітньої школи. Фізичне виховання та спорт у контексті державної програми розвитку фізичної культури в Україні : досвід, проблеми, перспективи.* Житомир. С. 89–92.
158. Національна доктрина розвитку освіти України ХХІ століття. *Освіта України.* 2001. № 29. – С. 4.
159. *Національна рамка кваліфікації: Додаток до постанови Кабінету Міністрів України № 1341 від 23 листопада 2011 р.* [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#Text> [Дата звернення 22.02.2021]
160. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2025 роки.* [online] Режим дост.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [Дата звернення 22.02.2021].
161. *Новейший философский словарь.* 1998. Минск: Изд-во В. М. Скакун.
162. Озолин, Н. Г. *Настольная книга тренера : наука побеждать.* Москва: АСТ : Астрель.

163. Олійник, М. О. 2000. *Теоретичні і методичні основи управління фізичною культурою і спортом в Україні: автореф. дис. канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02.* Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ.
164. Орловская, Ю. В. 2000. *Теоретико-методологическое обоснование профилактическо-реабилитационного направления в системе подготовки спортивного резерва: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04.* МГАФК. – Малаховка
165. Осіпов, В. М. 2012. *Методологічні основи сучасної теорії фізичної підготовки спортсменів високого класу. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. жур.* Харків: ХДАДМ. № 7. С. 82–85.
166. Отравенко О. В., Бондар Т. С., Мазін В. М., Мартинова Н. П., Соколенко О. І., Очкалов О. Ф. 2015. *Актуальні питання фізичного виховання учнівської та студентської молоді: теорія і практика: монографія.* Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».
167. Павленко, Ю. О. 2007. *Нормативноправові основи науково-методичного забезпечення спорту найвищих досягнень в Україні. Актуальні проблеми фізичної культури і спорту.* № 13. С. 49-51.
168. Павленко, Ю. О. 2011. *Науково-методичне забезпечення підготовки спортсменів в олімпійському спорті.* Київ: Олімпійська література.
169. Перепляотчиков, Д. О. 2011. *Підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту до організації діяльності ДЮСШ: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04.* Запоріжжя. Класичний приватний університет.
170. Петрова, О. О. 2009. *Дистанційна технологія підвищення кваліфікації українських тренерів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* № 11. С. 78–82.
171. Петрова, О. О. 2012. *Організаційно-управлінські умови вдосконалення*

системи підвищення кваліфікації тренерів із видів спорту в Україні: автореф. дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту : 24.00.01. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ.

172. Петунин, О. В. 1980. *Формирование профессионального мастерства учителя физкультуры.* Москва: Просвещение.
173. Пехота, О. М. 1997. *Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки вчителя: автореф. Дис. На здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец.13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти».* Київ.
174. Пилюян, Р. А. 1984. *Мотивация спортивной деятельности.* Москва: Физкультура и спорт.
175. Пітин, М. 2015. *Теоретична підготовка в спорті: монографія.* Львів: ЛДУФК.
176. Подольська, Є. 2007. *Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні.* Вища школа. № 1. 2007. С. 48–55.
177. Поліщук, С. О. 2001. *Особенности развития воли в учнів молодшого шкільного віку: автореф. дис. канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология.* Київ.
178. Пороховская, Т. И. 1988. *Ценность и оценка морали.* Москва: Педагогика.
179. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. [online] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1434870000112510>.
180. *Про затвердження Положення про підвищення кваліфікації тренерів (тренерів-викладачів) та інших фахівців у сфері фізичної культури і спорту : Наказ Міністерства молоді та спорту України від 13 вересня 2016 р. – № 3520 [online] Режим доступу:*

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1321-16.#Text> [Дата звернення 23.02.2021]

181. *Про затвердження Порядку проведення атестації тренерів (тренерів- викладачів) : Наказ Міністерства Молоді та спорту України від 13 січня 2014 р. – № 45. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0180-14/printEurEthICS#Text> [Дата звернення 23.02.2021]*
182. Про концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти: Рішення Колегії Міністерства освіти України від 28 лютого 1996 р. – №2/4-8; Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1996. № 13. С. 2–15.*
183. *Про національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України № 347-2002 від 17 квітня 2002 р. [online] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002.#Text> [Дата звернення 23.02.2021].*
184. *Проект Концепції розвитку освіти до 2025 року. Новини освіти в Україні, 2014. [online] Режим доступу: <http://osvita.ua/news/43501/> [Дата звернення 23.02.2021].*
185. Прокопова, Л. І. 2006. *Формування мотивації дітей шкільного віку до занять фізкультурно-спортивною діяльністю. Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів України: матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Суми: СПУ. С. 108–113.
186. Путятіна, Г. Н. 2006. *История становления и развития спортивных школ в Украине (1930–1990) Слобожан. наук.-спорт. вісн.* Харків : ХДАФК № 10. С. 203–206.
187. Путятіна, Г. М. 2007. *Аналіз напрямків удосконалення діяльності спортивних шкіл. Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з*

- галузі фіз. культури та спорту. Львів. Вип. 11, т. 5. С. 314–317.
188. Путятіна, Г. М. 2008. *Організаційні аспекти оптимізації діяльності спортивних шкіл на основі програмноцільового управління: автореф. дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту спец. 24.00.02*. Харків. держ. акад. фіз. культури і спорту.
189. Рапацевич, Е.С., 2005. *Педагогика: Большая современная энциклопедия*. Минск: «Соврем. Слово».
190. Растороцкий, В. С. 1987. *Гимнастика достойна гимнов*. Москва: Молодая гвардия.
191. Ригерт, Д. А. 1987. *Благородный металл : рассказ гл. тренера сборной страны по тяжелой атлетике*. Москва : Молодая гвардия.
192. Рудик, П. О. 1973. *Психология воли спортсмена*. Москва.
193. Саламин, Е. Е. 2013. Модель совершенствования волевых качеств студентов технического вуза средствами мотоспорта. *Психологическая подготовка : теория и практика*. №2 (27). С. 56–59.
194. Самбур, В. В. 2005. Нормативні документи з фізичної культури і спорту в контексті проблем гуманізації суспільства. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. № 15. С. 38–44.
195. Сарнавський, М. О. 2018. Сутність морально-вольових якостей особистості та значення настільних інтелектуальних ігор у їх формуванні. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, Вип. СХХХХ (140). С. 186–194.
196. Сахаров, А. И. 1986. *Воля в структуре характера личности: автореф. дис. канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология*. Київ.

197. Сватъєв, А. В. 2013. *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього тренера-викладача до професійної діяльності: дис. канд. пед. наук : 13.00.04.* Запоріжжя.
198. Сватъєв, А. В., Дорошенко, Е. Ю., Караулова, С. І., Богдановська, Н. В. 2013. *Сучасні аспекти теорії та методики спортивного тренування: освітньо- професійна програма підвищення кваліфікації тренерів-викладачів.* Запоріжжя : ЗНУ.
199. Свето́ва, А. О. 2010. *Виховання духовно-моральних якостей майбутніх професійних тенісистів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання.* Луганськ.
200. Селиванов, В. И. 1964. Проблема воли в советской психологии. *Вопросы психологии.* № 1. С. 96–107.
201. Селиванов, В. И. 1989. *Терминологический минимум основных понятий воли.* Рязань: РГПИ.
202. Сембрат, А. Л. 2007. *Моральне виховання старшокласників у навчально-виховному процесі гімназії: дис. канд. пед. наук : 13.00.07.* Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький
203. Сергієнко, Л. П. 2009. *Спортивний відбір: теорія та практика. У 2 кн. Теоретичні основи спортивного відбору.* Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
204. Серебрянський, С. 2013. Стратегічні аспекти розвитку освіти умовах інтеграції України в європейський освітній простір. *Вища школа.* № 4. С. 7–14.
205. Сидоренко, Е. В. 2000. *Методы математической обработки в психологии.* Санкт-Петербург: Речь.
206. Сисоєва, С. О., Батечко, Н. Г. 2011. *Вища освіта України: реалії сучасного розвитку.* Міністерство освіти і науки, молоді та спорту

України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ: ВД ЕКМО.

207. Ситникова, Н. С. 2013. *Теоретические аспекты адаптации в спорте*. Дні науки: зб. тез доповідей: в 3 т. Гуманітарний університет «ЗІДМУ» Т.3. С. 325 – 326.
208. Сіданіч, І. Л. 2013. Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Вип. 23. С. 233–241.
209. Скворцов, Г. И. 2005. *Педагогическое управление в стратегии допрофессиональной подготовки учащихся спортсменов : монография*. Москва: Науч.-изд. центр «Теория и практика физической культуры и спорта».
210. Слостенин, В. А. 2004. *Педагогика: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., стереотип*. Москва: Академия.
211. Соколова, І. В., Сисоева, С. О. 2010. *Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження : наук. видання*. НАПН України. Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих, МОН України. Маріупольський держ. гуманітарний ун-т Київ: Видавничий Дім «ЕКМО».
212. Солопчук, М. С. 2001. *Історія фізичної культури і спорту*. Кам'янець-Подільський: «Абетка-Нова».
213. Стахів, І. 2017. *Регулювання ринку спортивно-оздоровчих послуг: монографія*. Л.: Редакція «УП».
214. Столов, И. И. 2008. *Спортивный резерв: состояние, проблемы, пути решения (организационный компонент): монография*. Москва: Издво «Советский спорт».
215. *Стратегія реформування освіти в Україні : Рекомендації з освітньої політики*. 2003. Київ: «К.І.С.»

216. Сумарокова, Н. М. 1981. *О направленности подготовки тренера СДЮШОР. Совершенствование системы подготовки кадров по физкультуре и спорту.* Москва: С. 168–170.
217. Сухомлинський, В. О. 1976. *Вибрані твори: в 5 т.* Київ: Рад. школа. Т.2.
218. Сущенко, Л. П. 2003. *Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 ;* Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ
219. Гер-Ованесян, А. А. 1986. *Педагогіка спорту.* Київ: Здоров'я.
220. Тимошенко, Т. С. 2004. *Мораль як інтеграційний чинник соціально-політичної стабільності.* Кандидат філологічних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ.
221. Тищенко, Т. Б. 2013. Особливості формування професійно значущих якостей майбутніх тренерів-викладачів з волейболу у вищих навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наук. праць.* Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 12 (39). С. 130–135.
222. Ушинский, К. Д. 1950. *Собрание сочинений: в 11 т.* Москва-Ленинград: Академия педагогических наук РСФСР. Т. 10.
223. Ушинский, К. Д. 1990. *Педагогические сочинения:* Москва: Педагогика. Т. 6.
224. Холодов, Ж. К. 1996. *Технология теоретической профессиональной подготовки в системе специального физкультурного образования: автореф. дис. д-ра пед. наук.* Москва
225. Худолій, О. М. 2008. *Загальні основи теорії і методики фізичного виховання:* Харків: «ОВС».

226. Царенко, К. В. 2016. Впровадження денно-дистанційної форми підвищення кваліфікації на засадах кредитно-модульної системи як передумова ефективності розвитку професійно-педагогічної компетентності тренера- викладача ДЮСШ. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»* Вип. 253. С. 303–309.
227. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації»: затв. рішенням колегії М-ва освіти України від 28.10.1998 р. № 14/9-19. *Інформ. зб. М-ва освіти України*. 1999. № 7. С. 3–14.
228. Цьось, А. В. 2003. Закономірності розвитку фізичної культури. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. № 13. С. 65–72.
229. Чаплигін, В. П. 2004. Фізична культура і спорт: шляхи формування оздоровчих стратегій. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. № 20. С. 53–59.
230. Чедова, Т. И. 2012. *Воспитание морально-волевых качеств подростков в условиях школьных спортивных клубов : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования»*. Ижевск.
231. Чхартишвили, Ш. Н. 1967. Проблема воли в психологии. *Вопросы психологии*. Москва: № 4. С. 72–81.
232. Шайхтдинов, Р. З. 1987. *Личность и волевая готовность в спорте*. Москва: Физкультура и спорт.
233. Шилова, М. И. 2005. Формирование нравственных и волевых черт характера подростков в школах спортивной ориентации. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. № 4. С. 46–49.
234. Шинкарук, В. І. 1986. *Філософський словник 2-ге вид., перероб. і доп.* Київ: Голов. ред. УРЕ.

235. Шинкарук, О. А. 2002. Особливості організації відбору спортсменів у циклічних видах. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*. Київ. № 1. С. 34–42.
236. Шинкарук, О. А. 2004. Формування погляду на розвиток дитячо-юнацького спорту шляхом аналізу діяльності спортивних шкіл за 1996–2003 рр. *Теорія і методика фіз. вих. і спорту*. № 2. С. 65–69.
237. Шищенко, Г. А. 1999. *Педагогические условия формирования профессиональной направленности студентов колледжа физической культуры : автореф. дис. канд. пед. Наук*. УГАФК. Челябинск.
238. Шиян, Б. М. 2001. *Теорія і методика фізичного виховання школярів*: Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
239. Шиян, Б. М. 2001. *Теорія і методика фізичного виховання школярів*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. Ч. 1.
240. Шкробтій, Ю. М. 2004. Напрями реформування системи фізичної культури і спорту в Україні. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту : зб. наук. праць*. № 4. С. 5–11.
241. Шкробтій, Ю. М. 2010. Система підвищення кваліфікації тренерів: збірних команд з олімпійських видів спорту. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. праць*. Харків, С. 29–35.
242. Шульга, Т. И. 1986. *Возрастные особенности волевых качеств школьников и их формирование в процессе физического воспитания: автореф. дис. канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология*. Москва.
243. Щербаков, Е. П. 1990. *Функциональная структура воли*. Омск.
244. *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*. С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон. 1890–1907. [online] Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/63279/%D0%9C%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8 [Дата звернення 23.02.2021].

245. Ярошик, М. Я. 2010. *Підготовка бакалаврів фізичного виховання в умовах інтеграції вищої школи України в Європейський освітній простір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення».* Львів.
246. *A Guide to Writing Competency Based Training Materials.* 2003. Melburn : National Volunteer Skills Centre,
247. *Aligning a European Higher Education Structure in Sport Science.* [online]. Available at: <http://eose.org/ressource/aehesis/> [Accessed 23.02.2021]
248. Donnagan, A. 1977. *The Theory of Morality.* L., Chicago/
249. European Commission. 2011. *Developing the European dimension in sport. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions.* Brussels, COM (2011) 12 final.
250. *International Olympic Committee.* [online] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/International_Olympic_Committee [Дата звернення 23.02.2021].
251. Laichyk, A. N. 2017. *Conditions of formation of moral-volitional qualities of pupils of children's and youth sports schools. III International Scientific and Practical Conference "New Opportunities in the World Science".* Abu-Dhabi, UAE.
252. Lickona, T. 1993. *The Return of Character Education. Educational Leadership.* Association for Supervision and Curriculum Development. New York: ASCD. P. 3–15.
253. Tsarenko, K. V. 2017. The methods of assessment of professional and pedagogical competence of youth sports school trainer-teachers on refresher courses. *Scientific discussion.* Praha: Vinohrady. Vol 1. № 4. P. 45–51.

254. Herbart, J. F. 1851. *Samtliche Werke. Herausgegeben V. G. Hartenstein.* Leipzig : Voss. Bd 10: Schriften zur Pädagogik.
255. Journal of Moral Philosophy. [online] Режим доступа: <http://www.brill.com/journal-moral-philosophy>
256. Welch, P. 2011. Moral psychology and the problem of moral criteria. *Journal of Moral Education.* Vol. 40, No. 4.
257. Zhukowska, Z. 1994. Fair Play As an Universal Value of Sport and Education. *Bulletin Polish Olympic Committee.* Poznan : POA. P. 121–140.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

**Критерії, показники та рівні готовності майбутніх тренерів-викладачів
до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ**

Критерії	Показники	Рівні		
		Високий	Достатній	Низький
Мотиваційний	1. Бажання займатися фізкультурно-спортивною та педагогічною діяльністю.	Бажання займатися фізкультурно-спортивною та педагогічною діяльністю присутнє постійно	Бажання займатися фізкультурно-спортивною та педагогічною діяльністю виявляється ситуативно	Бажання займатися фізкультурно-спортивною та педагогічною діяльністю виявляється зрідка
	2. Виражений інтерес до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Інтерес до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ виражений достатньо	Інтерес до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ помітно виражений	Інтерес до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ виражений не достатньо
	3. Потреба у формуванні моральної особистості учнів ДЮСШ.	Потреба у формуванні моральної особистості учнів ДЮСШ проявляються постійно	3. Потреба у формуванні моральної особистості учнів ДЮСШ проявляється ситуативно	3. Потреба у формуванні моральної особистості учнів ДЮСШ проявляється зрідка
Когнітивний	4. Повтона знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	Достатньо знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	Не достатньо знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	Знання про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку майже відсутні
	5. Міцність знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	Знання про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку достатньо сформовані	Знання про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку не достатньо	Знання про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку засвоєні частково
	6. Усвідомленість знань про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку	Студенти достатньо добре усвідомлюють, які знання про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку необхідні	Студенти не достатньо усвідомлюють, які знання про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку необхідні	Студенти взагалі не усвідомлюють, які знання про морально-вольові якості учнів ДЮСШ та педагогічні технології їх розвитку необхідні

Критерії	Показники	Продовження таблиці А.1		
		Високий	Достатній	Недостатній
Практичний	7. Використання різних педагогічних технологій до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Оволодіння методами, прийомами, формами та засобами розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Достатнє володіння методами, прийомами, формами та засобами розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Оволодіння методами, прийомами, формами та засобами розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ є неповним
	8. Повнота педагогічних умінь щодо розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Достатньо педагогічних умінь щодо розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Не достатньо педагогічних умінь щодо розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	Педагогічні уміння щодо розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ не значні
	9. Взаємодія з різними учасниками освітнього процесу ДЮСШ	Взаємодія з різними учасниками освітнього процесу ДЮСШ виражена достатньо	Взаємодія з різними учасниками освітнього процесу ДЮСШ виражена не достатньо	Взаємодія з різними учасниками освітнього процесу ДЮСШ не виражена взагалі
Рефлексивний	10. Спрямованість на рефлексивну діяльність	Спрямованість на рефлексивну діяльність проявляється завжди	Спрямованість на рефлексивну діяльність проявляються у окремих ситуаціях	Спрямованість на рефлексивну діяльність відсутня
	11. Уміння контролювати та оцінювати свою поведінку	Уміння контролювати та оцінювати свою поведінку достатньо сформовані	Уміння контролювати та оцінювати свою поведінку не достатньо сформовані	Уміння контролювати та оцінювати свою поведінку не сформовані взагалі
	12. Уміння регулювати (вносити корективи) свою поведінку	Уміння регулювати (вносити корективи) свою поведінку достатньо сформовані	Уміння регулювати (вносити корективи) свою поведінку не достатні	Уміння регулювати (вносити корективи) свою поведінку не сформовані взагалі

АНКЕТА

Шановний тренере!

Просимо оцінити запропоновані характеристики майбутнього тренера-викладача за 5-ти бальною шкалою, де 1 – низький рівень певного показника, а 5 – максимальний.

Будемо вдячні за надану допомогу!

№	Характеристики майбутнього тренера-викладача	Шкала
I. Знання		
1	Педагогіка	12345
2	Теорія і методика викладання різних видів спорту	12345
3	Психологія фізичного виховання	12345
4	Історія фізичної культури	12345
5	Теорія і методика фізичного виховання	12345
6	Управління у сфері фізичного виховання і спорту	12345
7	Практика в ДЮСШ, у літніх оздоровчих таборах неперервна психолого-педагогічна практика	12345
8	Організація і проведення спортивно-масових заходів	12345
9	Різні види спорту з методикою тренування та управління підготовкою юних спортсменів	12345
10	Теорія і методика педагогічної діяльності	12345
11	Психологія педагогічної діяльності	12345
12	Основи теорії і методики спортивного тренування	12345
13	Функціональна і лабораторна діагностика в спорті	12345
14	Функціональна анатомія положень та рухів	12345
II. Уміння		
1	Гностичні :	12345
	- вивчати вікові особливості учнів ДЮСШ;	12345
	- аналізувати результати тренувальної діяльності;	12345
	- аналізувати власні спортивні досягнення;	12345
	- аналізувати рівень сформованості власних морально-вольових якостей у процесі тренувальної діяльності;	12345
	- систематично вдосконалювати психолого-педагогічні знання, щодо розвитку морально-вольових якостей шляхом самоосвіти;	12345
2	Проектувальні:	12345
	- проектувати програму морально-вольового розвитку учнів ДЮСШ	12345
	- моделювати цілі, способи, результат вдосконалення власної тренувальної майстерності;	12345
	- проектувати методи та прийоми розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	12345

3	Конструктивні: - планувати власну діяльність, щодо розвитку морально-вольових якостей на певний період;	12345
	- визначати раціональний зміст, методи і прийоми активізації розвитку морально-вольових якостей у навчально-тренувальному процесі;	12345
	- складати план проведення кожного тренування спрямовані на розвиток морально-вольових якостей	12345
4	Комунікативні : - стимулювати в учнів розвиток морально-вольових якостей, що сприятиме підвищенню спортивних досягнень;	12345
	- володіти методами та прийомами педагогічного впливу на учня ДЮСШ;	12345
	- створювати атмосферу психологічної підтримки вихованців у процесі тренування;	12345
	- встановлювати доброзичливі взаємовідносини із вихованцями у процесі тренування.	12345
5	Організаторські : - сприяти індивідуальному розвитку учня засобами тренувальної та змагальної діяльності;	12345
	- організувати різні види та форми навчально-тренувальної діяльності, які сприятимуть розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ;	12345
	- допомагати учням у процесі навчально-тренувальної діяльності в особистісному розвитку.	12345
	III. Мотивація	
1	Орієнтація на самореалізацію у професійній діяльності;	12345
2	Бажання реалізуватися в обраному виді спорту;	12345
3	Упевненість у виборі професії тренера;	12345
4	Розвиток сила волі з метою досягнення високих результатів у спорті;	12345
5	Можливість підвищувати рівень спортивної майстерності;	12345
6	Можливість сприяти розвитку морально-вольових якостей учнів з метою підвищення спортивних досягнень у процесі тренувальної діяльності;	12345
7	Можливість сприяти особистісному розвитку вихованця у процесі тренувальної діяльності;	12345
8	Бажання підвищити рівень спортивних досягнень в Україні;	12345
9	Можливість реалізувати свої природні задатки та розвивати морально-вольові якості;	12345
10	Можливість завжди тримати себе у належному фізичному та психологічному стані.	12345
	IV. Якості	
1	Вольові : - рішучість і наполегливість (здатність приймати обґрунтоване рішення у різноманітних педагогічних ситуаціях);	12345
	- стійкість до стресових ситуацій;	12345
	- цілеспрямованість (чітке усвідомлення поставлених цілей та завдань, активне і неухильне прагнення до їх досягнення);	12345

	- ініціативність і самостійність (здатність вносити в свою діяльність винахідливість й творчість, самостійно приймати рішення та нести відповідальність за свої дії);	12345
	- дисциплінованість (здатність підпорядковувати свої дії інтересам навчальної групи та прийнятим моральним нормам);	12345
	- витримка і самоконтроль (збереження самосвідомості розуму, здатність постійно контролювати свою поведінку, володіти своїми почуттями, бажаннями, думками, діями у різноманітних ситуаціях)	12345
	- наполегливість і заповзятість (неухильне, тривале й активне досягнення поставленої мети, подолання труднощів)	12345
	- самопереконання (вплив на самого себе за допомогою логічно обґрунтованих доводів, на основі пізнання законів природи і суспільства)	12345
	- відповідальність	12345
	- сміливість	12345
	- самовладання	12345
2	Моральні: - вимогливість;	12345
	- відповідальність;	12345
	- загальна громадянська активність;	12345
	- професійний обов'язок;	12345
	- чесність і правдивість;	12345
	- колективізм і товариськість;	12345
	- працьовитість;	12345
	- гуманність;	12345
	- поважливе ставлення до учня.	12345

Анкета

Шановний майбутній тренере!

Нами проводиться дослідження, щодо підготовки майбутніх тренерів-викладачів до розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ за

5-ти бальною шкалою,

де 1- низький рівень певного показника, а 5 - максимальний.

Будемо вдячні за надану допомогу!

№	Характеристики майбутнього тренера-викладача	Шкала
I. Знання		
1	Педагогіка	12345
2	Теорія і методика викладання різних видів спорту	12345
3	Психологія фізичного виховання	12345
4	Історія фізичної культури	12345
5	Теорія і методика фізичного виховання	12345
6	Управління у сфері фізичного виховання і спорту	12345
7	Практика в ДЮСШ, у літніх оздоровчих таборах неперервна психолого-педагогічна практика	12345
8	Організація і проведення спортивно-масових заходів	12345
9	Різні види спорту з методикою тренування та управління підготовкою юних спортсменів	12345
10	Теорія і методика педагогічної діяльності	12345
11	Психологія педагогічної діяльності	12345
12	Основи теорії і методики спортивного тренування	12345
13	Функціональна і лабораторна діагностика в спорті	12345
14	Функціональна анатомія положень та рухів	12345
II. Уміння		
1	Гностичні :	12345
	- вивчати вікові особливості учнів ДЮСШ;	12345
	- аналізувати результати тренувальної діяльності;	12345
	- аналізувати власні спортивні досягнення;	12345
	- аналізувати рівень сформованості власних морально-вольових якостей у процесі тренувальної діяльності;	12345
2	- систематично вдосконалювати психолого-педагогічні знання, щодо розвитку морально-вольових якостей шляхом самоосвіти;	12345
	Проектувальні:	12345
	- проектувати програму морально-вольового розвитку учнів ДЮСШ	12345
	- моделювати цілі, способи, результат вдосконалення власної тренувальної майстерності;	12345

	- проектувати методи та прийоми розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ	12345
3	Конструктивні: - планувати власну діяльність, щодо розвитку морально-вольових якостей на певний період;	12345
	- визначати раціональний зміст, методи і прийоми активізації розвитку морально-вольових якостей у навчально-тренувальному процесі;	12345
	- складати план проведення кожного тренування спрямовані на розвиток морально-вольових якостей	12345
4	Комунікативні : - стимулювати в учнів розвиток морально-вольових якостей, що сприятиме підвищенню спортивних досягнень;	12345
	- володіти методами та прийомами педагогічного впливу на учня ДЮСШ;	12345
	- створювати атмосферу психологічної підтримки вихованців у процесі тренування;	12345
	- встановлювати доброзичливі взаємостосунки із вихованцями у процесі тренування.	12345
5	Організаторські : - сприяти індивідуальному розвитку учня засобами тренувальної та змагальної діяльності;	12345
	- організовувати різні види та форми навчально-тренувальної діяльності, які сприятимуть розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ;	12345
	- допомагати учням у процесі навчально-тренувальної діяльності в особистісному розвитку.	12345
	III. Мотивація	
1	Орієнтація на самореалізацію у професійній діяльності;	12345
2	Бажання реалізуватися в обраному виді спорту;	12345
3	Упевненість у виборі професії тренера;	12345
4	Розвиток сила волі з метою досягнення високих результатів у спорті;	12345
5	Можливість підвищувати рівень спортивної майстерності;	12345
6	Можливість сприяти розвитку морально-вольових якостей учнів з метою підвищення спортивних досягнень у процесі тренувальної діяльності;	12345
7	Можливість сприяти особистісному розвитку вихованця у процесі тренувальної діяльності;	12345
8	Бажання підвищити рівень спортивних досягнень в Україні;	12345
9	Можливість реалізувати свої природні задатки та розвивати морально-вольові якості;	12345
10	Можливість завжди тримати себе у належному фізичному та психологічному стані.	12345
	IV. Якості	
1	Вольові : - рішучість і наполегливість (здатність приймати обґрунтоване рішення у різноманітних педагогічних ситуаціях);	12345
	- стійкість до стресових ситуацій;	12345
	- цілеспрямованість (чітке усвідомлення поставлених цілей та завдань,	12345

	активне і неухильне прагнення до їх досягнення);	
	- ініціативність і самостійність (здатність вносити в свою діяльність винахідливість й творчість, самостійно приймати рішення та нести відповідальність за свої дії);	12345
	- дисциплінованість (здатність підпорядковувати свої дії інтересам навчальної групи та прийнятим моральним нормам);	12345
	- витримка і самоконтроль (збереження самосвідомості розуму, здатність постійно контролювати свою поведінку, володіти своїми почуттями, бажаннями, думками, діями у різноманітних ситуаціях)	12345
	- наполегливість і заповзятість (неухильне, тривале й активне досягнення поставленої мети, подолання труднощів)	12345
	- самопереконання (вплив на самого себе за допомогою логічно обґрунтованих доводів, на основі пізнання законів природи і суспільства)	12345
	- відповідальність	12345
	- сміливість	12345
	- самовладання	12345
2	Моральні: - вимогливість;	12345
	- відповідальність;	12345
	- загальна громадянська активність;	12345
	- професійний обов'язок;	12345
	- чесність і правдивість;	12345
	- колективізм і товариськість;	12345
	- працьовитість;	12345
	- гуманність;	12345
	- поважливе ставлення до учня.	12345

Анкета

для дослідження морально-вольових якостей
підготовки майбутніх тренерів-викладачів
дитячо-юнацьких спортивних шкіл

№	Морально-вольові якості	Шкала
	Цілеспрямованість	
1	Пристаючи до справи, завжди чітко усвідомлюю чого хочу досягти.	12345
2	Невдача в змаганнях спонукає мене тренуватись з подвійною силою	12345
3	Я чітко уявляю, чому хочу навчитися в університеті	12345
4	Мої інтереси не стійкі, не можу поки що визначитись, до чого мені прагнути в житті	12345
5	Під час тренування мені швидко набридає працювати строго за планом	12345
6	Якщо ставлю перед собою мету, то прагну до її досягнення, якби не було важко	12345
7	В кожному тренувальному занятті ставлю перед собою конкретні завдання	12345
8	При невдачах мене завжди беруть сумніви, чи варто продовжувати розпочату справу	12345
9	Рідко замислююся над тим, як можна застосувати знання, отримані в університеті, в майбутній праці	12345
10	Під впливом різного роду перешкод, а прагнення до мети значно послаблюється	12345
11	У мене є головна мета життя	12345
12	Підвищити інтелектуальні можливості, примусити себе тренуватися і навчатися.	12345
13	До суспільної праці ставлюся з меншою відповідальністю, ніж до занять спортом	12345
14	Постійно намагаюсь ставити перед собою цілі і досягати їх	12345
15	Навіть при невдачах мене не покидає впевненість, що досягну поставлену мету	12345
	Сміливість і рішучість	
1.	Приймаючи будь-яке рішення, завжди реально оцінюю свої можливості	12345
2.	Мені важко виконувати свої обіцянки	12345
3.	Не боюсь втручатися в ситуацію на вулиці, якщо необхідно запобігти нещасному випадку	12345
4.	Висловлюю думку, не дивлячись на можливість конфлікту	12345
5.	Усвідомлення, що суперник сильніший, є для мене серйозною перешкодою	12345
6.	Легко звільняюсь від тривоги, побоювань, страху	12345
7.	Встановивши для себе розпорядок дня, чітко його дотримуюсь	12345

8.	Мене часто турбують сумніви	12345
9.	Мені більше подобається, якщо відповідальність за спільну справу несуть інші, а не я	12345
10.	Навряд чи зможу ризикнути запобігти нещасному випадку	12345
11.	Коли аналізую свої вчинки, часто приходжу до висновку, що недостатньо добре продумав і спланував свої дії	12345
12.	Не відчуваю страху перед сильним суперником	12345
13.	Постійно відчуваю відповідальність за свої вчинки	12345
14.	Для мене є особливий випадок, якщо я не зміг стримати слово	12345
15.	Можливість ризику дає мені відчуття радості	12345
Наполегливість та завзятість		
1.	Починаючи будь-яку справу, упевнений що зроблю все для її виконання	12345
2.	Завжди до кінця відстоюю свою думку, якщо впевнений, що правий	12345
3.	Я не в стані примусити себе тренуватися на фоні втоми	12345
4.	На змаганні витрачаю всі сили до останньої миті	12345
5.	Мені важка доводити до кінця доручені справи	12345
6.	Не можу примусити себе планомірно займатися протягом всього семестру, особливо по тим навчальними предметам, які даються дуже важко	12345
7.	Для мене характерні планомірність, систематичність	12345
8.	Не знаю, чи вистачить у мене бажання і сил завершити розпочату справу	12345
9.	У мене ніколи не заявляється бажання поставити перед собою мету, яка важко досягається	12345
10.	Систематично готуюсь до навчальних занять	12345
11.	Невдача в ході змагань швидко знижує мою активність і бажано продовжувати боротьбу	12345
12.	Швидко отримую велике задоволення, якщо успіх дістався з великими труднощами	12345
13.	Не можу примусити себе працювати систематично	12345
14.	Виконуючи доручення, завжди домагаюсь того що необхідно	12345
15.	Досить часто випробовую потребу перевірити себе у важких справах.	12345
Ініціативність та самостійність		
1.	Як правило всі важливі рішення приймаю без сторонньої допомоги	12345
2.	Мені легко вдається побороти замкнутість і першим зав'язати розмову з незнайомою людиною	12345
3.	Ніколи з особистої ініціативи не берусь за виконання доручень	12345
4.	У підготовці до навчальних занять досить часто читаю додаткову літературу	12345
5.	Відсутність тренера на змаганнях (як порад, підтримки), значно знижує мої результати	12345
6.	Більше всього мені подобається випробовувати свої сили в діяльності	12345
7.	На тренувальних заняттях намагаюсь придумувати нові вправи	12345
8.	Почуваю себе спокійно і впевнено, якщо хтось керує мною	12345
9.	Перш ніж щось зробити, завжди раджусь з ким-небудь із знайомих	12345

10.	Для мене зручніше виконувати працю за чітко відомим зразком	12345
11.	Відмовляюсь від своїх планів, намірів, якщо інші знаходять їх невдалими	12345
12.	При вивченні будь-якого навчального предмету не прагну знати більше ніж вимагається для здачі заліку або іспиту	12345
13.	Не замислююсь над змістом тренування, чітко виконую те, що пропонує тренер.	12345
14.	Процес творчості не притягує мене	12345
15.	У будь-яку працю прагну внести щось нове, інакше мені не цікаво	12345
	Самовладання	
1	Я легко можу примусити себе довго чекати, якщо це необхідно	12345
2	У суперечці мені вдається зберегти спокій і об'єктивність	12345
3	Не можу нормально тренуватися, якщо мене щось тривожить	12345
4	Зовсім не переношу болю	12345
5	Неприсмності в університеті та вдома не знижують якості мого тренування	12345
6	Тривале очікування, тяжке для мене	12345
7	Вважаю, що вміння володіти собою, не таке й вже важливе для людини	12345
8	Якщо у мене поганий настрій ніколи не можу цього приховати	12345
9	Я належу до типу енергійних людей, які завжди зайняті	12345
10	Не можу втримати себе, щоб на грубість не відповісти тим же	12345
11	У процесі змагань мені важко володіти собою	12345
12	Можу заставити себе діяти, перемагаючи біль, якщо це вкрай необхідно	12345
13	Спеціально навчаюсь володіти собою	12345
14	Невдача під час змагань спіткає мене	12345
15	Коли я перебуваю у великій групі людей, то я вважаю за краще мовчати, надавши слово іншим	12345

ПРОТОКОЛ СПОСТЕРЕЖЕНЬ № _____

Мета спостереження: розвиток професійної компетентності майбутніх тренерів-викладачів у процесі фахової підготовки.

Дисципліна _____

Група _____

Дата _____

Викладач _____

Педагогічний стаж _____

Науковий ступінь, звання _____

Тема заняття _____

Завдання заняття _____

Місце проведення _____

Час, Зміст навчального матеріалу проведення заняття

хв.

5

10

60

65

70

75

80

Висновки _____

Дослідник _____

АНКЕТА
опитування майбутніх тренерів-викладачів

Шановний студенте!

Ваші відповіді будуть використані виключно у наукових цілях і дадуть можливість розробити модель розвитку морально-вольових якостей учнів. Просимо Вас із розумінням поставитися до нашого прохання, за що будемо щиро Вам вдячні.

1. Оцініть за п'ятибальною шкалою свої знання і уміння використовувати модульне середовище у процесі фахової підготовки (потрібне обведіть кружечком) 5,4,3,2,1

2. Яке значення має у навчально-виховному процесі модульне середовище навчання? (обведіть кружечком, допишіть Ваші варіанти відповідей)

- 2.1- краще усвідомлюється і закріплюється навчальний матеріал;
- 2.2- міцно засвоюються знання та вміння;
- 2.4- розширюється кругозір студента;
- 2.5- забезпечується підготовка студента до життєдіяльності;
- 2.6- здійснюється всебічний і гармонійний розвиток особистості;
- 2.7- Ваші пропозиції: _____

3. Яке значення має використання модульного спецкурсу у процесі вивчення фахових дисциплін? (обведіть кружечком, допишіть Ваші варіанти відповідей)

- 3.1- краще усвідомлюється і закріплюється навчальний матеріал;
- 3.2- міцно засвоюються знання та вміння;
- 3.4- розширюється кругозір студента;
- 3.5- забезпечується підготовка студента до життєдіяльності;
- 3.6- здійснюється всебічний і гармонійний розвиток особистості;
- 3.7- Ваші пропозиції: _____

4. З яких дисциплін під час навчання у вищому навчальному закладі Ви використовували інформацію МСН? _____

5. Чи одержували Ви інформацію щодо використання модульного середовища для навчання під час вивчення фахових дисциплін? (варіант відповіді обведіть кружечком)

5.1 – так; 5.2 – ні; 5.3 – не пам'ятаю.

6. Чи отримали Ви теоретичні знання у модульному середовищі для навчання щодо особливостей майбутньої професійної діяльності тренера-викладача? (варіант відповіді обведіть кружечком)

6.1 – так; 6.2 – ні; 6.3 – не пам'ятаю.

7. Чи отримали Ви теоретичні знання і методичні вміння будувати навчально-тренувальні заняття, використовуючи модульне середовище для навчання? (варіант відповіді обведіть кружечком)

7.1 – так; 7.2 – ні; 7.3 – не пам'ятаю.

8. Чи займаєтесь Ви самоосвітою з метою поглиблення знань і вмінь з використанням модульного спецкурсу у процесі вивчення фахових дисциплін? (варіант відповіді обведіть кружечком)

8.1 – так; 8.2 – ні; 8.3 – інколи.

9. Що Ви змінили б у підготовці майбутніх тренерів-викладачів, використовуючи МСН у процесі фахової підготовки? (варіанти правильних, на Вашу думку, відповідей обведіть кружечком або допишіть) Продовження запитань анкети на наступній сторінці 9.1- дати теоретичні знання; 9.2- організувати методичну підготовку; 9.3- підготувати методичні рекомендації;

9.4- Ваші пропозиції: _____

9.5- не знаю.

Дякуємо Вам за співпрацю!

Методика «Соціальна сміливість»

Дана методика є фрагментом методики багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (фактор Н). Обробка даних опитування: за відповіді «а» і «в» нараховується по 2 бали, за відповідь «б» 1 бал. Ураховуються відповіді «так» за пунктами 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12, 13 і відповіді «ні» за пунктами 7, 9, 11. Вираховується загальна сума балів.

Чим більше набрана сума балів, тим більше виражена соціальна сміливість.

Дана методика є тест опитувальника, який містить 13 питань

Текст опитувальника

1. При спілкуванні з людьми я:

- а) з готовністю вступаю в розмову
- б) щось середнє
- в) надаю перевагу спокійно залишатися осторонь

2 Я відчуваю себе трохи не по собі, якщо несподівано опиняюся в центрі уваги групи людей

- а) так
- б) щось середнє
- в) ні

3. Я завжди радий опинитися серед людей, наприклад у гостях, на танцях, на якій-небудь до колективній зустрічі

- а) так
- б) щось середнє
- в) ні не радію з того

4. Зазвичай я мовчу у присутності старших за віком, досвідом і положенню

- а) так
- б) щось середнє
- в) ні, не мовчу

5. Мені важко говорити чи декламувати перед великою групою людей

- а) так
- б) щось середнє
- в) ні

6. Хвилювання перед виступом у присутності багатьох людей я відчуваю себе

- а) досить часто
- б) іноді
- в) майже ніколи

7. Коли я перебуваю у великій групі людей, то я вважаю за краще мовчати і надавши слово іншим

- а) так
- б) щось середнє
- в) ні

8. Мені легко вступити в контакт з людьми під час різних громадських заходів

- а) так
- б) не впевнений
- в) невірно

9. Чи необхідна Вам дипломатія та вміння при переконанні людей що-небудь зробити

- а) так
- б) не впевнений
- в) невірно

10. Я вважаю себе відкритою та товариською людиною

- а) так
- б) щось середнє
- в) ні

11. У спілкуванні я

- а) вільно проявляю свої почуття
- б) щось середнє
- в) тримаю свої переживання при собі

12. Мені не дуже подобається коли я працюю

- а) так
- б) щось середнє
- в) не подобається

13. Я належу до типу енергійних людей, які завжди зайняті

- а) так
- б) не впевнений
- в) не належу до такого типу людей

Методика вивчення імпульсивності і вольової регуляції

Дана методика є анкету, що містить 22 питання.

Відповідаючи на них, студент має вибір з 5 відповідей, кожен їх яких оцінюється за п'ятибальною системою. Питання безпосередньо стосуються оцінки студентом своїх дій у різних ситуаціях.

Оцінка тесту:

шкала імпульсивність – питання 1-12 (а-5 балів, б-4, в-3, р-2, д-1);

шкала вольової регуляції – питання 13-22 (а-5 балів, б-4, в-3, р-2, д-1)

Методика підтверджує положення про те, що у юнаків і дівчат у віці 14-15 років вже сформована така важлива сторона особистості як здатність контролювати й управляти своїми емоціями та почуттями. Вони в змозі дати оцінку своїм учинкам, хоча нерідко не можуть пояснити мотиви, що спонукали їх здійснювати подібне.

Текст опитувальника

1. Завжди швидко знаходиш відповідь, коли тебе про щось запитують (можливо, і невірний).

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

2. У тебе часто змінюється настрій.

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

3. Багато речей тебе дратують, виводять із себе.

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

4. Ти уразливий, але не тримаєш зла.

- а) завжди
- б) часто

в) інколи

г) рідко

д) ніколи

5. Коли хтось на тебе кричить, ти кричиш у відповідь.

а) завжди

б) часто

в) інколи

г) рідко

д) ніколи

6. Можете образити батьків та вчителів.

а) завжди

б) часто

в) інколи

г) рідко

д) ніколи

7. Вимагаєш до себе уваги, не хочеш чекати.

а) завжди

б) часто

в) інколи

г) рідко

д) ніколи

8. Під час розмови, часто підвищуєш голос.

а) завжди

б) часто

в) інколи

г) рідко

д) ніколи

9. Похвала й осудження діють на тебе сильніше, ніж на інших.

а) завжди

б) часто

в) інколи

г) рідко

д) ніколи

10. Якщо в запалі полеміки ваш опонент зривається і допускає особистий випад проти вас, то Ви:

а) відповідаєте в ще більш грубій формі

б) відповідаєте йому тим же

- в) демонстративно ображаєтесь
- г) перериваєте з ним розмову, щоб заспокоїтися
- д) не звертаєте на це увагу

11. Якщо друзі або колеги починають над вами кепкувати, то Ви:

- а) ображаєтесь на них.
- б) намагаєтесь піти від них і триматися подалі
- в) самі включаєтесь в гру і починаєте підігравати їм, жартуючи над собою
- г) робите байдужий вигляд, але в душі обурюєтесь
- д) не звертаєте ніякої уваги

12. Чи часто Ви замислюєтесь над тим, як впливають Ваші вчинки на оточуючих людей?

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

13. Ти не кидаєш свою роботу напівдорозі, коли втомлюєшся

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

14. Тебе дратує, коли на зупинці доводиться довго чекати транспорт, навіть якщо ти не поспішати

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

15. Якщо вимагають обставини можеш довго займатися нецікавою справою

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

16. Встановивши розпорядок ти його дотримуєшся, навіть якщо це незручно

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

17. Ти завжди відстоюєш свою думку, якщо правий:

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

18. Навіть якщо на тренуваннях не все виходить, намагаєшся доводити все до кінця.

- а) завжди
- б) часто
- в) інколи
- г) рідко
- д) ніколи

19. Чи береш ти участь в різних змаганнях

- а) завжди б) часто в) інколи г) рідко д) ніколи

Програмний матеріал дисципліни «Теорія і методика дитячого та юнацького спорту»

Тема №1. Загальна характеристика професійної діяльності майбутнього тренера-викладача у дитячо-юнацьких спортивних школах. Дана тема була присвячена етапам формування та розвитку теорії і методики дитячого та юнацького спорту як навчальної дисципліни. Висвітлювались розробки сучасних педагогічних технологій фізичного виховання підростаючого покоління, характеризувалася специфіка професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів. Впроваджена педагогічна умова – використання інноваційних технологій професійної освіти майбутніх тренерів-викладачів – забезпечувалась використанням електронної бази даних про сучасні методики навчання юних спортсменів, організацією навчально-методичних робіт з проблем професійної освіти майбутніх тренерів-викладачів, організацією і проведенням тренінгових курсів з інноваційних методик.

Тема №2. Особливості змісту виробничих функцій, типові завдання діяльності майбутніх тренерів-викладачів. Поданий матеріал розкриває типові завдання, які необхідно вирішувати тренеру-викладачу в майбутній професійній діяльності.

Тема №3. Професійні компетенції майбутніх тренерів-викладачів. Було розкрито головні компетенції тренерів-викладачів у майбутній професійній діяльності (організація і проведення занять з фізичними вправами та спортом із врахуванням фізичного і психічного стану людини; передбачення близьких і віддалених результатів навчальної, тренувальної і оздоровчої діяльності; здійснення індивідуального підходу до організації учнів в різних формах фізичного виховання, залучення до занять різними видами спорту; уміння формувати навчальну, тренувальну і рекреаційну програми, виділяти в них ключові ідеї, оновлювати зміст; пропаганда оздоровчих видів фізичних вправ; складання засобів активізації діяльності учнів у процесі фізичного виховання та тренування; застосування принципів управління оздоровчою, навчальною і спортивно-масовою роботою; організація фізичного виховання у спеціалізованих закладах дітей і підлітків; робота з учнями, які мають різні здібності, складання для них індивідуальних програм).

Тема №4. Виховання та навчання юного спортсмена. Характеризувались

основні вікові особливості виховання в спорті. Були розглянуті закономірності, правила та принципи навчання юного спортсмена. Розкрито поняття співвідношень тренувальних навантажень енергетичним можливостям організму. Вказано види спортивної підготовки в різні вікові періоди (молодший шкільний вік, підлітковий вік, старший шкільний вік).

Тема №5. Перспективи розвитку спорту як майбутньої професійної діяльності.

Тема №6. Планування тренувальних навантажень різної спрямованості з урахуванням віку, статі та фізичного розвитку. Розкрито можливість графічно визначити співвідношення засобів вибіркової спрямованості для юних спортсменів з урахуванням їх віку, статі, рівня фізичного розвитку. Вказані види фізичного розвитку.

Тема №7. Методика організації навчально-тренувального заняття дітей та підлітків. Вказані методи навчально-тренувального заняття. Розкрито форми і організаційно-методичні прийоми організації навчального процесу з дітьми та підлітками.

Тема №8. Організація режиму життя та діяльності юного спортсмена. Характеристика денного режиму та харчування. Загартування організму. Психорегуляція емоційного стану.

Тема №9. Контроль і корекція спортивної підготовки.

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
ВАРІАТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ
УЧНІВ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИЙ СПОРТИВНИХ ШКІЛ ЗАСОБАМИ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ»**

для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 01 «Освіта» спеціальність 017 Фізична культура і спорт
за освітньо-професійною програмою «Фізична культура і спорт»
та галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» спеціальність 014 Середня освіта
(Фізична культура) за освітньо-професійною програмою Середня освіта
(Фізична культура)

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: *Лайчук Андрій Миколайович*, аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Житомирського державного університету імені Івана Франка

Програма вивчення навчальної дисципліни «Основи формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацький спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту» розроблена відповідно до освітньо-професійної програми 017 Фізична культура і спорт та освітньо-професійної програми 014 Середня освіта (Фізична культура)

Предметом вивчення навчальної дисципліни є вивчення загальних закономірностей формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацький спортивних шкіл засобами фізичної культури.

Міждисциплінарні зв'язки: «Вступ до спеціальності та сучасні педагогічні технології в системі фізичного виховання», «Історія фізичної культури», «Психологія», «Педагогіка», «Фізіологія людини», «Біомеханіка», «Валеологія» та ін.

Програма навчальної дисципліни складається з таких модулів:

Модуль 1. Психолого-педагогічні засади формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацький спортивних шкіл засобами фізичної культури.

Модуль 2. Методика формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацький спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту.

1. Мета, завдання та програмні результати навчання

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни «Основи формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацький спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту» є засвоєння базових знань, основних закономірностей фізичного виховання, засобів і методів навчання та вмінь застосовувати їх у практичній діяльності з людьми різних вікових категорій.

1.2. Основними завданнями дисципліни є:

- забезпечити широку теоретичну і практичну підготовку студентів до майбутньої професійної діяльності;

- сприяти формуванню системи спеціальних знань і умінь щодо морально-вольового виховання учнів;

- навчити використовувати знання та вміння інших наукових дисциплін для вирішення завдань фізичного виховання на високому методичному рівні;

- навчити узагальнювати досвід передової педагогічної практики, самостійно розробляти нові педагогічні технології;

- сформуванню у майбутнього тренера-викладача чіткі уявлення про мету і завдання формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту;

- сприяти вихованню почуття професійного обов'язку, відповідальності за якість підготовки до професійної діяльності, розуміння соціальної значимості майбутньої професії.

1.3. Програмні результати навчання:

ПР2. Спілкуватися українською та іноземною мовами у професійному середовищі, володіти фаховою термінологією та професійним дискурсом, дотримуватися етики ділового спілкування.

ПР4. Показувати навички самостійної роботи, демонструвати критичне та самокритичне мислення.

ПР6. Мати базові знання з проведення досліджень проблем фізичної культури і спорту, підготовки та оформлення наукової праці.

ПР7. Здійснювати навчання руховим діям та розвиток рухових якостей людини в умовах різних форм організації занять фізичними вправами.

ПР9. Демонструвати готовність до зміцнення особистого та громадського здоров'я шляхом використання рухової активності людини та інших чинників здорового способу життя, проведення роз'яснювальної роботи серед різних груп населення.

ПР13. Використовувати засвоєнні уміння і навички занять популярними видами рухової активності оздоровчої спрямованості.

ПР15. Визначати функціональний стан організму людини та обґрунтовувати вибір засобів профілактики перенапруження систем організму осіб, які займаються фізичною культурою і спортом.

ПР17. Знати та розуміти сутність, принципи, методи, форми та організацію процесу навчання і виховання людини.

ПР20. Використовувати нормативні та правові акти, що регламентують професійну діяльність.

ПР21. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 36 годин, 1 кредит ЄКТС.

Форма проведення занять: лекційні, семінарські та практичні заняття, самостійна та індивідуальна робота.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Модуль 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИЙ СПОРТИВНИХ ШКІЛ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.

Змістовий модуль 1. Вступ до навчальної дисципліни

Тема 1. Значення морально-вольових якостей особистості у формуванні особистості учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Поняття про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, ставлення до народу, Вітчизни, самих себе; про відповідальність за свої вчинки перед усім людством, про морально-вольові якості особистості людини.

Тема 2. Професійно-моральна культура тренера-викладача.

Поняття про культуру педагогічної праці, професійно-моральну та професійно-вольову культуру вчителя і тренера-викладача фізичного виховання; професійні знання педагога, що використовуються у професійній діяльності, спрямованій на формування й розвиток морально-вольових якостей учнів.

Тема 3. Особливості формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Роль дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розвитку учнів різного віку, виховна діяльність у спортивних закладах освіти, значення морально-вольових якостей для успішної побудови спортивної кар'єри.

Тема 4. Вікові та психофізіологічні особливості розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Віковий підхід в організації виховного процесу на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час, спрямованого на формування морально-вольових якостей молодших школярів; завдання вчителя фізичного виховання та тренера-викладача в ході роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Модуль 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИЙ СПОРТИВНИХ ШКІЛ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ.

Змістовий модуль 1. Розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичної культури та спорту.

Тема 1. Методика організації спортивної діяльності, спрямованої на формування морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Характеристика основних понять. Чинники, які визначають вплив фізичних вправ на організм людини. Класифікація фізичних вправ. Зміст, структура, головні характеристики техніки фізичних вправ. Види техніки. Педагогічні критерії ефективності техніки фізичних вправ. Природні сили і гігієнічні чинники як засоби фізичного виховання.

Тема 2. Розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами гімнастики.

Визначення основних понять. Класифікація методів розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами гімнастики: практичні методи (специфічні), загально-педагогічні методи. Характеристика методів навчання. Загальні вимоги до вибору методів розвитку морально-вольових якостей учнів засобами гімнастики.

Тема 3. Розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами рухливих ігор.

Визначення основних понять. Класифікація методів розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами рухливих ігор: практичні методи (специфічні), загально-педагогічні методи. Характеристика методів навчання. Загальні вимоги до вибору методів розвитку морально-вольових якостей учнів засобами рухливих ігор.

Тема 4. Розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами плавання.

Визначення основних понять. Класифікація методів розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами плавання: практичні методи (специфічні), загально-педагогічні методи. Характеристика методів навчання. Загальні вимоги до вибору методів розвитку морально-вольових якостей учнів засобами плавання.

Тема 5. Розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами легкої атлетики.

Визначення основних понять. Класифікація методів розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами легкої атлетики: практичні методи (специфічні), загально-педагогічні методи. Характеристика методів навчання. Загальні вимоги до вибору методів розвитку морально-вольових якостей учнів засобами легкої атлетики.

Тема 6. Розвиток морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами спортивних ігор.

Визначення основних понять. Класифікація методів розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами спортивних ігор: практичні методи (специфічні), загально-педагогічні методи. Характеристика методів навчання. Загальні вимоги до вибору методів розвитку морально-вольових якостей учнів засобами спортивних ігор.

Змістовий модуль 2. Специфіка розвитку морально-вольових якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл засобами фізичного виховання та спорту.

Тема 7. Добір спортивних ігор, спрямованих на формування моральних якостей учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл (складання картотеки)

Технологія добору спортивних ігор. Вимоги до спортивних ігор. Вплив вікових особливостей учнів на добір спортивних ігор.

Тема 8. Підготовка сценаріїв спортивних свят (конкурсних завдань), спрямованих на формування морально-вольових якостей учнів ДЮСШ

Технологія організації та планування спортивних свят. Вимоги до організації спортивних свят. Вплив вікових особливостей учнів на проведення спортивних свят.

Розподіл годин навчальної дисципліни

№ з/п	Зміст програми	Форма роботи, год.				
		лекції	семінарськ	практичні	самостійна	індивідуал ьна
1	Значення морально-вольових якостей особистості у формуванні особистості учнів ДЮСШ	2				
2.	Професійно-моральна культура тренера-викладача	2				
3	Особливості формування моральних якостей учнів ДЮСШ	2				
4	Вікові та психофізіологічні особливості розвитку морально-вольових якостей учнів ДЮСШ		2			
5	Методика організації спортивної діяльності, спрямованої на формування моральних якостей учнів ДЮСШ	4				
6	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами гімнастики			2		
7	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами рухливих ігор			2		
8	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами плавання			2		
9	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами легкої атлетики			2		
10	Розвиток морально-вольових якостей учнів ДЮСШ засобами спортивних ігор				2	
11	Добір спортивних ігор, спрямованих на формування моральних якостей учнів ДЮСШ (складання картотеки)					7
12	Підготовка сценаріїв спортивних свят (конкурсних завдань), спрямованих на формування моральних якостей учнів ДЮСШ					7
	Всього:	10	2	8	2	14

3. Рекомендована література

Основна:

1. Круцевич, Т. Ю., Пангелова, Н. Є., Кривчикова, О. Д. та ін. 2017. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. ЗО фіз. виховання і спорту: у 2 т. Т.2 Методика фізичного виховання різних груп населення. Київ: Київський національний університет фізичного виховання і спорту України, вид-во «Олімп. Л-ра».
2. Шиян, Б. М. 2001. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Ч. 1. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
3. Шиян, Б. М. 2002. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Ч. 2. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

Додаткова:

1. Вільчковський, Е. С. 1999. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. Львів.
2. Леськів, А. Д., Андрошук Н.В., Дзюбановський А.Б. 2000. Форми і засоби фізичного виховання молодших школярів. Методичний посібник (видання 2-ге, доповнене). Тернопіль: СМП “Астон”.
3. Майер, В. І., Деревянко В. В. 2008. Фізична культура. Програма для спеціальної медичної групи. 5-9 класи. Київ.
4. Москаленко, Н. В. 2007. Фізичне виховання молодших школярів: Монографія. Дніпропетровськ: „Інновація”.
5. Папуша, В. 2010. Теорія і методика фізичного виховання у схемах і таблицях: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники.
6. Папуша, В. 2008. Фізичне виховання школярів: форми, зміст, організація. Тернопіль: підручники і посібники.
7. Худолій, О. М. 2007. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання: Навч. посіб. Харків: ОВС.